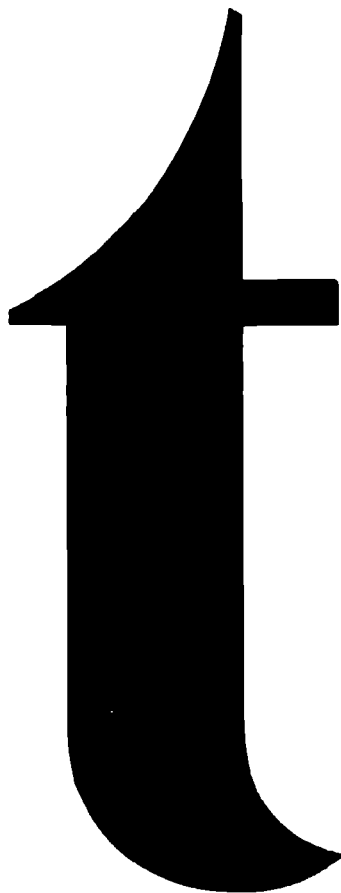


ETO: 809.451+894.511

YU ISSN 0354-9690

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve

Tanulmányok



19

ÚJVIDÉK -

97

TANULMÁNYOK

AZ ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉKE

(30. füzet)
Újvidék, 1997.

STUDIJE

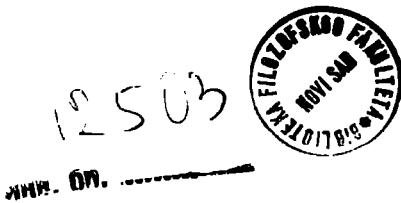
UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU

(30. sveska)
Novi Sad, 1997. ✓

Szerkesztette:
LÁNCZ Irén
(főszerkesztő)
GEROLD László
RAJSLI Ilona

A kiadásért felel
BÁNYAI János

ETO-besorolás: CSÁKY S. Piroska



Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – az Illyés Közalapítvány támogatásával
Készült 1997-ben, 200 példányban
Számítógépes előkészítés: Habram Hunor
VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT oktatás-, tudomány és művelődési titkárságának 413-194/73. VI. sz.
alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

TANULMÁNYOK

BAGI FERENC

ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK A SZERB ÉS A MAGYAR KÖZNYELV EGYSZÓTAGÚ SZAVAI FONÉMA- SZERKEZETÉNEK KONTRASZTÍV VIZSGÁLATÁHOZ

Természetes az, hogy két adott nyelv kisebb vagy nagyobb egységeinek kontrasztív vizsgálata esetén több lényeges kérdéssel találja magát szemben a kutató. E dolgozat tárgyát illetően ilyen jellegű kérdéseknek látom először is a *kontrasztív elemzés lefolytatásának módját*, majd pedig a vizsgálandó *nyelvi anyag forrásaival és magának az anyagnak begyűjtésével*, valamint a begyűjtött anyag *feldolgozásával* kapcsolatos kérdéseket, továbbá azokat a problémákat, amelyek a két nyelv *helyesírásának eltéréseiből* következnek.

A *kontrasztív elemzés lefolytatásának módját* illetően, nem kis sarkítással, két változatot látok alkalmazhatónak: 1. A *tisztán elméleti úton* kidolgozott kritériumok alapján lefolyó elemzést, és 2. a *kiinduló munkára alapozó vizsgálatot*. Az első eljárásnak, amely meghonosodott az ilyen jellegű kutatásban, negatívuma lehet, hogy nem öleli fel a szembeállított két nyelv vizsgálat tárgyává tett anyagának minden elemét, aminek következtében „lemetsz”, elemzési körén kívül rekeszt valamennyit egyik és másik nyelvből is. A másik esetben viszont olyan *kiinduló munkát* kell választani, amely a kontrasztív vizsgálatra kijelölt két nyelv közül az egyiknek egy egységét (mint esetünkben az egyszótagú szavakat) a maga teljességében, vagy legalább egy aspektusból kellő alaposággal dolgozza fel. Ez esetben a másik nyelvnek az előzővel megfelelő anyagát a *kiinduló munka szempontjainak érvényesítése útján kell előkészíteni és elemezni, majd e kutatás eredményeit a kiinduló munka eredményeivel szembeállítva vizsgálni és leírni*.

E dolgozatban a kontrasztív vizsgálatnak e második módját érvényesítettem, a *kiinduló dolgozat* pedig *Dr. Jovan Jerković A szerbhorvát köznyelv egyszótagú szavainak fonémastruktúrája*¹ című, 1965-ben megjelent munkája. Választásom egyrészt azért esett erre a dolgozatra, mert megfelel a fentebb említett kívánalmaknak, másrészt azért, mert a szerb nem anyanyelvem, így, eléggé megbízható nyelvismeretem ellenére sem ment volna zökkenőmentesen az anyaggyűjtés és feldolgozás ezen a nyelven – magyar nyelvű kiinduló munka választása esetén.

Eljárásom azonban nem jelenti azt, hogy problémamentes megoldásra lettem. Ugyanis a vizsgálat módjának eldöntése után a fentebb felsorolt prob-

lémák kerültek előtérbe. Így a *gyűjtés forrásai* kapcsán a saját-gyűjtés és szótárak felhasználásának, a szinkronia és diakronia, a regionális és a köznyelv, valamint a gyűjtéssel átfogott földrajzi régió révén az adott nyelv teljességére vagy részleges, tájegységre kiterjedő vizsgálat kérdései rajzolódnak ki. A kiinduló mű szerzője, mint megjegyzi, kényszerből korlátozott terjedelmű saját gyűjtésre meg kétnyelvű szótárakra és helyesírási tanácsadó szótárakra támaszkodott, de anyagába nem vette fel az összetett szerkezetű indulatszavak elemeit (pl. gyí-gyi), ha ezek önállóan nem léteznek, meg az ugyanilyen szerkezetű és jellegű hangutánzó szavakat sem, és anyagában nem kerülnek be a következő címszók csoportjaiba tartozó szavak sem: a homonímák, a kifejezetten tájszavak, az archaizmusok, a rövidítések, az idegen személynevek és a szóösszetételek önmagukban meg nem álló részei. A szerző a regionális köznyelv és a köznyelv között anyaggyűjtése során nem tett különbséget, viszont nyelvi teljességre törekedett. A szóban forgó kritériumokat a magyar nyelvű anyag begyűjtésekor magam is igyekeztem betartani, anélkül azonban, hogy saját gyűjtéshez valamint kétnyelvű- és helyesírási tanácsadó szótárak használatához folyamodtam volna. Úgy vélem, hogy elegendő lehet *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. kötete², valamint Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára³, de ellenőrzésképpen használtam Lelkes György⁴, Sebők László⁵ és Fényes Elek⁶ szótárait is. A kiinduló munka szerzőjének teljes, vagy legalábbis minél teljesebb nyelvi anyag begyűjtésére való törekvését ennek köszönhetőleg megvalósítotttnak látom a magyar anyagot illetően is. Dilemmáim természetesen ennek ellenére voltak, és vannak is, mert pl. a kiinduló munkában felsorolt *összetett indulatszók* kifejezést először is a magyar nyelvi anyag szempontjából kellett értelmezni, majd ebből az anyagból is kihagyni azokat, amelyek leginkább egyeztethetőek voltak a kihagyott szerb nyelvekkel, és hasonló volt a helyzet a *kifejezetten tájszavakkal és archaizmusokkal* (i. m., 34. old.) is. Olyan kritériumok ezek, amelyek érvényesítésekor teljes egészében nem küszöbölhető ki az egyéni megítélés. Más problémát jelentettek pl. az összetett szavak. Ezeket több szótagú voltuk folytán természetesen kihagytam én is, de egyszótagú elemüket, ha a szótárakban ilyenként megjelentek, felvettem anyagomba. Így jártam el a földrajzi nevek esetében is, ha az összetétel egyik tagja nem köznévfő (pl. a Rám-hegy esetében az előtag), vagy ha az egyik alkotóelem önmagában is használatos. Ez utóbbi esetek leginkább a településnevek cédulázásakor jelentkeztek, pl.: létezik *Alsórajk* és *Felsőrajk*, de elterjedt a rövidített alak, a *Rajk* használata is, amit a szótár is jelez, ezért vettem fel anyagomba. Nem vettem fel viszont az olyan egyszótagú településneveket, amelyek idegen

nyelvi megnevezések, de régebbi magyar nevük még használatos, pl.: *Hirm* németül, magyarul pedig *Félszerfalva*.

Ezek a kérdések azonban már az *anyaggyűjtésbe* is beletartoznak, amelyben viszont más, az előzőektől alig eltérőnek tűnő, de a szerb irodalmi és írott köznyelvre jellemző mozzanatokról is kell szólnom. Egy példa: Jovan Jerković munkájában említést tesz arról, hogy kihagyta a rövidítéseket, de e címszó alatt említendőek meg az olyan szóértékű mássalhangzók kihagyása is, mint a *k* (a szerbben *ka*; magyarul: *felé*), *nj* (= *njoj*; neki, nőnemben) stb. Ezzel a nyelvi jelenséggel a magyarban csak az *és* kötőszó mássalhangzóra rövidült *s* változata hozható összefüggésbe. De mivel a nyelvtanaink e kötőszó-változatokat gyakran elkülönítik egymástól, a táblázatban külön esetekként mutattam ki egyiket is, másikat is.

Az anyaggyűjtés kérdéskörébe tartozik még annak számon tartása, hogy a szerb irodalmi és köznyelv az *e-ző* ejtés mellett ugyanilyen szintű változatnak tekinti a *je-ző* és *ije-ző* ejtés-változatokat. Az *e-ző* ejtés-változattól emezek abban különböznek, hogy a nyelvi törvényszerűségeknek megfelelően az *e* (a magyarban inkább *ë*-hez hasonlatos magánhangzó) hangot *je-re*, illetve *ije-re* váltják. Egyszótagú szavakról lévén szó, a szerzőnek csak az előbbi, a *je-ző* változattal kellett számolnia, nem vette fel azonban anyagába az összes lehetséges változatot, hanem csak egy részét, amely anyagának 1,73%-át teszi ki. Ellenben a felvett szavak *e-ző* változatait kihagyta. A magyar irodalmi- és köznyelvnek a szóban forgó jelenségre emlékeztető változata nincs. E jelenség a magyarban az *e-ö* hangváltással rokonítható valamelyest, mert hogy a magyarban a *fel - föl, csend - csönd, petty - pötty* nem túlságosan elterjedt hangzócserék mellett elszórtan léteznek *kinn - künn, nerc - nérc, slag - slág*, de mássalhangzócserével párosuló felcserélődések is, mint: *fent - fenn* és *fönt - fönn, passz - pász*, és pusztán mássalhangzó cserékre szorítókozó változatokat is: *stressz - sztréssz, tors - torzs*, nem szólva a szemantikai eltérést is kifejezőekről (*dong - döng*). E sokféleség következtében, de az ilyen szavak anyagomhoz viszonyítottan elenyésző arányszáma miatt sem láttam értelmét az egyik vagy másik változat kihagyásának. Ebben a döntésemben erősített meg a kiinduló munka szerzője is, aki dolgozatának 23. pontjában mintha éppen élesebben húzná meg a határt az ejtés-változatok (*s* ennek megfelelően írásváltozatok), valamint az irodalmi és köznyelvi változatok között. „Ha egy szónak két ejtés-változata van – írja az említett pontban –, mindkettő számbajött, ha egyik sem volt határozottan tájnyelvi vagy archaikus változat, azaz, ha nem ütköztek a szóanyag kiválasztásakor alkalmazott szempontjainkkal” (i. m., 39. old.). De ezek a kérdések már igen szorosan kapcsolód-

nak a *feldolgozás* problémaköréhez. Mielőtt azonban erre térnék, jelezniem kell, hogy a kiinduló munka szerzőjének eljárását követve, én is felvettem anyagomba az egyszótagú szavak azon képzett, vagy raggal, esetleg jellel ellátott alakváltozatait, amelyek ilyen, toldalékolt változataikban is megmaradtak egyszótagú szavaknak (pl. *nő* főnévként és igeiként: *nőd, nőm, nőn, nők, nőt; nőtt, nődd, nőj, nősz, nől; nős; nőzz*).

A feldolgozás során is különböző problémákkal találja magát szemben a kutató. Először is annak kapcsán merülnek fel gondot okozó kérdések, hogy miként, milyen eredményességgel érvényesíthetők a kiinduló munka anyagcsoportosító kritériumai az új, a másik nyelv megfelelő anyagának elemzése során. Ha a kutató eláll az ilyen kérdések megválaszolásától, illetve az e kérdések nyomán szükségessé váló döntéshozattól, és ha a kiinduló munka kritériumait érvényesíti csupán, akkor „metszi” a kontrasztba állított másik nyelvet. Számítani kell tehát annak lehetőségére, hogy a kiinduló munka bizonyos szempontjai zökkenőmentesen alkalmazhatók, mások megfeleltetéssel, ismét mások nem használhatóak, s végül a másik a szembeállított nyelv anyaga olyan egységes jegyeket is kimutathat, amelyek nyomán új kritériumok beiktatása válik szükségessé. Természetes, hogy ezek a lehetőségek bizonyos módosulásokat is kifejezésre juttatnak, sőt a kritériumok érvényesítése során bizonyos esetekben a fogalmak pontosítása is szükségessé válhat.

A kiinduló munka egyik tétele és egyik kritériuma kapcsán éppen erre az utóbb említett eljárásra, a pontosításra van szükség. Dolgozatának negyedik pontjában ugyanis a szerző a következőképpen fogalmaz: „Anyanyelvünk hangrendszerét három pontosan körülhatárolt egység képezi: inherens vokalizmus, konzonzantizmus és prozódiai jegyek” (i. m., 32. old.). Ez a megállapítás egészében, így, minden változtatás nélkül a magyarra is ráillik. Pedig nincs szó rokonnyelvűségről, és nem is lehet. De ha a szavak hangtestének tulajdonságait vesszük tekintetbe (Deme László, 1958⁷ nyomán), a *hangszínt, időtartamot, szóhangsúlyt* és *hanglejtést*, amelyek közül az egyes nyelvek leggyakrabban kettővel élnek, a különbségek egyszerre kitapinthatóakká válnak: a szerbben ugyanis a hangszínen kívül a szóhangsúly, a magyarban pedig a hangszín mellett az időtartam a fonematikus jegy. Dr. Jovan Jerković e munkájában a szóhangsúlyt a prozódiai jegyek közé sorolta, így csak a hangszín és a képzés sajátosságai alapján csoportosította anyanyelve egyszótagú szavai fonémakötődéseinek változatait. A megfelelő magyar anyag elemzésekor azonban ilyen leszűkítésre nem volt lehetőség, hisz az időtartam a magyarban fonémajegy, így mint ilyen, kontrasztív jellegzetességként figyelembe vett sajátosság ebben a dolgozatban.

A leszűkítés ellenére sem mondható szegényesnek a szerző anyagelemzésének kritérium-rendszere. Öt ilyen szempontot különíthetünk el, amelyek azonban önkörükön belül tovább tagolódnak. Az öt főcsoport a következő: 1. a szóanyag hangkombináció-típusok szerinti felosztása (ezen belül 13 típust állapít meg, majd további részletezéssel feltünteti az indulatszavak, a *je-ző* ejtészváltozatú szavak, és végül az anyagába felvett szavak említettekén kívüli csoportját, majd az anyag teljes szó számát); 2. a szóanyag beszédhangok szerinti csoportosítása; 3. a magán- és mássalhangzók fajtája és gyakorisága szerinti megoszlása; 4. a magánhangzóval létrejövő szó eleji és szó végi hangzókapszolódási csoportokat, valamint 5. a mássalhangzók képezte hangzókapszolódási csoportok a szóélen és szóvégén. Habár ezek a szempontok a magyar nyelvi anyag elemzése során látszólag minden nehézség nélkül alkalmazhatók, a valóság mégsem egyértelműen ilyen. Erre a tényre példának a már tárgyalt *megfeleltetési* szempont érvényesítésének hiábavalósága mellett elegendő lehet talán a mellékelt táblázatra, az egyszótagú szavak fonémastruktúráját két nyelvben egymás mellett kimutató képre csak egy pillantást vetni ahhoz, hogy a nehézségekről fogalmat alkothassunk. Ugyanis a táblázat első oszlopában feltüntetett szerb nyelvi tizenhárom fonémaszerkezeti típusal szemben a magyar nyelv 18, illetve 17 típusa jelenik meg. (A 9. típusra, amely képlet szerint három mássalhangzó után következő magánhangzóval alakulna ki a szó, a magyar szavak között nem találtam példát. A különbségeket csak méginkább kifejezésre juttatja annak ténye, hogy az egyetlen oszlopban kifejezhető szerb nyelvi fonémaszerkezet-típusok ellenében a fonémák időtartam szerinti megkülönböztetése alapján három oszlop kialakítása vált szükségessé a magyarban, de csak akkor három, ha csak a rövid és hosszú magán- és mássalhangzók létezését vesszük alapul, ha viszont az ezek kombinációjával létrehozott szavak és jelentéskülönbségek tényét is figyelembe vesszük (áld, áldd, álld), további csoportok beiktatása szükséges. A különbséget azonban az oszlopsorokban fellelhető *üres* helyek is jelzik. (A táblázat jelcinek jelentése: K = mássalhangzó, V = magánhangzó, – = üres, azért, mert nincs ilyen fonémaszerkezetű szó.)

A kontrasztív vizsgálatnak alávetett két adott nyelv egység/egységei *helyesírásában* megmutatkozó különbségek okozta problémák természetesen kisebbek lesznek, ha betűíró, hangjelölő nyelvek elemzéséről van szó (mint ezúttal), bár ez esetben is a helyesírási alapelvekben, de a részkérdésekben is kifejezésre jutó különbségek kihatnak/kihathatnak a kutatás végeredményére. Így pl. annak ténye, hogy a szerb helyesírás fonetikus alapelvű, a magyar pedig emellett az elv mellett a szóelemző és a hagyományokat tiszteletben

tartó írás elvére is épít – érezhető e kutatás végeredményén, ugyanis a kontrasztokat mélyíti. Ennek a következménynek csökkentése, ha nem is teljes kiküszöbölése, a magyar szavak fonetikus átírásával lehetséges, viszont magának az átírásnak számos buktatója miatt az ilyen vállalkozás bizonyos kockázattal jár. Tehát ezt az *átírást* ezúttal nem vállaltam, részben a kockázat miatt, de azért sem, mert úgy vélem, hogy az írásos alakváltozatok elemzése önmagában is érdekes tanulságok levonását teszi lehetővé. Végeredményben az ebből a szempontból megmutatózó különbségek sem mások, mint kontrasztjegyek.

Megemlítendő továbbá az is, hogy maga a kiinduló munka szerzője is számol annak lehetőségével, hogy vizsgálódási kritériumainak bizonyos fogyatékségei vannak. Így pl. már munkája kezdetén (az ötödik pontban) említi, hogy a prozódiai jegyek figyelmen kívül hagyása a statisztikai kimutatások számadataira negatív hatással lesz, majdpedig a vizsgált szóanyag mennyiségéről szólva azt írja, hogy az adatok számát ugyanezen okokból nem lehet véglegesnek tekinteni, merthogy a prozódiai jegyek figyelembe vétele esetén ez a szám pár százal magasabb lenne (29. pont, 7. bekezdés, 42. old.). E megítélés nyomán a magyar nyelvi anyagra vonatkoztatva is elmondható, hogy abból is kimaradt pár százra tehető szó a homonímák kihagyása miatt, ugyanis ezeknek a szavaknak a magyarban több típusát különíthetjük el: azonos alakú, de eltérő jelentésű alapszavak és toldalékolással létrejövők (ragos, jeles, képzős alakok). Természetesen a két nyelv ezen eltérései is kontrasztív vonásokként tarthatók számon.

AZ EGYSZÓTAGÚ SZAVAK FONÉMASTRUKTÚRÁJA

A SZERB KÖZNYELV EGYSZÓTAGÚ SZAVAI:

A MAGYAR KÖZNYELV EGYSZÓTAGÚ SZAVAI:

a) rövid magán- és mássalhangzósak:		b) hosszú magánhangzós szavak:		c) hosszú mássalhangzós szavak:	
1. V	(a)	V	(ó)	KK	-
2. KV	(so)	KV	(kő)	KKV	-
3. VK	(os)	VK	(ős)	VK	(össz)
4. KVK	(sat)	KVK	(kár)	KVK	(kedd)
5. KKV	(mre)	KKV	(zni)	KKV	-
6. VKK	(akt)	VKK	(áld)	VKK	(álj)
7. KKVK	(hram)	KKVK	(frász)	KKVK	(fröcs)
8. KVKK	(most)	KVKK	(forrt)	KKVK	-
9. KKKV	(ždre)	KKKV	-	KKKV	-
10. KKKVK	(splav)	KKKVK	(stráf)	KKKVK	(stressz)
11. KKVKK	(grozd)	KKVKK	(grizt)	KKVKK	(grillt)
12. KVKKK	(tekst)	KVKKK	(szánts)	KVKKK	-
13. KKKVKK	(strast)	KKKVKK	(spicent)	KKKVKK	(stresszt)
		VKKK	(érts)	VKKK	-
		VKKKK	(értsd)	VKKKK	-
		K	-	K	-
		KKVKKK	(prompt)	KKVKKK	-
		KVKKKK	(tartsd)	KVKKKK	(szántsd)

Az előzetes megjegyzések végén járva a kihagyások kapcsán még egyet s mászt szükségesnek vélek megjegyezni. Így pl. a kiinduló munka szóanyagát vizsgálva nem bukkantam a dallamjegyek neveit is jelentő betűnevekre. Abból viszont, hogy munkájában felsorolja az anyagába felvett idegen eredetű szavakat (a 21. és 22. pontokban), az tűnik ki, hogy bizonyos válogatást végzett, s nemcsak aszerint, amint írja, hogy ezek a szavak gyakran felbukkannak-e a napi sajtó cikkeiben, írásaiban, hanem aszerint is, hogy azok a szerb nyelv egyszótagú szavai leggyakoribb hangstruktúrájával egyezőek-e vagy sem. Eljárását sem ebben, sem az ezt megelőző esetben nem követtem, mert szerintem az adott nyelvet illetően a tipikusnak és az atipikusnak a vizsgálat nyomán kell megmutatkoznia, meg azért sem, mert az atipikus fonéma-szerkezetű szavak nem lehetnek befolyással a tipikusak számadataira, de jellegzetességeikre sem. Ezek jellegzetességeit csak méginkább kidomboríthatják amazok. Úgyszintén feltűnt, hogy a kiinduló mű szerzője az anyag feldolgozása során nem tér ki a földrajzi, illetve a helységnevek esetleges jellegzetességeire. Mentségére legyen mondva, hogy anyagában ezekből viszonylag kevés is van (2,33%) amiből kifolyólag talán nem is tűnik szükségesnek szemmel tartásuk, de mivel az én anyagomban ezek száma jóval nagyobb, szükségesnek láttam különválasztottan vizsgálni őket, s csak ezután egybevonni a két csoport adatait. A két nyelv anyagának kontrasztív vizsgálata csak ezek után következhet.

Jegyzetek:

- ¹ Jovan Jerković: Glasovna struktura jednosložne reči u srpskohrvatskom književnom jeziku. Otisak iz knjige Prilozi proučavanju jezika. I., Novi Sad, 1965.
- ² Bárczi Géza és Országh László (szerk.): A magyar nyelv értelmező szótára, I–VIII. köt., Bp., Akadémia Kiadó, 1959–62.
- ³ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, I–II. köt., Bp., Akadémia Kiadó, 1988.
- ⁴ Lelkes György (szerk.): Magyar helységnev-azonosító szótár. Bp., Balassi Kiadó, 1992.
- ⁵ Sebők László: Magyar neve? Arany Lapok, Bp., 1990.
- ⁶ Fényes Elek: Magyarország gheographiai szótára, I–II. köt., Pesten, Nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851.
- ⁷ Deme László: A hang négy tulajdonságának fonológiai felhasználásához. In: Benkő Lóránd (szerk.): Magyar hangtani dolgozatok. Tanulmánygyűjtemény, Bp., Akadémia Kiadó, 1958., 135. old.

**PRELIMINARY NOTES TO THE CONTRASTIVE ANALYSIS OF
THE PHONEMIC STRUCTURES OF ONE SYLLABLE WORDS
IN STANDARD HUNGARIAN AND STANDARD SERBIAN**

This is an introduction to the author's research into the comparative analysis of the phonemic structure of one syllable words in Hungarian and Serbian. He, therefore, discourses in detail the methods he uses, the requirements of the so called contrastive analysis by following a pattern as well as the arising problems connected, for example, to the sources and the analysis of the compiled material, the divergence of the spelling rules and also the ways of surmounting these difficulties. The consideration of the above mentioned problems is of utmost importance since the reliability of the contrastive features depend on it.

CSÁKY S. Piroska

SAJTÓ ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET**A REGGELI ÚJSÁG SZEREPE MŰVELŐDÉSI ÉLETÜNKBEN**

A sajtó mindig fontos szerepet töltött be az újabb kori nagy történelmi átalakulásban és eseményekben – állapította meg Fülöp Géza a hetvenes évek elején. (Mit kell tudni a világ sajtójáról? – Bpest, Kossuth Kv., 1972) Fontosságát, jelentőségét nemcsak ebben a történelemformáló szerepében látta – amelynek hatása koronként nagyon is érezhető volt (pl. 1789-ben, a nagy francia forradalomban, vagy az 1848-as európai nemzeti és polgári forradalmakban), hanem abban is, hogy beszámol a mindennapok fontos és hétköznapi eseményeiről is. Beszámol a politikáról, a gazdasági életről, irodalomról, művészetről, tudományról, sportról és más eseményekről. Nemcsak alakítja korát, hanem tükrözi is. Éppen ezért évtizedek vagy évszázadok távlatából fontos kultúrtörténeti forrásnak tekintjük. Fontos információforrások a kutatók számára, ha nem is azonosak, mint a kortársak számára.

Nincs szándékunkban ismertetni a sajtó létrejöttének és történeti fejlődésének vonulatát, csupán néhány jellegzetességére térünk ki.

A sajtó szó egyes nyelvekben más-más fogalmat jelöl, s a történelem folyamán ez a fogalom más tartalom hordozója. Eredeti jelentése „prés” (német: presse, angol: press, francia: presse stb.). Kezdetben tehát a nyomtatáshoz használt eszközöket, gépeket értették rajta, míg később sajtó néven neveztek mindazt, amit nyomda útján állítottak elő, vagyis az összes sajtóterméket. A magyar nyelvben a 19. század második felében szűkült le a szó jelentése, s már nem vonatkozik minden sajtótermékre, hanem csak az időszakosan megjelenő sajtótermékek elnevezése lett, mint a hírlapok, hetilapok stb., s ma is ezt értjük rajta.

Az időszaki kiadványoknak (periodikáknak) sajtótörténészek szerint három lényeges ismertetőjegye van a:

1. az időszerűség (aktualitás)
2. az időszakosság (periodicitás) és
3. a nyilvánosság (publicitás).

Egyszerűbben úgy mondhatnánk, hogy az időszaki kiadványok időszerű eseményekről szabályos időközönként rendszeresen megjelenve tájékoztatják a nyilvánosságot. Ezek a jellemzők különösen kifejezésre jutnak a na-

pilapoknál, vagyis az újságoknál, hiszen a legidőszzerűbb eseményekről számolnak be, s a legszélesebb olvasóközönséghez szólnak, ami nem jelenti azt, hogy – ha megszorításokkal is – a folyóiratokra nem jellemző az aktualitás, a periodicitás és a publicitás. További fejtegetéseink ezúttal nem terjednek ki más időszaki kiadványokra, csupán a napilapokra, újságokra, amelyeknek fontos eleme, illetve tartalma a hír – mégpedig elsősorban az időszzerű politikai hír, jóllehet tájékoztatnak kulturális és tudományos eseményekről is. Az újságíró gyakran úgy közli a híreket, hogy saját állásfoglalását, bírálatát, értéktételeit is kimondja – így tud hatni a közvéleményformálásra. (Nagyon alkalmas célra a vezércikk és a különféle kommentárok közreadása.) A sajtó hatékonyságához nagyban hozzájárul a nyomdatechnika fejlettségi foka, az illusztrációk minősége és mennyisége a lapban, állandó rovatai, mellékletei stb.

A napilapok jelentősége különösen nagy a hírközlésben, az általános tájékoztatásban, valamint a művelődési eseményekről való tájékoztatásban.

A sajtó fogalma után arra térek ki, hogy mit értünk a művelődéstörténet kifejezés alatt. Ezt a meglehetősen tágan értelmezhető fogalmat, amit egyébként kultúrtörténetnek is neveznek, s „a történettudomány azon ágainak összefoglaló neve, amelyeknek tárgya az emberiség története folyamán létrehozott anyagi, szellemi javak története... A szellemi kultúra története a művelődés és oktatás, a tudomány és művészet, az ismeretek elterjedésének, fejlettségi színvonaluk alakulásának története” (Új MLex.). Ilyen jellegű kutatásunk az Újvidéken 1929 és 1941 között megjelent napilap, a Reggeli Újság anyagára vonatkozik.

A művelődéstörténet kutatója természetesen nem a napi híreket, szenzációs eseményekről közölt információkat keresi a lapok hasábjain, hanem azt, milyen szerepet töltött be a lap a művelődési élet megismerésében, milyen volt, vagy volt-e egyáltalán kialakított, tudatos művelődéspolitikája. Ha a művelődéspolitikát kifejezést olyan értelemben szemléljük, hogy volt-e a lapnak művelődést irányító célkitűzése, meghatározása, a műveltség fenntartására és irányítására irányuló tevékenysége a nevelés-, iskolapolitika, tudománypolitika, művészetpolitika terén – válaszunk nem lehet egyszerűen igen vagy nem. A válaszadáshoz meg kell ismernünk a lap jellegét, terjedelmét, rovatait, mellékleteit.

A vajdasági magyar sajtó részletes történetének megírásával még adósak művelődéstörténezeink. Több műben találunk rövid összefoglalást a vidékünkön megjelent sajtótermékekről, de még csak pontos bibliográfiai leírásukra sem támaszkodhatunk, hogy vizsgált lapunk jellegét összefüggésben

vizsgálhatnánk más hasonló jellegű lapok anyagával 1929-ben megkezdték ugyan statisztikai nyilvántartásukat, ezt megelőzően csak részleges jegyzékekkel találkoztunk. A korabeli statisztikai adatok megbízhatatlanok, mert olykor lapindítási kezdeményezéseket is számbavesznek, holott semmilyen valós bizonyítékot nem találhatunk arról, hogy valóban meg is jelentek a jelzett címek. (Ha egyáltalán címet is közölnek.) Állításunk alátámasztására hivatkozhatunk levéltáraink és könyvtáraink hiányos állományára, a hiányzó helytörténeti gyűjteményekre, az érvényben levő korabeli szigorú rendeletekre, amelyek alapján elkobozták vagy megsemmisítették egyes kiadványok bejelentett számát. Zavart kelthet sajtótörténetünk pontos megismerésében egyes lapok pusztta címváltozása is.

Ha pontos sajtóbibliográfiákkal és sajtótörténetekkel nem rendelkezünk is, meg kell említenünk, hogy elkészült néhány időszaki kiadvány repertóriumuma és monografikus leírása, melyek segítik a korszak megismerését (a Délbácska története, a Mi Irodalmunk története és repertóriumuma, Hid repertórium, Hétről-hétre repertórium stb.).

A vajdasági magyar sajtó történetét Vajdaság hovatartozása szabta meg a történelem folyamán. Így 1918 előtt, amikor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, nem volt elég fejlett a magyar sajtó Vajdaságban. Létezett, de Budapest közelsége, az aránylag jó összeköttetés nem tette szükségessé az ún. *Vidéki sajtó* nagyobb ívű fellendülését. Összefüggésbe hozhatjuk ezt a jelenséget még a lakosság vegyes összetételével, kulturális és tájékozódási igényével stb. A *Vajdasági sajtó* történetét – csakúgy, mint a vajdasági magyar irodalom történetét – az első világháború befejezése után követhetjük figyelemmel mint specifikus jelenséget. Ekkor került a vajdasági magyarság kisebbségi sorsba, ekkor szűnt meg a szoros kapcsolat a főváros és a vidék között, és nőtt meg a vidéki sajtó jelentősége. S ekkor jutott kifejezésre, hogy városiasodás tekintetében Jugoszlávia 1918 és 1941 között európai viszonylatban igen alacsony szinten állt, mivel nem volt fejlett gyáripára, s ami volt is, lassan fejlődött. Néhány nagyobb város kivételével a lakosság zöme falun élt és dolgozott.

Az akkori Jugoszlávia lakosai művelődés tekintetben is lemaradtak Európa más lakosai mögött. Erről tanúskodik az a tény, hogy aránylag nagy volt az írástudatlanok száma. Mihajlo Bjelica adatai szerint a 12 éven felüli írástudatlanok száma 50% között mozgott az ország területén (Štampa i društvo. Bgd., 1983). Vajdaságban valamivel jobb volt a helyzet, ez a százalék mindössze 23%. Alacsony az iskolázottság, nincs olvasásigény. Az olvasási igény felkeltése nagyrészt az újságírókra hárult.

Az a sajátos történelmi helyzet, amely 1918-ban állt be a Vajdaságban élő magyarság életében, rányomta bélyegét a kulturális fejlődésre, a szellemi élet alakulására és önállósulására. Jelentőssé vált a kulturális élet minden megnyilvánulása a nyelv és a nemzeti identitás megtartásában. Különösen szembetűnő ez a könyvkiadás és a sajtó fejlődésében.

Amint említettük, a vajdasági magyar sajtó önálló életéről 1918-tól beszélhetünk. Az első világháború előtti lapok közül csak a Torontál (1932 után Híradó) és a Bács megyei Napló (1927 után Napló) tartotta fenn magát. A többi vajdasági magyar lap 1918 után jelent meg Bolgár László a jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó c. cikkében több időszakra tagolta a magyar kisebbségi sajtó történetét (= Kalangya, 1941, 1.–2. sz. 31–37. old.). Az első korszak kezdetét – tévesen – 1922-re tette, a Délbácska megalapításának évéhez kötötte, helyesen 1920 a korszak kezdő éve, hiszen a Délbácska ekkor indult. Ebben az időben alig beszélhetünk sajtóéletéről, mivel sem a politikai élet, sem a kultúrellet nem volt még megalapozva, vagy inkább úgy mondhatnánk, hogy alkalmazkodott az új helyzethez, a kisebbségi léthez, az anyaországtól való elszakadáshoz. A második korszak 1934-ig tartott, amikor sok lap indult és szűnt meg rövid idő után. A harmadik korszakot 1935-től számította Bolgár László, s erre a korszakra is a lapalapítási kísérletek jellemzőek, azzal, hogy már kiegyensúlyozottabb célkitűzésekkel indultak a lapok. Szerinte az összes (magyar nyelvű) sajtótermék száma, bár sok rövid életű volt, 1939-ig mintegy 120 címre tehető (az esetleges eltérés $\pm 20\%$). (A sajtótörténet leendő kutatói esetleg igazolják vagy helyesbítik majd ezt az állítást.) Pontos sajtóbibliográfia nélkül nem tudjuk megállapítani, kinek van igaza, Bolgár Lászlónak vagy Rózsa Albertnek, aki 1934-ben statisztikai adatokat közölve, konkrét címek nélkül, azt állította, hogy a Vajdaságban élő közel 470 ezer magyar lakosnak 16 napi- illetve hetilapja van.

A *Reggeli Újság* első (mutatványszámmak jelzett) száma 1929. december 1-jén jelent meg. Alcíme: Délbácska. A két lap közötti folyamatosságot, összetartozást az évfolyamjelzet is tükrözi, a mutatványszámmak minősített Reggeli Újság X. évfolyammal (280. sz. vasárnap) indult, a tulajdonos és a szerkesztő nevének feltüntetése nélkül, bár tudjuk, hogy csupán a címe változott meg a lapnak, szerkesztője továbbra is Tomán Sándor maradt (Hornyik Miklós: A Délbácska története 1920–1929. Újvidék, 1985). Jelleget nézve, szerkezetét, rovatait az indulás pillanatában ugyanaz jellemzi, mint a Délbácskát. Tipikus vidéki lap volt, mondhatnánk újvidéki helyilap, más városokban alig olvasták – állította Kende Ferenc (Emlékezései. OSZK, Kézirattár). Ezt ugyan a Reggeli Újság igyekezett cáfolni, hiszen már a Mu-

tatványszámban közölt cikk: *Mi mindent nyújt olvasóinak a Reggeli Újság?* címen a következőket mondja olvasóinak: „A noviszádi Délbácska utódját, a Reggeli Újság első számát adjuk mai számunkkal a dunabánsági olvasóközönség kezébe. A Reggeli Újságot a mai napon Szuboticán, Szentán, Sztaribecsen és Velikibecskereken – valamint egész sereg községben vezetjük be, ahol állandó szerkesztőseink fognak gondoskodni arról, hogy az olvasóközönség tisztességes és becsületes, hiteles újságot kapjon a kezébe, olyan újságot, amely minden tekintetben szem előtt tartja olvasóink érdekeit... A Reggeli Újság a nagyközönség újságja lesz... A Reggeli Újság nagy súlyt fog fektetni arra, hogy országrésznünk szépirodalmát nívón tartsa és közönségének jó és értékes irodalmat adjon...” (RU, 1929. dec. 1., 9. old.). Közéleti, politikai, sport és egyéb hírek mellett tehát a kultúrára is hangsúlyt fektetett a szerkesztőség. Ez a hír, amelyet néhány nap után nyomatékosan megerősítettek: „*Bevonult a Reggeli Újság a Dunabánság városaiba.* A közönség valósággal szétkapkodta a lapot. ... a nagyközönség szívesen és örömmel fogadta a Délbácska utódját a Reggeli Újságot... Épen(!) most van tíz esztendeje, hogy a Délbácska megindult és a tíz esztendő fordulón a megnövekedett és valóban fővárosi lapok nivóját megközelítő Reggeli Újság vonult be Szuboticára, Szentára, Velikibecskerekre és a többi városokba... Ez a bevonulás volt a mi bucsunk a Délbácskától, amely friss névvel és friss szellemmel, alkotó munka örömszerűségével indult újtárra és amelyet mindenütt szeretettel fogadtak...” (RÚ, 1929. dec. 4., 4. old.).

Csupán a hírt olvasva minden bizonnyal másként értékelnénk az újság színvonalát, népszerűségét, kultúraformáló erejét, mint ami a valóság. Belelapozva más korabeli magyar napilapokba, meg kell állapítani, hogy a Szabadkán megjelenő Bácsmezei Naplónak jobb újságíró gárdája volt, s a Reggeli Újság terjesztését csak 1935 után sikerült úgy megszervezni, hogy országos jellegűvé váljon. Előzményként megemlíthetjük, hogy 1934-ben a magyar kormány megvonta a támogatást a laptól, s ezzel kérdésessé vált további megjelenése, mert senki sem vállalta a tulajdonjogot. A lap beszüntetése kellemtelen politikai következményekkel járt volna, hiszen felfedték volna a magyar kormány szerepét és támogatását, s egyes személyek tisztázatlan anyagi üzelmét, akik a pénzelés közvetítésében részt vállaltak, és szabálytalanul kezelték az anyagi javakat. 1935-ben Andrée Dezső, a lap addigi szerkesztője vállalta a tulajdonjogot Kende Ferenc rábeszélésére, aki viszont a terjesztés munkáját vette a vállára. Kende Ferenc visszaemlékezéseiben (i. m.) elmondta, hogy fizetés nélkül vállalta a lap átszervezését, csupán a többetként értékesített példányszámok árából részesült „bizonyos arányban”.

A Reggeli Újság történetének ebben a korszakában megváltoztatott szerkesztéspolitikával az egész jugoszláviai magyar nyelvterületen sokoldalú, rendszeres kulturális tevékenységet fejtett ki. Megszervezték a tudósítók és terjesztők hálózatát mintegy félszáz községben. (Bár nem kultúrtevékenység, csak közvetve, hiszen a példányszámot növelték vele, ami részben több olvasót is jelenthet, megemlítenénk az 1935 májusában meghirdetett népszerűsítő akciót, a *Földet ad a Reggeli Újság* címen. Az akciót az Újvidéki Vöröskereszt Egyesülettel valósították meg, s a több száz ajándék között főnyeremény egy hold föld volt a nyerő lakhelyén. A lap eladott példányszáma napok alatt 3000-ról 18 000-re emelkedett, majd elérte rövid idő után a 25–30 000-t is (Marketing!). Kende Ferenc szerint ez a megnövekedett jövedelem tette lehetővé, hogy nagyszabású és sokoldalú kulturális tevékenységet fejtsen ki a napilap. A kulturális tevékenység csupán részben nyilvánult meg a lap hasábjain megjelentetett írásokban, sokkal jelentősebb a napilap szerepe a kultúrelvet megszervezésében, ajándékkönyveinek megjelenítése és népszerűsítő eladásainak közreadása.

I. Kutatásunk folyamán az újság hasábjain közzétett cikkek közül a következő témakör anyagát tanulmányozzuk és gyűjtjük: a szerzős írások bibliográfiai adatait és a megfelelő témakörbe sorolható közlések annotált jegyzeteit. A témakörök: irodalmi élet, délszláv írók, kapcsolattörténet, gyermeknek, egyesületek, sajtótörténet, nyomdák, könyvekről (hírek, hirdetések), színházi élet, műkedvelés, nyelvtanulás, képzőművészet, oktatás, zenei élet, helytörténet, vallás. Kimaradtak a filmre, mozira és fotóra vonatkozó közlések, mert ezen a címen leginkább csak műsorismertetést találtunk, s mivel a címek nap mint nap ismétlődnek, ezeket az információkat nem tartottuk lényegesnek kultúrtörténetünk megismerésére.

Az irodalmi élet anyaga többféleképpen jelenik meg a lap hasábjain. A szerzős írások, versek, elbeszélések főleg a vasárnapi és ünnepi számokban hétköznaponként rövid karcolatok, vagy a *Szines szalag az írógépen*, esetleg a *Reggeli levél* címen közzétett vezércikk jellegű írások egy része sorolható ide, és a folytatásos regények. Ilyen írások pl.:

Aranyady György: Vajdasági könyvnapot. (Reggeli levél) = RÚ, 32. jún. 15., 2. old.

Batta Péter: Ugartörés. (Reflexió Fekete Lajos és Szenteleky Kornél a Mi Irodalmunk hasábjain közölt cikkeire) = RÚ, 32. máj. 3., 2. old.

Az irodalmi élet fellendítése céljából indították a *Mi Irodalmunk* mellékletet, amely eleinte kéthetente, később (1932-től) hetente jelent meg. „Az elmúlt esztendő alatt Szenteleky Kornélnak, a nagynevű írónak vezetésével

huszonhat tagú írógárda csoportosult a Reggeli Újság köré és az írógárda elismerten szép irodalmi munkáját kettőzött intenzitással folytatja az új esztendőben s most minden héten lép az olvasóközönség elé” – olvashatjuk a lap 1932. jan. 1., 2. old. számában. Ugyanebben a cikkben értesítették az olvasókat egy új rovat indításáról: „... új és roppant komoly és egyben népszerűnek ígérkező rovatot nyitunk, amelyben a Dunabánság legjobb és legértékesebb szellemi irányító erői dolgoznak. *Reggeli levél* lesz a rovat címe és az elméleti cikkekben a Vajdaság legjobb kultúreberei, pénzügy, gazdasági, pedagógiai stb. szakemberei adják írásukat.” Egyes írások a rovatban valóban nem kerülhetik el a figyelmünket még ma sem.

Ugyancsak az irodalmi élethez soroltuk az írók felolvasó estjét is. A napilap nem irodalom központú lap, még ha a bejelentkező dec. 1-jei cikk arra is utalt, hogy színvonalas irodalmat nyújt az olvasónak, s ezt az állítást később is megismétlik, szinte túlzó fokon: „... amellet, hogy mint hírlap ... valóban a fővárosi nivójú lapok mellé sorolható, nagy gondot fordít kisebbségi anyanyelvünk, a magyar kultúra és irodalom ápolására és Szenteleky Kornélnak, a nagynevű írónak vezetésével a jugoszláviai magyarság messze földön elismert legjobb írógárdáját gyűjtötte maga köré” (= 32. nov. 19., 5. old.).

Az újságot lapozva kitűnik, hogy szinte ugyanazt az írógárdát sorakoztatta fel, akik már a Délbácskában felvonultak. A szerzők között találjuk: Andrée Dezső, Bencz Boldizsár, Csuka Zoltán, Cziráky Imre, Darvas Gábor, Szenteleky Kornél, Tamás István és mások nevét. Ők valóban kötődtek a vidékhez, munkájukkal támogatták a vajdasági magyar kultúrát, de hogy „messze földön elismert” írók lennének, mégsem állítanánk. A hírközléseket olvasva évtizedek távlatából le kell hámozni ezeket a túlzásokat a közölt szövegből, egyébként olyan vélemény alakulhat ki az olvasóban, hogy e vidéken csak jó művek születtek, csak jó előadások készültek, még ha valamelyik falu műkedvelő gárdája vitte is színre valamelyik darabot (leggyakrabban operettet, bohózatot vagy népszínművet). Bírálatok, könyvkritikák elenyészőek a lapban. (Persze akad azért ilyen cím is: Olvasóm, vidd a világba a hírt meg: Engemet nagy költő Huszár Sándor írt meg... 1929. dec. 1., 15. old.)

Az irodalmi élet hírei közül kiemelhetjük azokat a híreket, amelyek a vajdasági magyar irodalom szerveződésére vonatkoztak, mint pl. az 1937. szeptember 14-én megjelent (három hasábos) írás: „*Megalakult a Szenteleky irodalmi és művészi társaság*. A társaságot írói, újságírói, képzőművészeti, zenei és színészi szakosztályok alkotják” (Elnök: Draskóczy Ede, alelnök: Cziráky Imre, főtítká: Kende Ferenc... a tisztségviselők nevének felsorolásával, a célkitűzésekkel).

Jellemző figyelemfelkeltő hírközléseket találunk a Reggeli Újság, amelyek művelődési eseményekre vonatkoznak. Függetlenül attól, hogy csupán a tényközlés szintjén marad az újságíró vagy tudósíró, egy-egy eseményről – nagyobb figyelemfelkeltés céljából – több ízben is írt, gyakran csupán a címet megváltoztatva, ugyanazt az információt közölve, esetleg némi módosítást alkalmazva. Ritkán értékelték. Az értékelések – mint már utaltunk rá – szinte mindig: „rendkívül tehetséges, rendkívül értékes, kimagasló, egyedülálló” jelzőket használnak, bármilyen kultúreseményről szólnak. Példaként a *Képzőművészet* tárgykeréből idéznék. Balázs G. Árpád festőművész kiállításáról 6 közlemény, hír jelent meg:

* Előkelő közönség jelenlétében nyílt meg vasárnap Balázs G. Árpád festőművész kiállítása. A művész december közepén Noviszádon is megrendezi a kiállítást (RÚ, 29. dec. 4., 5. old.).

– az Umetnički Pavillon nagytermében legújabb alkotásait mutatta be – teljes sikerrel...

* Jövő héten nyílik meg Balázs G. Árpád festőművész noviszádi kiállítása (Hír) (29. dec. 8., 5. old.) „... a belgrádi siker után...”

* December tizennegyedikén délelőtt lesz Balázs G. Árpád noviszádi kiállításának ünnepélyes megnyitása (Hír) (29. dec. 12., 8. old.) – belépődíj nincs, egy katalógus 5 dinár (a RÚ 1.5 illetve 2 din.).

* Vasárnap délelőtt 11 órakor nyílik meg Balázs G. Árpád noviszádi kiállítása (29. dec. 14., 2. old.). Ötven vásznat állít ki.

* Klicin Predrag kulturatócsnok nyitja meg Balázs G. Árpád festőművész noviszádi kiállítását. Ma délelőtt tizenegy órakor nyílik meg a kiállítás (29. dec. 15., 2. old.).

* Előkelő közönség jelenlétében nyitotta meg Klicin Predrag kulturatócsnok Balázs G. Árpád noviszádi kiállítását. Mindenképpen sikeresnek ígérkezik a kiállítás (29. dec. 17., 3. old.).

Ebből a közlésből már többet is megtudunk a tárlatról és a festő művészeti törekvéséről: „... a kiállított képek témája a munkásélet motívumai, amelyeknek megfestésében Balázs a legmagasabbra lendül. Monotípiái és színes tussai a modern technika képviselői és azok Balázs külön specialitásai, amelyek különösen nagy feltűnést keltenek. Újabban pikturájában főleg dekoratív hatásokra törekszik és kompozícióiban a vonal és forma ritmusát igyekszik hangsúlyozni. Ennek a kedvéért motívumait sokszor teljesen leegyszerűsíti, és úgy ér el a festészet tiszta magaslataig, és ezek a festményei szuggesztív erővel hatnak.”

A Reggeli Újság más jellegű kultúrtevékenysége:

II. A jugoszláv belügyminisztérium nem engedélyezte az egész országra kiterjedő magyar kultúrszövetség megalakítását. Ezt a hiányt a Reggeli Újság vasárnapi számaiban közölt Egyesületi Közlöny hivatott pótolni (1935–1941). Az egész oldal terjedelmű rovatban „Közművelődési Tanács” címen ellátta a művelődési egyesületeket tanáccsal a kultúrtevékenység megvalósításában, műsorokat ajánlott – díjtalanul. Erre azért volt szükség, mert: „... amidőn az iskolán kívüli népnevelést széles alapon megindítottuk, kultúrtevékenységünkön és tenniakarásunkon kívül e téren csak azt a szomorú tényt ismertük, amelyet röviden így foglalhatunk össze: Jugoszláviában a magyar nyelvterületeken általánosságban... nélkülözzük azt a művelt középosztályt, amelynek intellektuálisjai a népművelő feladatot vállalhatnák... nincsen egységes, mindent átfogó szervezetünk sem... Az egymástól függetlenül működő egyesületek pedig nemcsak erőtlenekek, hanem körülhatárolt viszonyaik miatt, képtelenekek a népnevelés kérdését megoldani...” (A Reggeli Újság Közművelődési Tanácsának jelentése az 1937/38-as évre). A legkülönbözőbb műkedvelő egyesületek működtek Vajdaságban: Katolikus Olvasókör, Polgári Magyar Daloskör, Iparos Egyesület, Tűzoltó Egyesület, Református Olvasókör, Keresztes Ifjak, Gazdakör stb.

Megtaláljuk ebben a jelentésben a tervbe vett 32 népművelő előadás címét, tárgy körét. Az előadások többek között egészségügyi témára, természet-tudományi témára vonatkoztak. Irodalom-népszerűsítő jelleggel csupán hat előadást terveztek: 1. Petőfi élete; 2. Arany János élete és munkái; 3. Vörösmarty az ember és költő; 4. A Bach korszak költői; 5. Legszebb magyar regények; 6. A daloló magyar nép.

A tervezett 32 előadásból 24 készült el és 22-t küldtek szét felolvasásra. Az irodalmi vonatkozású ismeretterjesztő előadások közül csupán Blazsek Ferenc: Vörösmarty Mihály, Vető György: Arany János (1937/38-ban), majd a következő évben (1938/39) Marék Antal: Magyar írók utolsó órái, Gál László: Jókendvű könyv-e c. munkája jelent meg. A művelődéstörténet szempontjából figyelemre méltó írások a nevelésről, kultúráról, oktatásról, közmondásokról vagy megemlíthetjük még Papp Viktor: Liszt Ferencről írt előadását, esetleg Vető György: Napkeltétől napszálltáig... Őseink nyomán c. előadását. A szerzők közt megtaláljuk Andree Dezső, Börcsök Erzsébet, Gál László, Kende Ferenc, Kisbéry János, Thomka Viktor és mások nevét is.

Az iskolán kívüli népnevelés nem lenne művelődéstörténeti jelentőségű, ha nem lenne írásos nyoma, írásos dokumentuma. Mivel van, ezzel is érdemes foglalkoznunk. Az újság egyéb tevékenységével, amelyet a pusztá tá-

jékoztatás mellett fejtett ki nem foglalkoztunk. Ezért nem térünk ki jogi tanácsadó szerepére, szociális segélynyújtására, a népegészségügy érdekében kifejtett felvilágosító szerepére (*Fő az egészség* címen két kötetet is kiadtak.)

Mindenképpen kiterjedt a figyelmünk a Gyöngyösbokrétá ünnepélyek megszervezésére. (Az elsőt 1936-ban szervezték meg Gomboson, s később fejlődött mozgalommá más városokat is bevonva a rendezvénysorozatba.) Erről a mozgalomról gyakran írt az újság.

Külön figyelmet érdemel művelődéstörténeti szempontból a színházi élet kialakulása, a műkedvelő egyesületek működése. Csak néhány cím a leggyakrabban színrevitt darabokból: *Mit susog a fehér akác, Juhász legény, szegény juhász legény, Falu rossza, Sárga csikó, Tót leány, Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Cigányprimás, Egy május éjszakán, Vadvirág, Méltóságos asszony, Fruska, Tésasszony* stb.

Nem szoltunk még a lap mellékleteiről, kiadói tevékenységéről, ajándékkönyveiről, és még sok mindentről. Nem is volt célunk egy rövid előadásba zsúfolni mindazt, amit a lapban közölt hírekből kiemelhattünk volna, mert jöllehet a kutató örül minden új adatnak, mindent feljegyez, de csoportosítva némelyik hír már veszít értékéből, különösen, ha ismétlik. Óvatosan bánunk a kiértékelésekkel is, hiszen csak összehasonlító vizsgálattal tudjuk megítélni, mi az, ami reális, mi az, amit felnagyítva értékelték. Munkám az adatgyűjtés, tárolás és az információk feldolgozására terjed csupán. A megjelentetett eredmények csak azok számára olvasmányosak, akiket érdekel a múlt, akik az apró hírek közt is felfedezik az érdekeset, az időszerűt. Kutatásaim során tapasztaltam, hogy nagyon sok írás mintha a máról szólna, mintha a mai valóságunkat tükrözné. Talán ez az oka annak, hogy szívesen lapozom az elsárgult lapokat, keresve, benne azt, ami számunkra újat mond, és tanulságos lehet.

HISTORY OF PRESS AND CULTURE: THE ROLE OF *REGGELI ÚJSÁG* IN OUR CULTURAL LIFE

The role of the press is usually emphasized as a means of everyday orientation since its topics are concerned with economy, politics, everyday events, literature, art, sports and various other happenings. The characteristic features of these writings are topicality, periodicity and publicity. The press not only moulds its age but also reflects it. As a consequence the daily papers, in retrospect of several decades, represent an important source of

information for the study of cultural history. The subject of our research was the Novi Sad daily paper *Reggeli Újság* (1919–1941). From the aspects of cultural history it was important to reveal whether the paper had a consciously defined cultural policy. We looked over and studied writings on the following topics: literary life, cultural relations, societies and clubs, printing houses, history of the press, books, theatrical and musical life, fine arts, amateurism etc. Reading through the columns of *Reggeli Újság* we could get an insight into the importance it had and the role it played in the organization of the cultural life of Hungarians here in Vojvodina. To get a more or less realistic picture of the times and events it writes about we must adopt a critical approach so as to balance the often overenthusiastic tone of the reports on certain achievements.

KÁICH KATALIN

A PÁLYAKEZDŐ GÓZON GYULA

Gózon Gyula „szinte minden generációnak kedvenc színésze volt. Alakításai fogalomná váltak a hatvannéhány esztendő alatt, amíg a pályán volt”. A kilencvenedik születésnap alkalmából írt Gyula bácsi című „apró portré” több mint húsz évvel a színész halála után nem véletlenül született meg. Az erre vonatkozó titok a Gertler Viktor rendezte *Én és a nagyapám* című film kapcsán fogalmazódott meg a legmeggyőzőbb módon: „A nagyapapa figurájában viszont annyi *emberi melegség* volt, hogy az föl tudta olvasztani a humanitárius szölamokba és programlelkésedésekbe belefagyott szíveket.” Az *emberi melegség*, melyet a minden ellentmondást feloldó szeretet táplál és életet, s mely egyre ritkább vendége ennek a káoszban fulladozó századvégnek, a tehetség és a rátermettség mellett a páratlan színészpályát magáénak tudható Gózon Gyula legerősebb fegyvere volt, s ennek köszönve nemesedhetett a 20. századi magyar színjátszás egyszeri és megismételhetetlen alakjává. Övé volt a már csak olykor-olykor, filmekből, rádiós felvételekből hozzánk eljutó „kissé rekedtes bariton, a jellegzetes füttyszó, az utánozhatatlan Gózon Gyula-i hang”.¹

Az egykori János vitéz-beli felejthetetlen Bagóról, majd később Francia királyról számos visszaemlékezés, születésnap alkalmi írás és természetesen interjú készült életének utolsó évtizedeiben, melyeknek egy része a Színház-tudományi Intézetben és Múzeumban található. Lévnén hogy Gózon Gyula is azoknak a kiemelkedő magyar színművészeknek társaságába tartozott, kik a Vajdaságot is bejárták pályakezdő éveikben, mi sem természetesebb, mint hogy a szereplésüket megőrkítő, főleg színházi plakátokat és a helybeli újságokban megjelent korabeli színikritikákat hívjuk segítségül a korai pályakép megrajzolása céljából, miközben lehetőség nyílik az emlékezés-létrehozta írások tényanyagát számbavenni és helyénvalóságukat ellenőrizni. Erre azért van szükség, mert az emlékezés sokszor a nem mindig megtörtént valóságból építi fel azt a legenda anyagot, mely minden kivételes ember kísérőjévé válik az évtizedek során. Már Kabos Gyula esetében is számos pontatlanságot találtunk a születésének századik évfordulójára készült kiadványban, s szándékunk ezúttal is, hogy a múltba vesző nyomokon elindulva pontosítsuk Gózon Gyula pályaképének kezdeti szakaszát, már amennyire a rendelkezésünkre álló tényanyag ezt lehetővé teszi.

Az 1994-ben megjelent *Magyar színházművészeti lexikonban* a 260. és 261. oldalon olvashatunk Gózon Gyuláról, és többek között azt is itt találjuk, hogy „1906–12 között Nagyváradon játszott”.² Az adatfeldolgozó feltehetően a Nagyváradra érkezés évét, tehát az 1906. esztendő az Egy öreg színész emlékei című, Nők Lapjában megjelentetett sorozat második részéből vette: „1906 őszen Nagyváradra kerültem...” Itt az „ifjúság tündéri városá”-ban, amely Ady Endre költői indulásának is tanúja lehetett, Juhász Gyula a Nagyvárad című újságban írja azt a kritikát, mely kitörőhatalmú bevésődött Gózon Gyula emlékezetébe, s amely minden addig megjelent vidéki kritikus dicsérő szavait elhomályosította, homályba borítva azokat az eseményeket is, melyek a Sasfiókról írott méltatás előtt történtek.³

Úgy véljük, a leghelyesebben akkor járunk el, ha a rendelkezésünkre álló visszaemlékezések anyagát az ugyancsak rendelkezésünkre álló forrásértékű adatokkal vetjük egybe, s ily módon pontosítjuk a pályakezdés négy évének alakulástörténetét, vagyis a nagyváradai éveket megelőző korszak színeszi aktivitását.

Ma már egyértelműen bebizonyosodott, hogy egy ember élete sohasem a véletlenek függvényeként valósul meg, az ok és okozat törvényére épülő földi valóság meghatározó jellege nem küszöbölhető ki ugyan az emberi tudat fejlődésének ebben a fázisában, de a véletlen mint az emberi sorsot alakító kategória nem hozható összefüggésbe a létezés mibenlétének faggatásakor. Az összefüggések titka a kozmikus törvényekben keresendő, s szorosan kapcsolódik ahhoz az elvégzendő feladathoz, melynek végrehajtására az egyén kijelöltetett. Ezért hiteltérdelő Gózon Gyulának az a kijelentése, hogy „én meg, akit a cigányok valósággal kimuzsikáltak a világra, mindig énekesszínész akartam lenni”. Ugyanis Párkony és Érsekújvár között, a vonaton látta meg a napvilágot, s az érsekújvári állomáson muzsikálgató cigánybandát a nagyszülőknél töltött gyermekévek során még számtalanszor volt alkalma meghallgatni, mint ahogyan egyszer szemtanúja lehetett annak is, mikor Ferenc József császár két vonatindulás közben a helybeli restiben sörözött, miközben szárnysegédje egy száz koronást nyomott a primás markába. Azt, hogy Erzsébet királyné halálakor az alkalmi gyászdalát ő énekelte az esztergomi gyászistentiszteleten, lévén hogy az érsekség városában nevelkedett, szinte természetesnek tartjuk.⁴

Egyértelműek az adatok arra vonatkozóan, hogy Gózon Gyula Rákosi Szidi színésziskolájának növendéke volt, s gyakorló színpada az a családi vállalkozás lett, mely a Magyar, majd pedig a Király Színházzal volt azonos. Rákosi Szidi színészhabitusáról nagyon ellentmondásos vélemények alakul-

tak ki kortársi körökben, színészpédagógiai tevékenységére viszont a pozitív elbírálás a jellemző. Ami az aktív pályán hátrányt jelentett – „a hódító nő alakokat akarta játszani” miközben előnytelen megjelenése és „egy kis táj-szólása volt” –, a tanodai munkában előnyre vált. „... a maga hibáinak, illetőleg fogyatékoságainak nem ébredt... tudatára, a másokéit (viszont) annál inkább meg tudta ítélni. Sőt tehetségüket és arravalóságukat is, mert egyszerű színpadi érzéke volt, és értett a színészmesterség minden csinja-bínjához.”⁵

A Groszmann Gyulának született tehetséges színinövendék művésznevének keresztanyja is Rákosi Szidi volt, hiszen ő nevezte el Gózon Gyulának.⁶

A Rákosi Szidi-féle iskola elsősorban az operett műfajának színpadi megvalósításában nyújtott sokrétű útvalót egy tehetséges növendék számára. Gózont, ahogy mondani szokás, adottságai különben is a könnyű műfaj felé sodorták. „... gáttalanul áradt belőle a humor”, s nem véletlenül idézte fel „a *derűs* színész emléké”-t születésének századik évfordulóján Lukácsy András.⁷

Az első szerződés megkötésének ideje körül is megbízhatatlanok azok az adatok, melyeket a Színházi Intézet vonatkozó anyaga tartalmaz. A Kosuth Rádió Jó reggelt műsorában felolvasott jubileumi szöveg a következőket állítja: „Első szerződése 1902-ben Polgár Károlynak a Vajdaságban működő társulatához fűzte négy évre. Nagyváradon további négy évet töltött.”

Szüts István Gózon Gyula hetven éve című írása abból az alkalomból íródott 1972-ben, hogy Gózon „1902. szeptember 1-én lépett először színpadra Nagybecskerekben – miután tandíjmentessé minősítve kiváló eredménnyel végezte el Rákosi Szidi színi iskoláját. Első igazgatója és mestere Polgár Károly volt, akinek vajdasági társulatával vett részt 1908-ban azon a belgrádi vendégszereplésen, amelyen a Szerb Népszínház művészei magyar kokárdát viseltek gallérjukon, a magyarok meg szerbet”.

A Fejér Megyei Hírlap Révész Tibor gyűjtését közli Reflektorfényben címmel, s ezúttal is 1902. szeptember 1. az első szerződéskötés dátuma.

Minden jel arra mutat, hogy az első szerződéskötés ideje 1904. szeptember 1. volt, mint ahogyan az is valószínű, Gózon nem tévedett akkor, amikor Király Színház-beli statisztálásainak kezdetét az 1903. esztendőben jelölte meg. Másodéves színinövendékként lépett a színház színpadára, igaz nem a jelzett év tavaszán, mint ahogyan visszaemlékezéseiben állítja, hanem az év végén vagy a következő év elején, ugyanis a Beöthy László alapította legnépszerűbb és legsikeresebb budapesti operettszínház 1903. november 6-án

nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Gózon ifj. Bokor József zeneszerző, karmester és főrendező keze alá került, s mint ahogyan maga is említi, tizennyolc évesen az első megmérettetést is megérte. Paul Lincke operettje, a *Lysistrata* volt műsoron. Torma Zsigmond hirtelen megbetegedése az ígéretes növendék életének első jelentős szerepbeugrását tette lehetővé, amely sikerrel végződött. A beugrás mint a színészi képességek megnyilatkozási lehetősége, olyankor amikor egyébként nem nyílik alkalom megmutatni milyen képességekkel rendelkezik egy-egy színész, a későbbiek során is elősegíti majd Gózon pályájának felfelé ívelését. Polgár társulatának tagjaként 1906-ban – legalábbis visszaemlékezésébe ezt állítja Gózon –, operaelőadást ment meg, nevezetesen a *Trubadurt*, amelyben Luna grófot alakítja.⁸

Egyelőre azonban még végzős növendék. Sikerrel helyettesítette a megbetegedett tenort, s a visszaemlékezés arról is említést tesz, hogy az igazgató a szerződéskötést is felajánlotta, a főrendező Bokor azonban eltanácsolta Gózont, mondván hogy menjen előbb vidékre, s menet közben majd kiderül, valóban nagyszerűek-e a képességei. Így került a jövődöbéli „fütyös” Polgár Károly társulatához.

Színháztörténeti kutatásainkból tudjuk, Polgár Károlyt 1904 júniusában választották meg a Délvidéki Színiszövetkezet igazgatójának. Megválasztásának számos előzménye volt. Miután Balla Kálmán lemondott a kerületről, pályázatot kellett kiírni, melyre április 20-ig hét kérvény érkezett a bizottsághoz, s többek között, ifj. Polgár Károly is jelentkezett. A hónap végén a nagyikindai ülésen döntött a választmány arról, hogy a kerület igazgatója a Győrben szerződésben lévő Mezei Béla legyen, ha az érvényben lévő szerződését sikerül felbontania. A választmányi ülés idején, melyen Festetics Andor, az országos magyar színészet főfelügyelője is megjelent, Mezei éppen Nagyikindán jeleskedett társulatával a helybeliek nagy meglepedésére. Nem egészen egy hónap múlva végérvényesen kiderült, hogy Mezeinek eleget kell tennie a győri kötelezettségeknek, tehát le kell mondania a Délvidéki Színiszövetkezet igazgatóságáról. Újabb pályázatot jelentettek meg az érdekeltek, melyre hat igazgató jelentkezett. Miután megállapították, hogy a vidéki színészet egyik legtehetségesebb tagja ifj. Polgár Károly, az igazgatóengedélyt neki szavazták meg az Országos Színész Egyesület június 9-i tanácsülésén, s ehhez a Torontál vármegyei színügyi bizottság is egyhangúlag hozzájárult, s ennek következtében a Polgár több mint egy évtizeden át ennek a kerületnek lett a színidirektora.

Polgár szeptember 1-től „egy havi működésre Zentára vonult”, Becskerekre érkezését október 1-re várták. A szerződött tagok között ott sze-

repelt Gózon Gyula neve is, méghozzá nem a karszemélyzetenél feltüntetve ahogy az, kezdő színészlől lévén szó, elvárható lenne, hanem „lírai operette-tenor”-ként.⁹

A korabeli helybeli lapokban megjelent színházi tudósítások, kritikák alapján Polgár társulata több-kevesebb sikerrel képviselte a Délvidéken a magyar színjátszás ügyét. Voltak a társulatnak kifejezetten jó évadjai, feltehetően Gózon ottlétekor is, hiszen az 1908. évi belgrádi meghívás Branislav Nušić, az ismert szerb komediográfus részéről, nem a véletlen műve volt. A sikeres fővárosi pályafutás távlatából visszatekintve, Gózon megítélése ezekről az évekről nem volt mindig egyértelműen kedvező, s ebben valószínű, az is szerepet játszott, hogy Nagyváradra kerülve az állandó utazások inaséveivel a háta mögött, egy olyan szellemi környezetbe került, mellyel a Délvidék nem versenyezhetett.

Mindenesetre arra vonatkozóan, hogy hogyan látta Gózon első szerződésének színhelyét, számos alkalommal nyilatkozott. Emlékezéseinek nyomán haladva és a meglévő konkrét adatok segítségével próbáljuk feltérképezni pályafutásának első négy esztendejét, amikor vidékünk közössége közelről ismerhette meg egy kivételes színpadi tehetség lépésről lépésre történő kibontakozását.

Az Egy öreg színész emlékeiben Gózon arról is beszélt, milyen nagy öröm vidéki színésznek lenni. Az ebbéli öröm velejárója nemcsak a derű, a „felfokozott élet” volt. „A gond és megpróbáltatás” is kísérte. „Polgár Károly Délvidéki színtársulatát különben »harmadik osztályúnak« minősítették; vagyis a vidéki komédiástruppok között sem mi voltunk a legelőkelőbbek... Zombor, Lugos, Nagybecskerek, Módos, Nagyikinda, Nagyszentmiklós, Herkulesfürdő voltak utunk főbb állomásai. S hogy mit játszottunk? Mindent. Operettet, népszínművet, vígjátékot, Shakespeare-t operett-modorban, és komédiát shakespeare-i hözöngésekkel összevegyítve szerzőt és stílust, műfajt és játékmodort, ahogy éppen jött. Egy évadban 40–50 darabot mutatunk be; tehát hetenként néha kettőt is. Ha visszagondolok erre az időszakra, úgy emlékszem, hogy Lugoson mind a *Trubadur* Luna grófja léptem be a színpadra, s mire kijöttem onnan, már a János vitéz Bagója voltam Nagybecskereken. Közben esetleg két óra telt el, esetleg más esztendő. De a környezet ritkán változott. Ha nem tévedek, négy fotel volt egész bútorállományunk. Ebből »hoztunk ki« mindent. Egy fotel: tisztes polgári jómódot jelentett. Kettőt: méltóságos környezetet. Három: főúri pompát. Négy fotel mögé pedig már a császári kristálytermék ragyogását kellett elképzelni. De hát hol van nagyobb szükség a képzeletre, mint a színházban? S mi ugyan-

csak visszaéltünk ezzel a szükséggel; alaposan megtornáztattuk a közönség képzelőerejét. Ilyen körülmények között természetesen nem lehetett elmélyedni a szerepben. Viszont páratlan színpadi biztonságot szereztünk.”¹⁰

Az elmondottak csak igazolják Bokor Józsefnek, a Király Színház karmesterének útbaigazító döntését, mely a tapasztalatlan pályakezdőt vidékre tanácsolta. E nélkül talán nem írhatta volna le születésének századik évfordulóján Molnár Gál Péter azokat a Gózon színészetének mibenlétét faggató sorokat, melyekben „a búbajos férfimackó, az aprótermetű füttyművész-jelmezsínész”-re emlékezett. „Akkora biztonsággal tudta a színészi mesterséget, hogy nem kellett vele foglalkoznia. Mondják: a kisujjában volt a mesterség. A kisujjában is benne volt. Minden porcikájában. Ő adott értelmet ennek a közhelynek, mert a kisujja is mesteri volt... akkora mestere volt a hivatásának, hogy észre sem lehetett venni – csinálja a színészetet.”¹¹

Hogy mi mindent játszott el már itt a Délvidéki Színiszövetkezet térségében, a későbbiek során majd részletesen is ismertetjük. Ezúttal a visszaemlékezést idézzük, amely egy legenda keletkezésének, alakváltozásainak titkáról lebbenti fel előttünk a fátylat. „A Polgár-féle társulatban sorra eljátszottam a hálás szerepeket. Molière *Fösvényében*, Bernstein *Tolvájában*, a *Denevérben*, a *Madarászban*, a *Corneville-i harangokban*, s a közönség hamar megtanulta a nevemet. Én meg dagadó önérettel jártam a világban. Ismerőseimnek többnyire már csak visszaköszöntem. A termetem alacsonyabb volt, a ruhám vásott: hát annál jobban felvágtam a fejem... Rátartiságot a színházba is magammal vittem. Azt hittem, rám nem vonatkozhatnak többé a színházi rendszabályok. Mindaddig, amíg két csattanós pofon ki nem józanított. A pofonokat néhai Deréki Antal, a rendezőm adta, egyiket a jobb, a másikat meg a bal képemre.”

A pofon-történet mélyen emlékezetbe vésődő, egy életre meghatározó jellegű volt, s a színházi etika elsajátítása biztos módszerének eszköze lett Gózon Gyula esetében. S ez a lényeg. A körülményekre való visszaemlékezést viszont, melyeknek közreműködése révén elcsattant a pofon, a pillanatnyi alkalom hangulata fogalmaztatta meg az emlékezővel, attól függően, hogy a nagymenő gavallér- vagy a duhaj-szerep volt-e az ihlető. „Úgy történt – olvashatjuk az 1972. évi variánsban –, hogy későn találtam kimászni az egyik zombori szépasszony ablakán – s félórás késéssel érkeztem a próbára. Az egész társulat rám várt. Ekkor a derék jó Deréki nekem ugrott: »Taknyos! Hát mit képzelsz? Én hetven éves vagyok és pontosan megjelenek a próbán! Te meg tizenhét éves létedre megvárakoztatsz bennünket!« A pofonokat a nyílt színen kaptam, a társulat szeme láttára. Már bőven túljártam Deréki Tó-

ni bácsi hetven évén, a próbákra mégis pontosan eljártam.” Egy tisztiruhás régi fényképet nézegetve, melyről nem tudta biztosan, Zomborban vagy Nagyváradon készült-e, megjegyezte: „Ma már csak azt tudom, hogy nagyon fiatal és vidám voltam akkor, pályám kezdetén...”.

Az így prezentált történethez csak annyit tennénk hozzá, hogy Deréki Antal az 1904/905. színiszezonban volt Polgár társulatának – mint az „előleges” színházi jelentés is jelzi – igazgatóhelyettese és rendezője, és ekkor az 55. életévét taposta.¹²

A Ludas Matyi Emlékkönyvében Gózon Gyula címmel ugyanerről a történetről a következőképpen számolt be 1960-ban. A pofon-történet színhelye ezek szerint nem Zombor, hanem Zenta volt. Előadás után, annak rendje és módja szerint, ifjú színész-mindenesünk egy vendéglőben ült asztalhoz, amikor is a pincér egy pohár bort tett elébe, méghozzá rendelés nélkül. Küldték – mondta a pincér. Az italt el kellett fogadnia, „mert itt Bácskában a legnagyobb sértésnek veszik, ha valaki a felkínált bort visszautasítja”. A borivászat most már a vendéglátókkal együtt reggel nyolc óráig elhúzódott, így a nyolckor kezdődő színházi próbára fél óras késéssel érkezett az ifjú bohém, minek következtében két oldalról csattantak el Deréki nevelő szándékkal adott pofonjai.¹³

Hasonló összefüggésben említi az esetet egy 1962-ből származó interjú is.¹⁴

Az idővel országos hírnévre szert tett és nagyon sok színház- majd később filmkedvelő kedvencévé lett Gózon Gyulát a közben megváltozott államhatárok ellenére ötven-hatvan év eltelte után is megkeresték egykori hódolói levelekkel. S ha már Zentát említettük, ide kívánczok a 80. életévét ünneplő Gózonhoz küldött egyik „legérdekesebb” köszöntő. „Kedves Kolléga! Te Gózon Gyula 80 éves és Thália papja vagy 60 év óta. Én, Veszelovszky Gyula, 80 éves és a róm. kath. egyház papja vagyok 60 év óta. Te, 1905 januárjában Zentán Polgár direktor társulatában az Éjjeli menedékhely diákját játszottad, és félig az asztalra ülve füttyörésztél. Én akkor érettségi előtt, ha játszottál, elmentem téged látni. Sem a primadonnára, sem a hősré nem emlékszem, de Te 60 éven át nem mosódtál el az emlékezetemből. Most, amikor a bel- és külföld ünnepel Téged, én is küldök Neked 60 éves lepecsételt babérlevelet a lelkemből. Őllek papi szeretettel, Veszelovszky Gyula, róm. kath. lelkész.”¹⁵

A pillanat, a jelen idő művészeinek a legértékesebb elismerést a nézők emlékezetében való továbbélés jelenti. Úgy tűnik, Gózon Gyulának ez az ajándék is megadatott.

A Kabos Gyulával kötött ifjúkori barátság kérdéskörének tisztázását is elvégezhetjük, lévén hogy a visszaemlékezések nagyon ellentmondásosak attól kezdve, hogy ki kit „fedezett fel”, és hol, mikor lombosodott ki ez a barátság és hol. Először Gózon Gyula vonatkozó nyilatkozatait vesszük számba.

A Nők Lapjában 1972-ben közzétett Gózon-sorozat, a többi között, a következőket állítja: „Én fedeztem fel egyik legkedvesebb cimborámat és komédiás társamat, Kabos Gyulát.” A Nagyváradon Sasfőökként nagy sikert aratott színész, állítólag, az igazgató kérdésére, hogy tud-e valakit ajánlani, mert komikus szükében van a társulat, Kabos Gyulát említette, akiről „csak annyit hallottam, hogy Szabadkán játszik, ördögösen táncol és a legszárzabb szegénységben él. Mégis ő jutott az eszembe. És Gyula pár nap múlva megérkezett Nagyváradra”. Beköltözött Gózonhoz, „így aztán jól összemelegedtünk, Gyula csakhamar a társulat kedvence lett”.¹⁶

Bános Tibor ugyancsak 1972-ben, a Film Színház Muzsikához írt ugyancsak hat részből álló cikksorozatot a rokonszenves magyar színésről. Az emlékezés alapja egy fénykép volt, mely Gózon Gyuláról, Kabos Gyuláról, valamint Virányi Sándorról készült. A „Három jómadarat” – így nevezték őket ekkor – állítólag Nagyváradon kapta lencsevégre a fotós. A történet itt is arról szól, hogy Kabos a Holnaposok városába Gózon ajánlatára érkezett Szabadkáról, később Virányi is csatlakozott hozzájuk harmadikként, s útnak indulhatott a három jómadár legendája.¹⁷

A Kisalföldi Kádár Márta tollából közölte a Száz éve született Gózon Gyula című írást, mely egy páratlan színészpálya kiteljesedéséről emlékezett meg. Ez az írás is a Kabos–Gózon–Virányi barátság kibontakozásának színhelyévé Nagyváradot tett meg: „Várad a színésztárs Kabos Gyula és Virányi Sándor barátságát, a költő Juhász Gyula és Emőd Tamás becsülését szerezte meg Gózon Gyula számára...”¹⁸

Bános Tibor a száz éves jubileum kapcsán többrendbeli pontatlanság kíséretében szól a pályakezdő évekről. Ezek szerint Gózon a vidéken nyolc és fél esztendeig „szolgált a magyar tháliát, először egy kis dali társulatnak lett afféle kifutó mindenese. Életének ebben a felelőtlenül derűs szakaszában, amikor többet törődött az italozással, mint a színészi feladatokkal, nagyoperákban is játszott. Egyik visszatérő feladata A trubadur Luna grófja volt. Aztán egy osztállyal feljebb került. Polgár Károly úgynevezett délvidéki színtársulatához szerződött. Ez már határozott emelkedést jelentett pályáján. A társulat főbb állomáshelyei Lugos, Nagybecskerek, Nagyikinda, Módos, Nagy-Versecz, Herkulesfürdő és Pancsova voltak”. Partnerként Kabos Gyula

lát említi a cikkíró, valamint a sok ismeretlent, akik „a magyar színészet köz-katonái maradtak”. A szerző azt is állítja, hogy az 1908-ban Nagyváradra érkezett Gózon Kabossal együtt bérelt albérleti szobát, „együtt jártak a próbákra és ők voltak a kifogyhatatlan, sajátos ihletésű alkalmi tréfák és ugratások legelszántabb mesterei is”.¹⁹

A valóság az elmondottakkal kapcsolatban, a rendelkezésünkre álló korabeli források alapján a következőképpen alakult. Gózon Gyula 1904. szeptember 1-től állt szerződésben Polgár Károly társulatával és 1908-ban a tavaszi évad lejáratakor szerződött el Nagyváradra. Ezek szerint négy teljes évet töltött el a Délvidéki Színiszövetkezetben, melynek főbb állomáshelyei Zombor, Nagybecskerek, Lugos és Nagykikinda voltak. Az előzetes 1904-ből származó becskerek-i színházi jelentés „lírai, operette-tenor”-ként említi Gózon Gyulát, míg Zomborban társulatbeli státusának megnevezése „operett énekes és siheder” volt. Virányi Sándor szintén ekkor került a társulathoz és az operett énekes valamint bonviván szerepkör betöltőjeként jelölték. Kabos Gyula 1905. augusztus 1-ei dátummal szerződött Pesti Ihász Lajos társulatához, mely Szabadkán időzött, de 1906 őszén már Polgár Károly délvidéki truppjának tagjaként, segédszínészi státusban jelzik a színlapok. Amennyiben Kabos valóban Gózon Gyulának köszönhette az új szerződést, mint ahogyan arra a visszaemlékezések utalnak, akkor itt csak arról lehetett szó, hogy Kabos Gózon közbenjárására nem Nagyváradra, hanem a Délvidékre került Szabadkáról. A tények arra vonatkozóan is egyértelműek, hogy 1908 őszén, amikor Gózon elhagyta Polgár társulatát, Kabos és Virányi Polgárnál maradtak, és csak 1909-ben, a tavaszi idény lejárta után váltak meg ettől a társulattól. Kabos ismét Szabadkára, Virányi Sándor pedig Kassára szerződött.

A három jómadárt ábrázoló fénykép tehát minden valószínűség szerint valahol a Délvidéken készült.²⁰

Számtalanszor megemlítetett, hogy a pályakezdő Gózon Gyula vidéki színész korában amolyan mindenese volt társulatának: kisebb-nagyobb szerepek megformálója, minden átmenet nélkül egyik műfajból a másikba cseppent, ahogyan a színlap-hirdette előadás éppen megkívánta. Naturbursch és siheder, táncos, komikus és énekes bonviván-alakítások váltogatták egymást, azután minden átmenet nélkül drámai vagy opera szerepekben kellett megállnia helyét. A Délvidéken hol a megyeszékhelyek, hol a mezővárosok publikuma előtt kellett bizonyítani estéről estére, s a felsorolt állomáshelyek „mind egy-egy jelentős állomása volt” életének. A kis gázsí miatt eszébe sem jutott az, hogy esetleg kizsákmányolják. A szerencse fiának tartotta magát. Ez alatt azt értette Gózon, „hogy jogom volt és módom van nap mint nap új

szerepet próbálni”. A színészi mesterség elsajátításának kiváló iskolája volt a vidéki színészet intézménye, arra azonban, hogy a szerepek megformálóját „művészi célkitűzés” vezethesse, kevésbé volt alkalma. Személy szerint Gózon Gyula, a Deréki pofonok mellett, még két dologra emlékezett vissza szívesen a dolgok természetéből adódóan: „Büszke voltam, hogy a legjobb vidéki Bagónak mondanak, még inkább a vendégszereplő Góth Sándor nyilvános dicséretére.” A vendégszereplő Góth feleségével, Kertész Ellával, Bernstein *Tolvaj* című darabját próbálta, mikor is elhangzottak a nagy művész ajkairól a dicsérő szavak: „Nagyon jó Gózonkám, legnagyobb erősséged a természetes közvetlenség, ha így csinálod tovább, híres színész leszel.”²¹

Gózon Gyula valóban jó alakítást nyújthatott Fernandezként a *Tolvaj* című színműben, lévén, hogy a színészi játék dicséretét egyébként szűken mérő vidéki kritika a becskereki bemutatót összevágó, helyenként igen jó előadásnak minősítette, és egy teljes mondatot szentelt az akkor már megalapozott hírnevű fiatal színésznek mondván: „Igen jó volt Gózon Gyula a Fernand szerepében.”²²

A János vitéz az előre jelzések szerint Nagybecskereken is a kasszadarabok számát kellett hogy gyarapítsa. A felemelt helyárok ellenére zsúfolt ház tapsolt a teljes értékű siker kivitelezőinek, a címszerepet alakító H. Lévay Bertának, Kormos Ilonka Iluskájának és nem utolsósorban a Bagót alakító Gózon Gyulának, aki „nagyon tetszett Bagó szerepében. Ez a szép tehetségű fiatal színész tegnapi szereplésével bebizonyította, hogy határozott alakító tehetség. Érzelemteljes játékával könnyekig meghatotta a közönséget, dalait pedig igen kellemesen adta elő. Kapott is annyi tapsot, hogy nem egy idősebb kollegája megirigyelhetné”.²³

A János vitéz az elkövetkező néhány szezonban a sikerdarabok közé sorakozott fel. Gózon Gyula hozzájárulása a sikerhez számottevő volt. Bagó alakítását minden egyes alkalommal megdicsérte a helybeli lap kritikusa.²⁴

A Délvidéki Színiszövetkezet társulatának tagjaként mindössze egy év alatt Gózonnak sikerült elismert színésszé válnia annak ellenére, hogy pályakezdő volt. Ez rendkívüli teljesítmény volt a részéről, ugyanis nagyon sok tehetséges Thália-papjelöltnek nem adatott meg a gyors színészi felemelkedést biztosító foglalkoztatottság.

Nem sokkal az évadkezdés után Gárdonyi Géza „bájos vígjátékát” tűzte műsorra „a finom és művészi ízléssel rendelkező igazgató”, melyben Gózon Gyula „... találóan játszotta a szerelmes Miklós szerepét”. A Sötétség és a Takarodó drámákban is elismerésre méltó alakított. A helybeli színireferens, miután számba vette a dicséretre méltó alakításokat, és Deréki Antal

„pompás” rendezéséről is megemlékezett, Gózonnak is juttatott az elismerésből, mert „a tragikai mozzanatok kellő kiaknázásával játszotta Andort” Ruttkay színművében, míg Bayarlein drámájában „a burleszk humort... érvényesítette kitűnően Mihalek tisztizolga szerepében”. A következő évben, amikor újra műsoron volt a nagy sikert megért előadás, Gózon Gyula játékát nyíltszíni tapssal köszöntötte a közönség. „Ének- és játékbeli haladását naponta örömmel látjuk” – írta róla az *-r.* aláírású tudósító a *Lysistrata* kapcsán, annál is inkább, mert mint állította, „jobb, összevágóbb operette-előadásban évek óta nem volt része a becskerekai közönségnek”.²⁵

A következő év elsősorban a János vitéz jegyében zajlott le Becskereken, de feltehetően nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ez így volt országszerte a vidéken. A Bagóként kiváló Gózon más előadásokban is öregbítette hírnevét. A Felsőbb asszonyokban Hamilkár fejedelemként „sikerült ismét bebizonyítani, mily szép tehetségű, sokoldalú tagja a társulatnak”. A Mulató istenekben „ügyes Merkur” volt, míg a Patyolat kisasszonyban „Ágoston szerepében szimpatikus és megnyerő” alakításában gyönyörködhetett a helybeli nagyradmű.

A megyeszékhely két köztisztelőben álló polgára, Somfai János és Osztie Béla operett írására adták fejüket, s közös erőfeszítésük gyümölcseként ősbemutató született a Szép Ilonka történetéből. Gózonnak ismét alkalma volt bizonyítani, ugyanis a megbetegedett Kozma szerepét kellett átvennie az utolsó pillanatban, s ezúttal is a kezére játszott a sors, mert testőrhadnagyát az emlékezetes alakítások közé sorolták a nem éppen egyértelműen sikeresnek mondható előadásban.²⁶

Minden esztendőnek megvolt a maga jellegzetessége Gózon színészi pályafutásának délvidéki korszakában. A János vitéz még mindig sikerdarab. Egy másik operett, A kültelki hercegnő viszont nem tartozott a közönség kedvencei közé, de (*S.-s.*) szerint Gózon ebben is „jó volt és szintén szépen énekelt”.

Az igazi meglepetést egy nehéz vállalkozásnak köszönhetette a helybeli publikum, s e vállalkozás egyik fénypontja ismét Gózon Gyula lett. A helybeli ítésként a „művészi színvonalon álló előadás”-ban az ifjú kedvenc is nagyobb szerepet kapott. Hogy a Trubadurral valóban elégedettek voltak a becskerekiek, mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy másodszor is telt ház tapsolt a Verdi-operának, melyben „kellemes meglepetés (volt) a Gózon Lunája. Ez a fiatal színész, ki a legváltozatosabb szerepkört tölti be, egészen beleélte magát a kegyetlen gróf hősi szerepébe, s nem csak kifogástalanul játszotta szerepét, de igen szépen énekelt a fülbemászó áriákat”. Nem csoda,

ha a Traviatában is szerepet kapott, ez a produkció azonban, sajnos, nem sorakozott fel a siker-előadásokhoz. „Igen jó előadás” volt viszont a Bányamester, melynek címszerepében Gózon „igen ügyes volt”.²⁷

Polgár Károly társulata az 1907. esztendőben váltakozó sikerrel képviselte a magyar színjátszás ügyét a nemzetiségi vidéken. A tavaszi évadban számos jó előadásnak adott otthont a kincstári magtár épületéből adaptált színház, az őszi idény azonban elég gyengére sikeredett, ám Gózon Gyula alakításairól mindig elismerően nyilatkoztak a referensek.

Porzolt Kálmán Az asszony című művében új szerelmes színészt avatott a társulat Gózon Gyula személyében. Operettbéli szerepeit továbbra is kifogástalannak minősítette a kritika. Pompás Beppó az Aranyvirágban, majd „a kis Gózon Gyula jóízű Berger Zsiga” volt az azonos című előadásban. Valószínű ellenállhatatlan vonzerejének, kedvességet árasztó személyiségének köszönhető már ekkor is, hogy nem törtek felette pálcát, ha nem tudott mindenben és minden alkalommal tökéleteset nyújtani. Erre következtek az üdvöskéről megjelentetett ismertető hangneméből. Miután a címszereplő Kaposi Józsa énekben, játékban egyaránt kiváló Bettináját agyondicsérte a lapkritikus, rátért a többi résztvevő játékának elemzésére is. „Igen jó volt Gózon Gyula is Pippo szerepében, bár a nehéz bariton szerep helyenként erős próbára tette kis hangját. A tapsból neki is bőven kijutott. Leghangosabbak voltak a tetszésnyilvánítások a birkapászor-duett után, melyet Kaposi Józsa és Gózon finom diszkrécióval adtak elő. Meg is ismételtették.”

A Bab Mátyás című Rajna–Czobor-operettnek zsúfolt ház tapsolt annak ellenére, hogy a Torontál referense szerint „ízléstelen valószínűtlenségekkel és vaskos durvaságokkal szaturált szöveggel állunk szemközt”. A szereplőket megdicsérte a kifogástevő: „Igen jó szerephez jutott Gózon Gyula is, ki a hitközségi szolga mókáival állandó derűtségben tartotta a hallgatóságot.”

Siker volt a Corneville-i harangok-beli alakítása is. „Gózon Gyula pedig mint Grenicheux adta újabb tanújelét sokoldalúságának és művészi ambíciójának”. Mind a Planquette-operettet, mind pedig A milliárdos kisaszszonyt Györgyi Izsó vendégszereplése tette színházi ünneppé. Ez utóbbiban „Vészi Ákost ezúttal is Gózon Gyula játszotta ügyesen és rokonszenvesen”. A Kis alamuszi Révész Ilonka jutalomjátéka volt. A szubrettet ünneplő telt ház sokat tapsolt az ünnepeltnek, de „a sikerben osztozott vele Gózon Gyula, kinek az ügyetlen Bob egyik legjobb szerepe”.

Az őszi évad egyik ellentmondásos előadása, legalábbis a lapkritikus szerint, Henry Bataille Nászinduló című „mélységes lelkidráma”-ja volt, melyben G. Dulich Mariska „igyekezettel, tudással játszotta, de sem orgánu-

ma, sem fizikuma” nem felelt meg a színpadra állítandó szerepnek. Csak a 3. felvonásban sikerült „művészi magaslatra” emelkednie. „Gózon Gyula partnere viszont igen találóan rajzolta meg Morillot alakját mindvégig, s a gyámolatlan naív lelkű muzsikust meglepő készséggel adta vissza.”

Rózsahegyi Kálmán vendégszerelése alkalmából került színre a Sasok. Egész estét betöltő ünnepelés színhelye volt a színház. A közreműködők közül pedig mind Gózon Gyula, mind Kabos Gyula „feltétlen dicséret”-et érdemelt ki -r. tollából.

Ebben az évben sem maradt opera-szerep nélkül Gózon. Olaszok közreműködésével mutatták be a Parasztszereplőt, a Traviatát, a Trubadurt és a Rigolettót. Gózonra ezúttal kis szerepeket bízta, de mint a helybeli kritikákból kitetszik, az olaszok között sem kellett szégyenkeznie.

A Délvidéken töltött utolsó évad is több jó szerepmegformálására adott lehetőséget Gózonnak. A kiteljesedés évének mindenképpen az 1907. esztendő kell tekintenünk, hiszen egyetlen egy alakítása sem maradt észrevétlen a különben általában eléggé szűkszavú vidéki kritika részéről. Az itteni utolsó, tavaszi évadban Bródy A tanítónő című „figyelemre méltó darab”-ját is műsorra tűzte az igazgató, melyben Gózon ifj. Nagy István csábítót jelenítette meg. -r. szerint „régén láttuk ezt a rokonszenves fiatal színészt jobb szerepben, kitűnően eltalálta az önhitt Don Juant”.

A bécsi kasszadarab, a Gretchen telt házat biztosított a társulatnak, a közönségnek pedig jó szórakozást. Ebben az előadásban is „pompás alakot csinált Gózon” bizonyítva, hogy „bármely együttesben megállná a helyét”. A Boccaccióban Kabossal együtt érdemelte ki a dicséretet az egyébként lakonikusan tudósító Nagybecskereki Hírlap munkatársától, s ők ketten vitték sikerre a megyeszékhelyen Hennequin és Weber Nincs valami elvámolni valója című darabját is. Az előadás nevezetes lett arról is, hogy a sok pótszék számára még a zenekari árkat is ki kellett üríteni.”

Gózon Gyula tehát Nagyváradra szerződve nem érkezett üres tarsollyal. A tanonc évek meghatározó jellegűek voltak a Délvidéki Színiszövetkezet társulatában eltöltött pályafutásának alakulástörténetében, és egy fényes színészi pálya kialakulásának körülményeit biztosították már itt és ekkor: a kezdetek kezdetén. A megmérettetés nem csak a társulaton belül történt meg, de a vendégszereplő művészek közreműködésének összefüggésében is, és Gózon Gyula, legalábbis a korabeli forrásokból erre lehet következtetni, a legösszetettebb színpadi feladatok megoldásában is egy fokozatosan kibontakozó színészi tehetség letéteményese volt. A tehetséget erősítendő, a pályája kezdetén elcsattant pofon révén a fegyelmet is idejekorán elsajátította, s

mint láttuk, a szerencse is gyakran mellé szegődött lehetőséget biztosítva tehetségének a lombosodásra. A nagy angol színész, Sir Laurence Olivier különben önéletírásában a színészi pálya sikerességét három összetevő függvényének tartotta, melyben a szerencse áll az első, a fegyelem és a kitartó munka a második, a tehetség pedig csak a harmadik helyen. E három összetevő már itt a Délvidéken a pályakezdés első négy évében Gózon Gyula nyomába szegődött, színpadra lépésének szinte már az első pillanatában. Nincs igaza Bános Tibornak, amikor a százéves jubileum kapcsán ezeket az éveket elanegdotázva említi, könnyelműen odavetve azt a megállapítást, hogy Gózon ekkor kevesebbet törődött a színészi feladatokkal, mint az italozással. A bohém életvitel általában természetes velejárója volt a fiatal vidéki színész-habitusnak, de Gózon esetében ez nem volt öncélú magatartás, s főleg nem terjedt ki a színészi feladatok maradéktalan realizálására. A művészi hivatástudat mindennél erősebben munkálkodott benne már pályafutásának kezdetén is.

Ezért kaphatott helyet az egyetemes magyar színjátszás nagyjainak körében.

Jegyzetek

- ¹ Gózon Gyula (Érsekújvár, 1885. ápr. 19., Bp., 1972. okt. 8., RTV Újság, 1995. IV. 10–16. Apró-portré: Gyula bácsi – mertzy. Kisalföld, 1985. IV. 20. Kádár Márta: Száz éve született Gózon Gyula.
- ² Magyar színházművészeti lexikon. Főszerk.: Székely György. Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, 260–261. old.
- ³ Nők Lapja, 1972. II. 8., 26., III. 11., 18. Egy öreg színész emlékei. Elmondta Gózon Gyula. 1–6. sorozat. Az idézett mondat a február 26-i számban található.
- ⁴ Uo., a február 8-i számban.
- ⁵ Csathó Kálmán: Ilyennek láttam őket. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1957., 185. és 187. old.
- ⁶ Magyar Hírek, 1985. 09. 21.
- ⁷ A már idézett Apró-portré. Magyar Hírlap, 1985. ápr. 19. Lukácsy András: Magasba lendült a második pályáiv. A derűs színész emléke. (Kiemelés: K. K.)
- ⁸ Magyar Színházi Intézet és Múzeum. Gózon Gyula dosszié. Jó reggelt, Kossuth Rádió, 1985. ápr. 19. Film Színház Muzsika, 1972. VIII. 26. Szűts István: Gózon Gyula hetven éve. Fejér Megyei Hírlap, 1965. IV. 18. Révész Tibor: Reflektorfényben. Gózon Gyula. A Nők Lapjában közzétett és már idézett Egy öreg színész emlékei c. visszaemlékezés. Magyar színházművészeti lexikon: Király Színház, 384–385. old. Uo. ifj. Bokor József, 105. old. Torontál. Napilap, Nagybecskerek, 1906. III. 26., 7. sz. Csongrád Megyei Hírlap, 1965. ápr. 17. „No füttyös, most mutasd meg mit tudsz!” Fencsik Flóra: Gózon Gyula 80 éves.
- ⁹ Torontál, 1904. IV. 26., 95. sz., V. 2., 100. sz., V. 28., 121. sz., VI. 9., 130. sz., VI. 10., 131. sz., VI. 25., 144. sz., IX. 6., 203. sz., IX. 24., 218. sz.

- ¹⁰ A Nők Lapjában 1972-ben megjelent, s már idézett interjú-sorozat.
- ¹¹ Népszabadság, 1985. ápr. 19. Molnár Gál Péter: Gózon Gyula. Születésének századik évfordulója.
- ¹² Torontál, 1904. IX. 24., 218. sz. Magyar színművészeti lexikon, 159. old. A szócikk helyesbítése: Deréki nem 1905-ben volt Polgár társulatában, hanem az 1904/905-ös színi évadban.
- ¹³ Ludas Matyi, 1906. V. 5. Emlékkönyvébe. Gózon Gyula.
- ¹⁴ Film Színház Muzsika, 1962. aug. 25. Gách Marianne folytatott beszélgetést Gózon Gyulával.
- ¹⁵ Az 1972. évi Nők Lapja-beli idézett sorozat. Káich Katalin: A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium (1833–1918). A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1987. Értekezések és monográfiák 15., 152. és 200. old. Az említett Éjjeli menedékhely c. színművet 1904. IX. 7-én mutatta be Zentán Polgár Károly társulata. 1905 januárjában a társulat már nem volt Zentán.
- ¹⁶ A Nők Lapjában 1972-ben megjelent s már idézett cikksorozat.
- ¹⁷ Film Színház Muzsika, 1972. nov./dec. 16-ig: Epizódok Gózon Gyula pályafutásából. Bános Tibor hat részből álló írása.
- ¹⁸ Kisalföld, 1985. IV. 20. Kádár Márta: Száz éve született Gózon Gyula.
- ¹⁹ Országos Színházművészeti Intézet és Múzeum. Gózon Gyula dossziéjában Bános Tibor Gyula bácsi c. írása 1985. szept. 21.
- ²⁰ Torontál, 1904. szept. 24., 218. sz. Káich Katalin: A zombori magyar színművészet története és repertórium 1825–1918. Újvidék, kiadja a Hungarológiai Intézet, 1975. Ez a státus-megjelölés még az 1905/906-os valamint az 1907/908-as idényben is. Uő.: Adalékok Kabos Gyula pályakezdéséhez. Tanulmányok, 1996. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tan-székének kiadványa, 31–39. old.
- ²¹ Magyarország, 1966/6., 20. old. Kortársak. Gózon. Nógrád, 1965. V. 1. Pestmegyei Hírlap, 1965. ápr. 18. Születésnap-i köszöntő. Prukner Pál. Színház és Filmművészet, 1955. márc. Ötven év színpadon. Gózon Gyula visszaemlékezései.
- ²² Torontál, 1907. IV. 5., 78. sz., IV. 6., 79. sz. -r.
- ²³ Uő., 1905. IV. 10., 82. sz.
- ²⁴ János vitézre vonatkozó kritikák. Torontál, 1905. X. 2., 224. sz.: az okt. 1-i előadásról „ez a szépen haladó fiatal színész pedig a legjobb Bagó akit csak képzelhetünk”, 1905. X. 11., 232. sz. „Gózon Gyula Bagója ezúttal is dicséretet érdemel”. 1906. IV. 20., 91. sz. „Különösen dicsérettel kell ezúttal is megemlékeznünk Gózon minden tekintetben kiváló Bagójáról”. 1906. IV. 23., 93. sz. az április 22-én délután adott előadásban, melyet Szalóky Dezső rendezett. 1906. X. 1., 223. sz. A szokástól eltérően a címszerepet férfi játszotta, még-hozzá Virányi Sándor „legszebb sikerrel”. Gózon ismét sok tapsot kapott, pedig „a derék színész betegen játszotta végig a szerepét, amiért kétszeres dicséretet érdemel”.
- ²⁵ Torontál, 1904. X. 5., 227. sz. Annuska. (S-s), X. 11., 232. sz. Sötétség. X. 22., 242. sz. Lysistrata. -r., XI. 2., 250. sz. Takarodó. (S-s.), 1905. IV. 4., 77. sz.
- ²⁶ Torontál, 1905. III. 31., 74. sz., X. 16., 236. sz., X. 26., 245. sz. B-i., X. 30., 248. sz. -odl., 1907. XI. 6., 253. sz. Mulató isteneckről: „Heltai és Gózon pazar jókedvvel játszották a komikus szerepeiket”.
- ²⁷ Torontál, 1906. II. 26., 70. sz. (S-s.), IV. 4., 78. sz. -r., IV. 6., 80. sz., X. 29., 247. sz. -r.
- ²⁸ Torontál, 1907. III. 30., 74. sz., IV. 4., 77. sz. -r., IV. 8., 80. sz. -r., IV. 11., 83. sz., IV. 15.,

86. sz., IV. 26., 96. sz., IV. 27., 97. sz. -r., IV. 30., 99. sz. -r., X. 8., 230. sz. (S-s.), X. 28., 246. sz. -r., XI. 4., 251. sz. -r., XI. 6., 253. sz.

♣ Torontál, 1908. IV. 15., 88. sz., IV. 22., 93. sz. -r., IV. 24., 95. sz. -r., IV. 25., 96. sz. -r., IV. 27., 97. sz., IV. 30., 100. sz. -r. Nagybecskereki Hírlap, 1908. IV. 23., 33. sz., IV. 27., 24. sz.

GYULA GÓZON AT THE START OF HIS CAREER

Gyula Gózon was recognized as one of the finest actors of Hungarian stage in the twentieth century. He started his career in Vojvodina in 1904. On completing his studies he signed a contract as a young actor with Károly Polgár the arts director of the Theatrical Association of Délvidék (Délvidéki Színiszövetkezet) – the Southernmost region in the Austro-Hungarian Monarchy. Gózon spent four years with this troupe playing everything that was needed: he was good both in comic and tragic roles and also as a singer not only in operettas but in operas as well. His pleasant baritone brought him a lot of success in the role of Bago in *János vitéz*, which was one of the most popular musical plays (daljáték) of his time. Using relevant sources – programmes, contemporary reviews, recollections, etc. – Katalin Káich casts from various aspects light on his activities between 1904–1908, revealing also the secret of Gózon's popularity.

LÁNCZ IRÉN

**BÁCSKAI BESZÉLT NYELVI SZÖVEGEK NÉHÁNY
MONDATTANI ÉS SZÖVEGTANI SAJÁTOSSÁGA**

A nyelvészetben hosszú ideig a nyelvi rendszert kutatták, a nyelvhasználatot nem. Fokozatosan azonban a beszélt nyelv kérdései is felkeltették a nyelvészek érdeklődését, és az elmúlt évtizedekben a beszélt nyelvvel kapcsolatos tanulmányok egész sora jelent meg, melyek körvonalazzák a kutatásban felmerült problémákat, ezek lehetséges megoldásait, és olyan elemzések is vannak, amelyek a beszélt nyelv egy-egy sajátosságát járják körül. Az eddigi megfigyelések alapján világossá vált, hogy lényeges különbségek vannak az írott és a beszélt nyelvi produktumok (szövegek) között, és nyilvánvalóvá vált az is, hogy az írott (irodalmi) nyelv kodifikált normái nem vetíthetők a beszélt nyelvre. Tudniillik a beszédnek is vannak szabályai. Ezeket a beszédet szervező szabályokat a beszélt nyelv grammatikájának kell tartalmaznia, összefoglalnia. Csakhogy beszélt nyelvi grammatikának még nincs, és ez nagy adóssága nyelvtudományunknak. Vannak azonban olyan megfigyelések, megállapítások, melyek majd bizonyára helyet kapnak egy ilyen nyelvtanban.

A beszélt nyelvvel kapcsolatos eddigi leírások egy része (nagyobb része?) a mondattani sajátosságokkal foglalkozik. Ezeknek az elemzéseknek köszönve beszélt nyelvünk mondatairól, szerkezetük jellemzőiről tudunk már egyet s más. Olyan sajátosságok ezek, melyek a szabványmondatokhoz viszonyítva szokatlanok, szabálytalanok. Ezért nem fogadható el az olyan megközelítés, melynek az alapja az írott nyelv szabályrendszeréhez történő viszonyítás. A hagyományos leírás azonban ezt az utat járta. „Ez azt jelenti, hogy a kutatók a beszélt nyelv jellegzetességeit rávetítik a nyelvtanokban összegzett nyelvhasználati szabályszerűségekre, ennek eredményeként pedig a beszélt nyelv egy fénykép negatívjaként tárul elénk, amely a nyelvi devianciákat tartalmazza” (Fábricz, 1988, 76.).

A jó leírások tehát nem viszonyítanak, hanem keresik azokat a nyelvi sajátosságokat, amelyek beszédünket jellemzik.

Többféle szempont jöhet számításba az élő nyelvi szövegek elemzésénél. A szempontok egész sorát találhatjuk pl. Wacha Imre tanulmányában, melyben a gazdagréti kábeltelevízióban elhangzott szövegeket elemzi (Wacha, 1988, 108–110.). Wacha a szövegek akusztikai és szintaktikai saját-

ságait egyaránt vizsgálja. A mondatok elemzésekor olyan sajátságokat is figyelembe vesz, mint Deme László az írott szövegek vizsgálatakor (Deme, 1971): hány mondategész alkotja a szöveget, hány mondategységből állnak a mondategészek, ezekben hány szó van, mennyi a mellérendelés és az alárendelés a mondattani viszonyok között, ezek melyik szinten találhatók stb., de Wacha bővíti is a szempontok számát, és kitér arra is, hogy pl. van-e kapcsoló utalószó és kötőszó a mondatban és milyen a mondatszerkezet sémája. Ő is számadatokkal operál, és ezek alapján von le következtetéseket. Tulajdonképpen ő is bizonyította, mint pár évvel korábban Keszler Borbála (vö. Keszler, 1983), hogy az írott nyelv mondatainak elemzésekor alkalmazott módszer jól használható a beszélt nyelvi szövegek vizsgálata során is.

Csakhogy a számszerű adatok, százalékos előfordulások nem minden jellemző vonást mutatnak meg. Ezért fontosak azok a tanulmányok, kisebb közlemények, melyek a beszélt nyelv mondatainak „minőségi” vonásait mutatják be. Ezek pl. a redundancia (Vince, 1986a), a hiányjelenségek (Vince, 1986b), a beszéd-töltelékek alkalmazása (Implom, 1960, H. Molnár, 1961), a mondatátszövődés (Szalamin, 1988a), a témaismétlő névmások használata (Szalamin, 1988b), az elliptikus mondatok, közbevetett mondatok, beékelte mondatrészletek (Szalamin, 1986), szétesett értelmezős szerkezetek (P. Eöry, 1980), a zárt mondatszerkezet felbomlása, kötőszóhalmozás (Láncz, 1996).

A beszélt nyelv szövegalkotásának mikéntjéről keveset tudunk. A fentiekben idézett Fábri Károly kísérlete meg feltárni a beszélt nyelvi szöveg-építésre jellemző jegyeket. Az érvelő beszéd szerkezetét vizsgálta, a szöveget argumentumra és propozíciókra tagolta. Ezek viszonyait elemezve rekonstruálta a szöveg felépítését. Ez azonban csak egy a megközelítési módok közül. Az általános szöveg-alkotás módszerei és az elbeszélő szövegek elemzésének módjai is felhasználhatók, hiszen hosszabb szövegek, narratívumok is vannak a beszélt nyelvi szövegek között. S hasznos lehet Békési Imre módszerének kipróbálása is, mert a tartalmi-logikai kapcsolásformák is rámutatnának a szövegek szerkezetére (Békési, 1986).

Az alábbiakban bemutatandó elemzések anyaga bácskai élő nyelvi szövegek, melyeket Szabadkán, Csantavéren, Adorjánon és Horgoson gyűjtöttem. A szövegek között vannak olyanok, melyek nem irányított interjú eredményei (mindegy volt, miről beszél az adatközlő, azt felvételeztem, amiről spontán módon és szívesen beszélt), de az irányított interjú módszerével is éltem (én határoztam meg a témát, de amikor többen voltak jelen a gyűjtésnél, témaváltás is történt, az új témákat a jelenlévők vetették fel). A *Beszélt*

nyelvi tanulmányok bevezetőjében Kontra Miklós többek között arról is ír, hogy eddig hiányzott a spontán beszéd vizsgálata, mert a dialektológusok nem spontán, hanem irányított beszédet vizsgáltak (Kontra, 1988). Ez igaz, mégis úgy gondolom, hogy az általam gyűjtött anyag jó része spontán beszéd. Ugyanis csak felvettem a témát (pl. a hiedelemvilágot), és adatközlőim egymás után mesélték a velük vagy másokkal történeteket (= hiedelemmondák), volt, aki tizet-húszat is, anélkül, hogy nekem kérdezni kellett volna. Amikor a diákok körében gyűjtöttem, beszélgettünk, én is kérdeztem, ők is kérdezték egymást, feleltek egymásnak.

A továbbiakban a beszélt nyelvi szövegek néhány mondattani és szövegtani sajátosságát mutatom be.

A szövegek összesen 1180 mondatot tartalmaznak. A mondathosszúsággal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy sokkal gyakoribbak a különböző számú tagmondatokból álló összetett mondatok, mint az egyszerű tő- és bővített, valamint hiányos mondatok. Tehát az összetett mondatos szerkesztés a jellemző az élő beszédre. Wacha Imre is ezt állapította meg a gazdagréti anyagi vizsgálatokor.

Az 1180 mondatból 387 az egyszerű mondat, ez a korpusz 32,79%-a. A mondathosszúságú csoportok részesedése lineárisan csökken, minél több tagmondatból (mondategységből) épül fel a mondat, annál kisebb az előfordulás száma. Legtöbb a két tagmondatból álló mondat (285, ez 24,15%), három tagmondatból álló 200 van a szövegekben (16,94%), a négy tagmondatosok száma meghaladja a százat, 129 van belőlük (10,93%), az öt és ennél több tagmondatosok előfordulási aránya 10% alatt van.

A következő táblázat tartalmazza a teljes korpuszra vonatkozó adatokat a mondategységek számával együtt:

	mondategész	%	mondategység
1/1	387	32,79	387
2/2	285	24,15	570
3/3	200	16,94	600
4/4	129	10,93	516
5/5	71	6,01	355
6/6	43	3,64	258
7/7	26	2,20	182
8/8	13	1,10	104
9/9	14	1,18	126
10/10	17	1,44	170
12/12	1	0,08	12
15/15	1	0,08	30
16/16	1	0,08	32
	<u>1180</u>		<u>3342</u>

A szerkesztettségi mutató 2,83 me/m, ez azt jelenti, hogy 2,83 mondat-egység esik egy mondategészre.

A szerkesztettségi mutató magasabb, mint a közlőprózában, ott Deme vizsgálatai alapján két mondategység esik egy mondategészre. És magasabb a bácskai szerkesztettségi mutató a Keszler Borbála vizsgálta párbeszédés szövegek mutatójánál is, nála 1,86 a mutató, meg magasabb a gazdagréti anyagénál is, ahol az átlag 2,62 ill. 2,36 me/m a mutató.

A kapcsolások száma 20,65. Jóval több a mellérendelő kapcsolás, mint az alárendelő. A mellérendelő kapcsolások száma 1268 (61,40%), az alárendelőké 774 (37,48%). 23 kapcsolás közömbösnek tekinthető, ez mindössze 1,11%-ot tesz ki. (A Wacha vizsgálta szövegekben viszont az alárendelés dominál.)

A bonyolultsági mutató 1,75 c/m, vagyis 1,75 kapcsolás esik egy mondategészre. (A korábban végzett kutatásaim során a kapott érték kisebb volt ennél, 1,29 c/m volt a bonyolultsági mutató. A most elemzett szövegek mondatai tehát bonyolultabbak.)

A megoszlási mutató 1,39. Ez az érték a kapcsolás minőségi megoszlását jelzi (a régebbi kutatásom eredménye: 1,42 volt a megoszlási mutató).

A szinteződésre vonatkozó adataim is vannak, ugyanis azt is megnéztem, hogy a szövegekben hány szintűek a mondategészek. Íme az adatok:

		%	az egyszerű mondatok nélkül	%
egyszintű	835	55,92	448	40,50
kétszintű	498	33,35	498	45,02
háromszintű	143	9,57	143	12,92
négy szintű	17	1,13	17	1,53

Az egyszerű mondatokat nem számítva (azok ugyanis egyszintűek) az egyszintű mondatok száma 448 (40,50%), a kétszintűeké 498 (45,02%). Több tehát a kétszintű mondat, mint az egyszintű. A kettő együttes részese-dése 85% körül van, kb. mint a régebben elemzett anyagomban.

A beszélt nyelvben gyakoriak az ismétlések. Vagy ugyanabban a mondatban ismétlődik meg a szó vagy a szerkezet, vagy egy következő mondatban. Funkciója a fokozás, a nyomatékosítás, mint a szépirodalmi szövegekben. A szavak ismétlődése teljes, amikor változatlanul, ugyanabban az alakban fordulnak elő még egyszer vagy többször is. Pl. ... *de a macska nyervog, nyervog, férehúzom a pokrócot, kizavarom, de az csak nyervog.*

– *Azt mondta, fujtogatta, fujtogatta, s nagyon táncótak.*

– *Éccé csak ékeztek menni, mindig messzebbre, messzebbre... Mindig messzebbre, messzebbre, nem baj, de itt maradt az aranypohár. És ahogy táncótak, mindig távolabbra, távolabbra, éccé csak étütek.*

– ... minden éjje kiviszik onnan az istálóbú. Kiviszik.

Részleges ismétléskor a szó más toldalékkal, képzővel, raggal vagy jellel ellátva jelentkezik:

– ... de nem vót mindëgy, zutty, mëg suhogott, a suhogását is hallottam.

– Annyira fét, annyira ráhozta a félést...

– Akkó jött a pálínkafőzés, akkó főztük a pálínkát.

És akkó hozzá mëntek gyógyítkozni. Akkó mëntek õhózzá, és õ gyógyította.

– Mëg is jelënt az a valaki, aki mëgrontotta, a kapun, odaért a kapuba délre.

Fokozó jellegű az ismétlés akkor is, amikor több szinonim szó jelöli ugyanazt egy mondaton vagy egy szövegegységben belül:

– No, jól van, a fiatalembër ëmënt haza, szomorkodott, a zestéli történet nagyon bánította, szomorkodott, bánatos vót. A fiatalembert nagyon bánította lelkileg is a történet. ... mer ütet nagyon gyötörte ez a zéjjeli történet.

A szerkezetek is vagy változatlanul, vagy enyhén módosult alakban ismétlődnek meg:

– A gyerek nem alszik, csak sivalkodik, csak sivalkodik.

– Mikó meghalt s sógor, mindën elmënt, mindën elmënt.

– Úgyhogy a kislányt is akkó éccaka mind össze-vissza csipkodta, másnap réggë nem láttak sëmmit së, de akkó össze-vissza csipkodta.

– Szëgény asszony sir, hogy nincsen tej, nincsen tej.

– De õk eztet nem vëtték észre, nem tudták õk, hogy hova köpött, nem vëtték ük eztet észre, hogy beleköpött.

– De nem tud mit csináni sëmmit, nem tud mit csináni.

– Hát éccë álmában mëgjelënt a lány, mëgjelënt a lány...

– Ilyen vastag, ilyen vastag széle éle vót, oszt arra fütük.

– Nohát, de dógozik ott, dógozik ott, de nem mén oda a sógorom së.

– Ott a Szakmányos Matilékná, nem tudom mellik, csak mëgfogták, télleg mëgfogták, az mëg ló fejibe jelentkezëtt mëg, oszt mëgfogták.

– Nem vót az nehéz munka, nem nehéz munka vót, csak csináni köllött.

– Gyönyörü vót az, azt így nem lehet emesëni... Gyönyörü vót, azt nem lehet emesëni, gyönyörü szép vót az... Gyönyörü vót az.

– Addig mindëg kínozta, mindig, mindën áldott éccaka. Mindën áldott éccaka kínozta.

– Azt mondja, hazajött, mindën éjjel fél évig. Minden éjjel hazajött.

– Traktorra ë köll vinni... È kő vinni ëgy traktorra.

Van, amikor a szöveg több összetevője ismétlődik meg. Pl. Az én apámnak a tehenit mëgrontották. Nagyon szép tehenünk vót. Nem fejtünk tüle ëgy

szēm tejet sē. Szép tehenünk vót, de nem fejtünk tüle egy fél litert sē. Úgy megrontották a tehenet.

– *Péntéken nem szabad vasalni, mer abba beleszap a villám. A péntéki ruhavasalást azt nem engedték még. Tanyán vallásos parasztokná dógoztam, oszt azt mondták, hogy abba csap a villám, akin péntéki vasalt ruha van.*

– *Ha valakire a családból nem birta ráhanni a tudományát, akkor nehezen halt meg. Rá köllött hanni valakire azt a tudását, csak így birt meghalni.*

A mondatot sokszor megszakítja egy-egy kifejezés, mondattöredék vagy egy egész tagmondat. A beékelődés (közbeékelés) a mondanivaló megvilágítására, kiegészítésére szolgál, részletezheti a megkezdett gondolatsort, sőt, állásfoglalást is tartalmazhat. Az élénk gondolat- vagy hangulatváltásnak a jele. Az összefüggő részek szétválasztása feszültséget is kelthet.

Van, amikor a beékelődött rész nem szakítja meg a tagmondatot, hanem a fő- és mellékmondat között áll. Például:

– *De mán mikó belépett, téglás volt a gang, a kopogásrol, a lépésekröl mán észrevéttem, hogy nem ő.*

– *És mikó kimentek, nagyon sok bora vót annak a tulajdonosnak, az egyik embër azt mondja, hogy vigyének ki a kocsisnak egy pohár bort.*

– *Olyat is hallottam, az anyám meséte, hogy az ő ángyuk meséte nekik, hogy a lánya mindig hazajött.*

– *Tavasszā, mikó ejött az az üdő, hogy lehetett nyitni kifelé, má mink úgy ittuk akkó, hogy nyitni, húzzuk léfelé a földet rula, kibontogattyuk szépen a tőkét, akkó mikó az kész vót, utána még megmetszettük.*

De meg is szakadhat a tagmondat. Ilyenkor többféleképpen folytatódik a félbeszakadt mondat:

1. szervesen kapcsolódik a megszakadt részhez:

Anyósom meséte, hogy az ő utcájukban, ott laktunk a Kopaszoron, vót valaki, aki megrontotta a népeket, ...

2. másként folytatódik (ennek az lehet az oka, hogy a beszélő elfelejti, hogy fejezte be a megszakított mondatot):

– *A Toldi János bácsi, csősz vót, a fia etünt, évekig nem tudtak róla.*

– *A nagynénimet, ez nem Csantavéren vót, de mindégy, megrontották a lábát, nem birt mēnni.*

– *De aztat a kőkecskét, vót olyan tuskös borona, olyan mint ami söprüket csinának, akkó azt arra rátették, avvá súlyosították.*

3. egy új mondatban fejeződik be a megszakított mondat:

– *Ez alatt az idő alatt, de megjegyzem, a hó esett, akkor kezdēt úgy esni, de má fehér vót a föld, úgyhogy ha valaki elmēt, a nyomok meglátszottak. Hallom nyilik a kapu.*

4. ha megszakad a mondat, mert közbeékelés követi, a folytatásban megismétlődik az elkezdett mondat egy része:

– ... *azt mondja, jaj, ez az én Tamásom, bunyevác asszony vót, ez az én Tamásom olyan szép gyerek vót, csak a boszorkányok kicseréték, és tették a Tamást.*

A fenti példákból láthatjuk, hogy az ismétlés egy fajtája kapcsolatban áll a beékelődéssel. A közbeékelte mondat után megismétlődhet a megkezdett tagmondat (vagy részben, vagy teljes egészében). Van, amikor egy-egy szó módosított alakban fordul elő ismét, pl. megváltozik az igeidő. Tehát ismétlésre kerülhet sor akkor is, ha a tagmondatba ékelődik be egy másik mondat, és akkor is, ha két tagmondat között van például egy magyarázat. Az ilyenfajta ismétlésnek hasonló a funkciója, mint a témaismétlő névmásnak: ismét egymás közelébe kerülnek a beszédhelyzet fontos részeit jelölő szavak. Példák:

– *No, most valóba, én ezt, a Tót Pali bácsiná szógátam, ezt mesétem már nekéd asszony...*

– *Oszt mielőtt meghalt a köröstyanya, azt mondta, András még Bözsi, akkó vett valahogy egy barna szövetruhát, azt mondja, ezt a ruhát...*

– *Hát odament, a kímíny alatt, mert szabadkímíny vót, odamént, a kímíny alatt megfogta a kanalat, ...*

– *Akkó azt mondták, kint laktunk a nagyszálláson, hatan laktunk ott, azt mondták, hogy mënjek oda...*

– *Akkó aki elsőnek begyűtt, mer nem tudta, hogy eztet ki csináta, aki elsőnek begyűin ebbe a három napba a házba, az csináta.*

– *És akkó valaki mondta neki, hogy az istállóajtóba, valamikó a parasztyerek kint aludt az istállóba, nem bënt a szobába, azt mondta, hogy valaki mondta neki, hogy tégyn egy tököt az istálló ajtajába.*

– *És akkor apának meséte egy kolégája, hogy mënt hazafelé, a Szöllősor legvégén, a bal felén, Csontos utcának hívták, ott má vót néhány ház, ott laktott kint. És mënt haza éjjel a kocsmábul, a bálbul éjjélkor.*

A beszélt nyelv mondatai nem egyszer befejezetlenek maradnak. A befejezetlen mondatok azonban a legtöbbször a kontextus alapján kiegészíthetők, tehát a hallgató pontosan tudja, minek kellett volna következnie. Például:

– *Én este úgy följedtem, tényleg igaz vót, hogy...*

– *Egy-két nap alatt megtörtént, hogy...*

– ... *ē vót vetve, lē vót a szőlő...*

De megesik az is, hogy nem tudni, mire gondolt a beszélő:

– *Ha hasassan vettük, megellött, rëndbe van, de...*

Van, amikor fogalmazás közben a beszélő javításokat eszközöl, és nem úgy fejezi be a mondatot, ahogyan először megtervezte:

– *Ottan sok halat... első halamat ott fogtam.*

– *Osztan megkalapáták, az újai réggē... nem birt főkeni.*

– *Akkó este csináták ezt a... amit mesétünk, hogy elő tudják hívni a halottakat. Vót aki... én... vót mikó én fiatal vótam... Aztat... az... abba... az élmény vót.*

Ha az embernek nem jut mindjárt eszébe, amit mondani akart, arra is van megoldás:

– *Itt ahun most a... mi a fene van, az állomásná ott vót egy csordakút.*

Ugyanúgy, mint a szépirodalom nyelvében, a beszélt nyelvben is önálló mondatná válhat a tagmondat (a mellékmondat) vagy valamelyik mondatrész:

– *De má előtte három-négy évvē megjelent. Két hétbe éccé vagy egy hétbe éccé.*

– *... azt láttam, hogy... az árnyikot. Az árnyikot. Még még azt az ű lépéseit. Hogy ez az uramnak a lépése.*

– *A Klári nagyon fét. Még a Feri is.*

– *Akkó má rít a Piros néni, mikó sóprögette a buzát. A fösvinysige miatt.*

– *Az én anyám magáruoló vót. Így piacon.*

– *Egyszer mentek haza a vásártéren körösztü éféltájban. Tán hárman is.*

– *Aztán többet sosē jelent még. Amikó ēvitte a kendőt.*

– *Mindig nyúkát az anyósom anyjái. Hogy majd megfogja a ruháját.*

– *Oszt nem adták neki oda. Amijé imátkozott az asszony.*

A mondatok gyakran kezdődnek kötőszóval, vagyis a beszélő meghatározza, milyen viszony van a különálló mondatok között. A leggyakoribb mondatkezdő kötőszók a kapcsolatos, az ellentétes és az okadó magyarázó viszonyra utalnak. Például:

– *És lērántotta rula a takarót. És mind a két keze még vót... minden ujjába vót egy szög, ahogy megpatkóta a férje. És akkó tudták, hogy boszorkány.*

– *Kint laktunk a tanyán. S mindēnki azt mondta, hogy Jani bácsi, engēm mėgnyomott a boszorkány. És akkó valaki mondta nekik, hogy...*

– *Majd felel az valamit. De nem mertem megkérdezni. Éfél után mentem mindig haza. De az a jó, hogy nem fétem.*

– *Ringatta a bőcsőt. De anyád borzasztó fét.*

– *De tē mindig ott leszō, ott ász, mind egy ōr, még az öreg nénit temetik. Mer az téged valójába mindenütt keres...*

– *Né engedjük a tehenet megnézni. Mer látta, hogy a tehennek valami baja van.*

A bácskai nyelvben is gyakoriak a töltelékelemek, például az *ilyen*, *olyan* és az *akkor* a következő mondatokban: *Ilyen városi kocsis volt ő. Anyósomnak vót a nagymamája, az még ilyen kuruzsló vót, gyógyította a betegéket. Olyan almárium vót, sok Jézuskás kép... Hánták, vették, olyan ködarab vót. Akkó jadott neki valamit, akkó az asszonyt nagyon ösmerte... Akkó mégmondta Julcsának. Akkó az asszon csinát valamit a tehennek. Akkó mēntek, a legínyek is annyira megijedtek, akkó bēmēntek öregapámék tanyájukra...*

A narratívum a beszélgetés egyik központi struktúrája. Hosszabb beszédszakasz, mely szintén interaktív esemény, mint például a kérdés–válasz, mert a beszélő és a hallgató interakciójában jön létre. A teljesség, lezártág, a belső összefüggés jellemzi. Lebov és Fanshel olyan eszközként határozza meg, amely „a múltbeli eseményeket olyan rendezett mondatok által reprezentálja, mely e sorrend révén mutatja be a szóban forgó események időbeli sorrendjét” (Labov–Fanshel, 1988, 50.).

A narratív bevezetése nem egyszer általános propozíciót fogalmaz meg, ezt illusztrálja a narratívum.

A terjedelmesebb narratívumok epizódokból állnak. Az epizódok is zárt egészet alkotnak, de szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Sokszor éppen az általános propozíció biztosítja kapcsolódásukat. Íme néhány szerkezet, illetve mondat, amely bevezeti az epizódokat, és biztosítja a koherenciát:

A 1. *Aztán egy másik alkalommal...*

2. *Ez is velem történt, de a gyerekeimnek hiába mondom.*

B 1. *Olyat is hallottam, hogy...*

2. *Sok ilyet mesétek.*

C 1. *Ez is nálunk történt.*

2. *Én is jártam úgy.*

Mindhárom adatközlőnél a második és harmadik epizód bevezető mondatai tulajdonképpen átvezetnek az egyik történetből a másikba. Ezek orientáló mondatok, az elbeszélő esemény a következő mondatban kezdődik (vagy a szerkezet folytatásában, a következő tagmondatban).

Labovék szerint a propozíció sokszor érzelmi jellegű. „Az érzelmek típusát az események irányítják: Hadd meséljek el valami furcsát (meghökentőt), izgalmasat (fantasztikusat), különöset...” (uo.).

Azok a szövegek, melyeket elemeztem, szokatlan, meghökentő és furcsa, különös történetek, a hiedelemvilágot elevenítik meg, tehát az idézett

epizódkezdő mondatok – semlegességük ellenére, mert ilyenek hatnak –, mégis érzelmi jellegűeknek tekinthetők. És az így bevezetett elbeszélő szövegek, éppen azért, mert olyan eseményekről szólnak, melyek eltérnek a mindennapos tapasztalattól, lekötik a hallgató(k) figyelmét.

Tipikus narratívum-kezdetek:

– A történetet valaki mesélte: *A Harkai Julcsa meséte. Apám meséte, hogy vótak azok a tündérlányok. A nagyanyád mondta, hogy megnyomta a boszorkány. Az én apám meséte, hogy valaki meséte neki, hogy... Meséte apa, hogy... Anyósom meséte, hogy... Apa meséte, hogy... Az én nagybátyám, a Pécskai Misa meséte, hogy... Apám is meséte, még öreganyám is, hogy...*

– Valakivel történt: *Nékünk történt ez, ... Az én apammā történt. Ez is velem történt. Ez velem történt.*

– A beszélő hallotta (nincs megnevezve, hogy kitől): *Azt hallottam, hogy kicseréték a gyerekeket. Hallottam, hogy... Úgy hallottam, hogy...*

– Azt mondják-kezdet: *Azt mondják, első este mindig hazamegy a halott a hazájába. Még valamikő mondták, hogy... Egy asszony mindég mondta, hogy... Meséték, hogy...*

– Mint a mesékben: *volt egy idős asszony. Volt egyszer egy nagylány. Vót egy fiatalembër, udvarót egy lánynak.*

– Az első mondat a hiedelmet tartalmazza: *A boszorkány szédte a hasznót. A babot kidobták a folyókába, oszt átmént a lány vagy a legény, akkó megrontották. Péntékën mosni nem vót szabad, még vasalni, mert akkó ha vót villámlás, akkó belecsapott a villám abba, akin péntékën vasalt ruha vót. Amellik gyűrűt esküvő alkalmává kétszër megszentelt a pap, (...) azt a gyűrűt beletették tiszta vízbe, és ha valaki elveszett, a gyűrű megmutatta, hol van az a valaki.*

De máshogy is kezdődhetnek az elbeszélő szövegek. Labovék is megfigyelték, hogy a narratívum bevezető mondatában az elbeszélő utal a szituáció idejére, helyére, szereplőire és viselkedésükkel kapcsolatos jellemzőkre. Ha ilyen elemeket tartalmaz az első mondat, akkor hiányzik az általános prozopozíció.

A *valakivel történt* kezdetű szövegek mellett a következő első mondatok is a szereplőt nevezik meg: *A Jolánnak a lányát is szëmme megverték, oszt még is halt. A Vera néniné valami mikó a tehénnē vót, ott is valami baj, ... Ja, még a Bera Margit, mikó ezzē az urává összekerűtek, ... Kovács Bóni, úgy hitták. A szomszédasszonyunk mikor még akart halni, egy hétig haldoklott.*

A szereplő mellett az első mondat sokszor a történet *helyét* is meghatározza: *Öregapám mikó járt az öreganyámhoz, akkó mēnt kifelé itt az ártézi kútná a Szenttamási úton. A másik eset a Sárutcán történt a papucsosékná. Kint laktunk a nagyszálláson. No, mēg Gunarassarkon vót az a kovács, vót nēki inassa. Nem tudom, minek hiták azt az utcát, a Kangüdröst, ott vót egy kovács, és annak a második szomszédasszonya boszorkány vót. Vót az apámnak egy távoli rokona, az édesapámnak, ott laktak a szomszédba, kint laktunk a tanyán.*

A szereplő, a hely és az idő együtt is jelölve lehet mindjárt az első mondatban: *Kilencszázhétbe ott laktunk a Kálváriáná, és az én apámnak az öcsce együtt oda úgy éjjélkó. Apám legínykorába mēnt a Sárutcán végig... Egy három hónapja léhetett, itt éttünk tíz órákó, réggelíztünk.*

Az elbeszélő sokszor értékeli a történetet, igazságértékét erősíti meg. A következő nyelvi fordulatok azonban nemcsak a történetek első mondata lehet, van, amikor ezzel zárul a történet: *Ez valóság vót. Igaz, ez való igaz vót. Ez való igaz vót, mer ezt ű meséte, azt az asszonyt én is láttam. De ez valóba igaz vót. Ez is igaz vót.*

A narratívum előadásának egyik legfontosabb problémája az, hogy hogyan fejeződjön be. A történetet úgy kell lezárni, hogy a hallgató számára világos legyen, hogy vége van, ugyanis aki eddig hallgató volt, ekkor veheti át a szót. És vissza is kell őt hozni a jelenbe. A befejezés – az igazságérték megerősítése mellett – lehet valamilyen általános észrevétel, megjegyzés, de megismétlődhet az első mondat is. A következő mondatpárok a narratívumok első és utolsó mondatai:

- *A szomszédasszonyunk boszorkány vót.*
- Azt mondták, boszorkány vót, éváltozott macskájé.*
- *A nagyanyád mondta, hogy mēgnyomta a boszorkány.*
- Gatyamadzagga mēg lehet fogni.*
- *A Veréb Sanyi anyja macskájé éváltozott, és szétverték a fejét.*
- Azt mondták, boszorkány vót, éváltozott macskájé.*
- *A Harkai Julcsa meséte.*
- Hát igaz vót-e, tudom is én.*
- *Meséték, hogy mēgrontotta az embēr tehenit.*
- Én is a Rozitú csak nagyjábú hallottam.*
- *Hallottuk, hogy csináltak Lucaszéket is.*
- Ezt hallottuk.*
- *Ez tényleg igaz volt.*

Ez valóban igaz vót, mert réggē ēmeséte énnēkēm, hogy valaki mēgfogta nēki a lábát.

– *Ez valóság vót.*

Ez való igaz vót.

– *Ez is nálunk történt.*

Ez most mirajtunk történt, a mi családunkon.

– *Vót ott az Ungár csőszházba egy asszony, annak foggā született a kisfia.*

Az ilyen gyerēkre azt mondják, hogy tátos.

A kezdő mondatok némelyike szemlélteti, hogy az epizódok miként kapcsolódnak egymáshoz. Ha az elbeszélő hosszabb szöveget mond, mely több epizódból áll, az elbeszélő megtalálja a módját, hogy a különálló történeteket kapcsolatba hozza. De a hallgató is, amikor az övé lesz a szó, gyakran kapcsolja történetét az előzőekhez. Így épülnek egymásra a narratívumok. Ha témaváltásra kerül sor, akkor is vannak olyan elemei a szövegnek (akár egy-egy szó), melyek lehetőséget adnak a következő megszólalónak, hogy új témába kezdjen. A váltás az általam gyűjtött szövegekben fokozatosan történik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a beszélgetés során valamelyik résztvevő nem kezdhet egész másról beszélni. Például akkor, ha a soron levő témához nem tud hozzászólni, vagy nem akar arról beszélni. A témaváltásnak ugyanis több oka lehet.

Irodalom

Békési, 1986 = Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések. Bp., Tankönyvkiadó

Deme, 1971 = Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., Akadémiai Kiadó

Eöry Vilma, 1980 = Eöry Vilma: A laza szerkesztés eszközei Tamási Áron nyelvében. MNy., LXXVI., 70–74.

Fábricz, 1988 = Fábricz Károly: A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéséhez. In: Kontra, 1988, 76–89.

Implom, 1960 = Implom József: Beszédtöltelékek. Nyr., 84:301–307.

Keszler, 1983 = Keszler Borbála: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Rác–Szathmári (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Bp., Tankönyvkiadó, 164–202.

Kontra, 1988 = Kontra Miklós (szerk.): Beszélt nyelvi tanulmányok. Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete

Labov–Fanshel, 1988 = Labov, William–Fanshel, David: Beszélgetési szabályok. In: Pléh–Siklaki–Terestyéni II. 9–59.

Láncz, 1996 = Láncz Irén: *Nyelvünk – nyelvhasználatunk*. Bp., Rubicon Könyvkiadó

H. Molnár, 1961 = H. Molnár Ilona: *A beszéd-töltelékekről – más szempontból*. Nyr., 85:51–56.

Pléh–Siklaci–Terestyéni, 1988 = Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés II*. Bp., Tankönyvkiadó

Szalamín, 1986 = Szalamín Edit: *A mai magyar beszélt nyelv mondat-tanának kérdéséhez*. MNy., LXXXII.

Szalamín, 1988a = Szalamín Edit: *Beszélt nyelvünk mondatairól*. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése. I–II.*, Bp., Akadémiai Kiadó, 914–923.

Szalamín, 1988b = Szalamín Edit: *Az ún. témaismétlő névmások kérdéséhez*. In: *Kontra*, 1988, 90–101.

Vincze, 1986a = Vincze Krisztina: *Redundancia-jelenségek nyelvjárási szövegekben*. MNy., LXXXII., 221–29.

Vincze, 1986b = Vincze Krisztina: *Hiányjelenségek nyelvjárási szövegekben*. MNy., LXXXII., 349–356.

Wacha, 1988 = Wacha Imre: *Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (a gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján)*. In: *Kontra*, 1988, 102–158.

TEXTUAL AND SYNTACTIC FEATURES OF EXTRACTS OF SPOKEN LANGUAGE TEXTS FROM THE BÁCSKA REGION

The author sets forth the argument that the system of rules operating in the written language cannot be taken as a base of comparison for defining the syntactical features of the spoken language, since the latter has its own rules. Nevertheless the statistic methods used in the analysis of written language have proved to be useful in the analysis of the spoken language as well. The numerical data, however, do not bring out each and every characteristics. Therefore the author, when working on the Bácska material, beside numerical data took also into consideration the „qualitative” features of the utterances and studied repetition, embedding, their relations, the incomplete sentences and the discourse fillers.

Analysing the material syntactically the author discusses the typical narrative beginnings and endings.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

AZ EGYSZERŰ MONDAT KORLÁTAI

Néhány évvel ezelőtt egy tanulmányt tettem közzé a Hungarológiai Közleményekben *Az összetett mondatok jelenlétének szükségessége a beszédtevékenységben* volt a címe (Hungarológiai Közlemények, 78–79., 1989. márc–jún., 21–45.). Ebben szövegnyelvészeti és mondattani szempontok figyelembe vételével azt fejtegettem, hogy a közlés bizonyos részeit adott esetben szükségszerűen külön mondat alakjában kell kifejeznünk, mert a mondat belső megszerkesztettségének bonyolultsága véges, és mert bizonyos beszédhelyzetek erre készítetnek bennünket. A beszédben használt mondatok mélységi mutatói nyelvenként és kultúránként eltérőek, az indoeurópai nyelvekben legfeljebb a kilencedik szintig mehetnek lefelé a mondat összetevői, bizonyos keleti nyelvek viszont ennél jóval bonyolultabb, nagyobb mélységű mondatokat is létrehozhatnak, bennük nagyobb szerepük van a balra ágazó struktúráknak, mint amennyire Yngve amerikai nyelvész feltételezte (aki a mondat mélységének kvantitatív hipotézisét megalkotta). Közéjük tartoznak a vogul, az osztják és más finnugor nyelvek, a török–tatár nyelvek, a japán stb. Ezekben az alárendelt mondatoknak viszonylag nem sok szerepük van, közölnivalóikat leginkább bővített mondatok és mellérendelt mondatok alakjában fejezik ki. A magyar nyelvemlékek tanúsága szerint régebben is szerzteágazóbb volt azoknak a szerkezeteknek a használata, amelyek egy vagy több mondat tartalmát tömörítik magukban. A mai magyar nyelv él ugyan mellékmondattal egyértékű szerkezetekkel, de már korántsem olyan jelentős a szintetikus struktúrák szerepe a közlésben, mint néhány évszázaddal ezelőtt. Vajon miért került sor az analitikus jellegű szerkesztésmódnak, a mellékmondatos megfogalmazásnak az előretörésére a szintetikus szemben?

Klemm I. Antal a magyar mellékmondatok kialakulásában jelentőséget tulajdonít az indoeurópai nyelvek hatásának (Magyar történeti mondattan, 382.), N. Sebestyén Irén viszont (A finnugor alárendelés kérdéséhez, MNy., XXIII., 348.) úgy vélekedik, hogy a kötőszós alárendelés minden idegen hatástól függetlenül fejlődött ki a finnugor nyelvek külön életében. Sz. Kispál Magdolna (A vogul igenév mondattana, 331.) szerint „úgy látszik, hogy a mellékmondatok kialakulásának folyamatát az idegen hatás még kötőszók átadásával sem tudja megindítani, legfeljebb gyorsítani tudja a belső fejlődés

során már megindult folyamatokat.” Azt hiszem, hogy az idegen hatás teljes mellőzése strucclogikának minősül, hiszen a magyar nyelvben éppen annak során erősödött meg a mellékmondatos kifejezésforma, hogy indoeurópai népek közé kerültek beszélői. Nem hanyagolható el viszont egy további mozzanat sem, ez pedig a műveltség, az írásbeliség tényezője. „Bár nehezen volna bizonyítható, mégis alig kétséges, hogy az alárendelő mondat szerkesztés kifejlődéséhez alapvető föltétel, hogy a nyelvközösségben legalább valamelyest írásbeliség legyen, mert ez teremt szükségletet a pontosabb, s egyben lehetőséget a bonyolultabb mondat szerkesztés kialakítására” – mondja Sz. Kispál Magdolna (i. m., 331.). Miről is van szó? Az előszavas megnyilatkozások nem követelnek olyan figyelmet, műgondot a megfogalmazásban, mint az írásbeliek. A közlő számíthat a beszédhelyzet megvilágító segítségére, a mondatfonetikai eszközök (a hangsúly, a hanglejtés, a szünet) értelmező szerepére, a taglejtésre, az arcjátékra, a másik fél közbevetett kérdéseire stb. Írásban mindezekről meg van fosztva az ember, tehát szükség van arra, hogy mondanivalóját világosan és félreérthetetlenül formálja meg. A bonyolultabb tudattartalom egyébként is bonyolultabb nyelvi formákat követel meg, ezeknek a megalkotásához pedig nagyobb igyekezetre és körültekintésre van szükség, nem mindig elegendő a hagyományos sémákra való támaszkodás (ami kényelmes ugyan, de nem felel meg a gyors és pontos megértés igényének).

Az egyszerű mondat korlátai azokban a nyelvekben jelentkeznek, amelyeknek beszélői eljutottak a társadalomnak bizonyos fejlettségi fokára, amikor már szükség van a bonyolult tudattartalmaknak olyan módon való kifejtésére, amely megfelel a megértés és a visszacsatolás korszerű követelményeinek. A magyar nyelv is ebben a helyzetben van, ezért nem él, nem élhet a hagyományos tömörítő kifejezésformák számos olyan változatával, amely például a más körülmények között élő legközelebbi rokonainak, a voguloknak és az osztjákoknak a nyelvében természetes, magától értetődő lehetőségnek számít.

Az egyszerű mondatnak még mindig meglehetősen elterjedt szintetizáló eszköze nyelvünkben a melléknévi igenes szerkezet. Különösen a folyamatos cselekvésű (-ó, -ú képzős) igenévek gyakori viszonylag a használata (elsősorban a létigéből képzett való és levő szóé). Azért nevezzük a folyamatos cselekvés igenévének, mert alkalmi használatban rendszerint egyidejű cselekvést fejez ki, olykor azonban előidejű cselekvésre is utal (pl. A vadász meglátta a bokorban meghúzódó nyulat.) Az -ó, -ő képzős igenév számos esetben általános használatnak minősül, olyan cselekvést vonatkoztat cselek-

véshordozójára, amelyet végezni szokott, amely jellemző rá. Az efféle igenév a melléknév szófaji kategóriájához közelít (pl. A későn érő alma sokáig eltart – közmondás). Ha elhagyjuk a cselekvéshordozót az igenév mellől, könnyen főnevesül (pl. Az ajtó előtt várakozók idegeskedni kezdtek.).

Nem alkalmas a folyamatos cselekvésű melléknévi igenév a mai magyar nyelvben olyasféle állapotjelző szerepre, amilyent a következő (magyarra fordított) vogul példák mutatnak: folyama futó számos patak, hősége csillapodó hosszú nyáron, dér járó deres télen, fej-levágható gyökeres álommal stb. Helyhatározó funkcióban sem használatos ma már, mint régen: barom yaro föld, fejsze foljo erdők, csorda járó út, kakas ülő hely stb. Az obi ugor nyelvekben el van terjedve: gyalogos ember járó út, jávorbika futó keskeny út, lába-eleső gödrös föld, ló álló hely, halászmadár tojó kerek halom, réce futkosó folyóvonal, fajd köpködő dombtető stb. A vogulban és az osztjákban gyakoriak az úgynevezett nap-lévő (Simonyi) szerkezetek: anyátlan való három rénborjúmat megfogtam; Füle levő ember hadd hallja!; Arany lévő a drága ruhaszárnnyad, ó bár emelintened fel! stb. A magyarban való előfordulásáról csupán néhány megkövesedett kifejezés tanúskodik: farkasordító hideg, keresztjáró napok stb.

Az imént említettem egy közmondást, amelyben melléknévi igeneves szerkezet fordul elő (A későn érő alma sokáig eltart.). Több közmondásban viszont vonatkozó mellékmondatot találunk: Amelyik kutya ugat, az nem harap (ahelyett, hogy: Az ugató kutya nem harap); Ki a kicsit nem becsüli, a sokat nem érdemli (nem pedig: A kicsit nem becsülő nem érdemli a sokat); Aki másnak vermet ás, maga esik bele (úgy is lehetne mondani: A másnak vermet ásó maga esik bele – de nem így mondjuk).

A -t, -tt képzős, befejezett cselekvésű melléknévi igenév is előfordul mellékmondat értékű szerkezetekben. Az ilyen igenév többnyire előidejű, azaz befejezett cselekvést fejez ki, leginkább a teljesen véghezvitt cselekvés eredményeképp bekövetkezett állapot meghatározására használjuk. Az előidejűséget kifejező igenévhez nyelvünkben szinte hozzátapadt a mozzanatos akcióminőség képze. Fogalomjelölő használatban rendszerint igeikötő nélküli igéből képzett igeelvek szerepelnek. Pl. rakott káposzta, sült hús, főtt tészta, pirított hagyma stb. Az igeikötős igenév inkább alkalmi használatra való: A megfőtt tésztaóra szórta a megdarált mákot. Olykor általános jelentés is kifejezhető a befejezett cselekvésű melléknévi igenévvel: tisztelt ház. Az egyidejűséget kifejező igenév a vogulban állapotjelzőként szerepelhet. Ilyenkor az igenévi bővítmény része vagy birtoka a jelzett szónak, összetartozásukat a bővítmény személyragja alaktanilag is kifejezi. Például: orra hasított

táltoscsikót, csipője levágott négy lábú állat, köldöke vágott ember, foga, körme veszett boszorkány, színe-szöre préselt drága ruhát, kedve esett férfi stb. Néha kettős szenvedő viszonyt kifejező szerkezetek is felbukkannak: szánjegét lefaragott helyén, kölykei elragadott nőstény medve, háromszáz fejedelem feje hajtogatott atyuska (a bővítmény és az igenév között is, az igenév és a jelzett szó között is szenvedő a viszony).

Külön kell szólni az ún. isten-adta-féle szerkezetekről (Simonyi), amelyekben birtokviszonyt ismerhetünk fel az igenév és bővítménye között. A népnyelvben és régi irodalmi művekben is előfordul: tigris szoptatta méregzsák, sas szaggatta képű (= ripacsos), kígyó fújta kő, nap sütötte képű, ördög kötötte rokka (Szeged és Hódmezővásárhely); a szél hordozta falevél (Pázmány), a fék nem szokta szilaj mén (Jókai), a pagony eső áztatta füve (Jókai), sors üldözte Zalán (Vörösmarty), moh lepte gödörben (Kisfaludy K.), az apja elvesztette földek (Arany). A XVIII. századig első vagy második személyre utaló személyraggal vagy névmással is használták az ilyen szerkezetet: minthogy ez a gyűrő volt te adtad jelem (Gyöngyösi), Tarts meg adtad éltemet! (Balassi), Ti pedig szerzettem átkozott sok versek, tűzben mind fejenként égjetelek, vesszetelek! (Balassi), Ha szűnyadna szívednek szándéka, Költ-sön fel ez adtam percc ajándéka (Gyöngyösi), Te is itt vagy, szerettem Irénc leányom! (Faludi) stb. A rokon nyelvekben is megtalálhatók az isten-adta szerkezetek. Pl. a finnben: isten adta gyermek, a barátom írta könyv; a vogulban, az osztjákban és a votjákban ragtalan a birtokviszony: ember lőtt nyíl, eger ett kenyér, maga ácsol ház, ember jött hely, menny ütött fa (nyelvünkben hasonló kövületek: anyaszült meztelen, szélütött ember, rozsdamart kulcs). További vogul mondatok: Erdei ember szívem hányódik ezen a rénbika futotta fényes erdő hátán. A tíz rénbika futotta halas Obunk vizét száz oszlopú gerendás fallal begerendázzuk. Emberes orosz-ember rokonom öreg a maga ülte lúdláb magasságú alacsony szánra fölültet engem. Az asszony mondotta fenyőhöz megyek. – A törökben és a tatárban rendszerint birtokos személyragja van az igenévnek. Pl. Más dobta kő messze esik.; Láttam az apád vásárolta lovakat; az én küldöttem könyvet; a te mondottad szót; a láttam város; szemek nem látták nárciszok; fülek nem hallották fülemülék stb.

A mai magyar nyelvben már szokatlan lenne például a vásároltuk házról vagy az érintettem szabályokról beszélni, inkább úgy mondjuk, hogy: az a ház, amelyet vásároltunk, vagy: az általunk vásárolt ház, ill.: azok a szabályok, amelyeket érintettem, vagy: az általam érintett szabályok.

Egyéb összetett jelzős szerkezeteknek is lehet mellékmondat értékük, az ilyenekben közönséges melléknév tölt be hasonló szerepet, mint az igenév.

Például: lyukas fenekű hordó, sánta lábú kecske, hőre érzékeny kapcsoló stb. A régi nyelvből: szava foganatos ember, meggy szín bársony szoknya, két kéz fűrész stb. A vogulban és az osztjákban is találhatóak effélék: Tápláléka szükös házba, im, oda lép be. Tavi táplálékban bőséges tányérral vendégljük meg mi egymást; lába beteges sok fejedelehmős; melle tarka hód; A tokhal ütő sok fejedelehmős tok-verő magasságú fejedelehmősnek nevez engem stb.

Bizonyos esetekben igealakot használ a nyelv jelző gyanánt, ezek általában megkövesedett formaként élnek: úrhatnám polgár, bukjel szoknya, Többsincs királyfi, térjmeg utca, tessék-lássék módon, eszem-iszom ember stb. Noha nyilvánvaló a tömörítés ténye, nemigen van lehetőség arra, hogy szintaktikai transzformációval mellékmondatban fejezzük ki az efféle jelzőket. A rokon nyelvekben is előfordul ez a megoldás: a felnövekedtem városban, a kiment két ember stb.

Kétségtől az egyszerű mondat korlátait feszegetik azok az összetett jelzős szerkezetek, amelyekben az igeneves szerkezet bővítményének további igeneves szerkezet van alárendelve. Például: Mindannyian tisztában vagyunk a folyamatban levő beruházásokból következő kötelezettségeinkkel. (→ Mindannyian tisztában vagyunk azokkal a kötelezettségekkel, amelyek a folyamatban levő beruházásokból következnek.) A pápa teljesen felépült a három hónappal ezelőtt ellene elkövetett merénylet során szerzett sebesüléséből. (→ A pápa teljesen felépült abból a sebesüléséből, amelyet a három hónappal ezelőtt ellene elkövetett merénylet során szerzett.) Hasonlóan bonyolult szerkezetek a vogulban és az osztjákban is találhatóak: Keményfából készült nyílnyél felső tolla hegyét összeragasztó fejedelehmős öcsém van, im.; Felső-Ég anyám alkotta arany szemét fátyolozó napon csupasz kézzel, mezítláb a teres városom terére kimegyek. Hét föld szögelet felől (érkezett) hét lakodalmi nép menyasszonyi díját nem győzte leánytestvérünk van im.

Az egymásnak alárendelt szerkezetek közül olykor az egyik nem igeneves, hanem bővítménnyel ellátott jelzős. Pl. A múltkor hozott liszt-eleséggel teli sok szánom im elfogyott. A magam ülte rénbikás szánocskámba sok bornyút fölnyalt rengő tóhoz hasonló két tehén van befogva.

Voltaképpen az is feszes szerkesztésű mondatnak számít, amelyben ugyanannak az alaptagnak párhuzamosan két melléknévi igeneves vagy más összetett jelzős szerkezet van alárendelve. Pl. A délvidéki ember-fejedelem öreg lakta arany lábú lábas városba visszamegyek. Elmének tetsző arany szemét hányó napon nyusztbőrös térd végére közeledünk egymáshoz. Emberfia építette tavi táplálékkal teli éléskamrát; legény állította orra hasított táltoscsikót; anyácskád hajlította ezüst ívű ives bölcsödön stb.

Egyszerű mondatainknak nemcsak korlátai vannak, hanem lehetőségei is, nemcsak melléknévi igeneves és más összetett jelzős szerkezetek segítségével maradhatunk az egyszerű mondatban, hanem főnévi igeneves szerkezettel, birtokos szerkezettel stb. is. Pl. Közeledni látja a sötét felhőket. → Látja, hogy közelednek a sötét felhők. Várom jöttödet (-t képzős főnévi igenév) → Várom, hogy jössz.; A csorba kiköszörülése nem mindig könnyű. → Nem mindig könnyű az, hogy kiköszörüljük a csorbát.

A mai magyar nyelv egyszerű mondatainak a korlátai – mint láthattuk – úgy mutatkoznak meg leginkább, hogy a magyar szerkezeteket egybevetjük más nyelvekéivel. Rokon nyelveink számos olyan kifejezésformát használnak, amelyek szokatlanok a magyar beszélőknek. Nyelvünk gyakran él mellékmondatokkal, nem maradhatott meg az egyszerű mondat keretei között. Egyébként is nagy hatással volt rá az európai környezet, genetikailag megmaradt keleti nyelvnek, arcáisan viszont integrálódott.

Irodalom

Klemm I. Antal: Magyar történeti mondattan. Bp., 1928–1942.

Károly Sándor: Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. Bp., Akadémiai Kiadó, 1956.

Sz. Kispál Magdolna: A vogul igenév mondattana. Bp., Akadémiai Kiadó, 1966.

Molnár Csikós László: A melléknévi igeneves szerkezet transzformjai a magyarban. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1988.

Fazekas Jenő: Az egyszerű mondat fajai az északi osztják nyelvben. Debrecen, Tisza István Tudományos Társaság, 1932.

Sarkadi Nagy János: Az északi osztják nyelv igeneves szerkezetei. Bp., 1913.

Georgovits József: Vogul jelzős szerkezetek. Pécs, 1930.

Csepregi Márta: Keleti osztják igeneves szerkezetek. Nyelvtudományi Közlemények 80. (1978.), 31–53., 81. (1979.), 273–300.

Molnár Csikós László: Az összetett mondatok jelenlétének szükségessége a beszédtevékenységben. Hungarológiai Közlemények, 78–79. (1989.), 21–45.

Simonyi Zsigmond: Nap-levő és társai. Nyr., XXXVI., 97–105.

Üő.: Isten-adta. Nyr., XXXVI., 193–205., 264–271.

Szepesy Gyula: Az isten-adta-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. Bp., 1939.

Simonyi Zsigmond: Hadlava choltat. Nyr., XXXVI., 241–248.

N. Sebestyén Irén: A finnugor alárendelés kérdéséhez. MNy., XXIII., 348.

Hunfalvy Pál: Az északi osztják nyelv. Bp., 1875, I–II.

Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény, I–IV., Bp., 1892–1921.

Pápay József: Sammlung Ostjakischer Volksdichtungen – Osztják népköltési gyűjtemény. Bp.–Leipzig, 1905.

Uő.: Északi-osztják medveénekek. Bp., 1934.

Osztják hőségei II. (Reguly A. és Pápay J. hagyatékából közléteszi Zsirai Miklós), Bp., Akadémiai Kiadó, 1951.

Steinitz, Wolfgang: Osztjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten, I–II., Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.

THE BOUNDS OF THE SIMPLE SENTENCE

The author discusses from the aspect of syntax and texlinguistics the fact that in Hungarian particular parts of a sentence in certain cases have to be expressed in the form of a new sentence because the possibilities of complexity within a sentence are limited, and also because certain speech situations require us to do so. The depth of the sentence structures varies from language to language and from culture to culture. The Hungarian language used to have structures which package up the contents of more sentences into one but the synthetic structures have been replaced by analytic ones. Related languages like Vogul and Ostyak have kept the condensed forms. The author presents examples of them.

The author also sets out the causes for why Hungarian could not remain within the boundaries of the simple sentence, that is to say, why it uses clauses.

PAPP GYÖRGY

EGY METAFORIKUS JELENTÉSÁTVITELI MÓD SZERB–MAGYAR VISZONYLATÚ KONTRASZTÍV VIZSGÁLATA

0. Az érdemi kifejtés elé néhány kérdés tisztázása, a konkrét feladatok kijelölése kívánkozik. A **jelentésátviteli mód** a szavak poliszemiájának dinamikus értelmezése, amely egy adott állapot helyett a vizsgált nyelv **jelentéseinek gyarapodását** mint folyamatot részesíti előnyben. A **metaforikus** jelentésgyarapodás ennek a dinamizmusnak egyik eljárása, amit a korlátozott időbeli, terjedelmi okokból tovább kell szűkítenünk, kizárólag az **antropomorf** elvű jelentésátvitelre, amikor emberi testrészek, azok elemei szerepelnek a konnotáció alapjelentéseként.

A másik, ezzel összefüggő kérdés, hogy a jelentésváltozások alkalmazsak-e a nyelvek összevetésére, egymáshoz viszonyítására, elfogadhatóan egzakt kontrasztív szabályok felállítására, hiszen a szókészlet a legnyíltabb, legváltozóbb részrendszere minden nyelvnek, különösen pedig a jelentésváltozás, amelynek feltehetőleg univerzálisak az alapfolyamatai, másrészt erőteljes az areális tényezők nyelvtípusoktól független befolyása.

1. A szerb–magyar és magyar–szerb nagyszótár konkrét feladataiból, készítéséből meginduló újvidéki kutatásaink abból indultak ki, hogy ez a jelenségcsoport az adott két nyelv kontaktusaiban gondokat, interferenciákat okoz, amelyeket le kell küzdeni, másrészt abból, hogy a hasonlósági, eltérési szabályok leírhatók, és a mondatokba kész jelentéseként bekerülő nyelvi elemek kontrasztív nyelvészeti elemzésére van szükség, amely ki fog terjedni a mezővizsgálatokra, a motiváltság, motivátlanság viszonyaira és arányaira, szinonimaösszefüggésekre, és képes lesz a zavarforrásokat megmagyarázni, elhárítani is, amelyek jelen vannak a nyelvelsajátításnál: a szerb környezeti nyelvet gyengén beszélő magyar a magyar „izzó” jelentésű villanykörte hatására hajlamos *kruškát* mondani, a „körte mint gyümölcs” alapjelentések összekapcsolásával. Gondok merülhetnek fel még a koordinált kétnyelvűség szintjén is, így a műfordításokban. Ivo Andrić Omér pasa című regényének fordítása közben írta le Csuka Zoltán a „*török fül*” szókapcsolatot, a *tursko uho* mintájára, *nemzetiség*, *népség* jelentésben (Andrić: 1984), holott ez a jelentésátvitel a magyar nyelvben teljesen ismeretlen.

2. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeit itt és most az antropomorf jelentésgyarapodás vonatkozásában is csak vázlatosan, főleg módszertani tanulságokkal foglalhatjuk össze, csak a főbb jellegzetességekre tekintve:

Elemzési tapasztalataink szerint világosan elkülöníthetők a **globális és egyedi** szabályszerűségek; ahogyan a jelentésátvitelhez egy nyelv általában és egy konkrét esetben viszonyul, hiszen a *fül* lexéma esetünkben mind a szerb, mind a magyar nyelvben több jelentésű, de számosak és áthidalhatatlanok az eseti eltérések, amelyeknek gyakorisága, ritkasága természetesen globális sajátosságként is értelmezhető.

A konnotáció történeti folyamata az egész nyelvközösség művelődés-történeti életrajzának nyelvi lenyomata, hiszen ebből derül ki, milyen dolgot, tárgyat, szubsztanciális minőséget mikor ismert meg egy kultúra, és mit használt fel ebből a jelentésképződés leggazdaságosabb módjának (a jelentések a meglévő jelek terhelésével gyarapodnak) bázisaként. Milyen ok-okozati, érzelmi, nyelvészociológiai motiváltság mozgatja, viszi előre ezt a dinamizmust.

A témakörnek egy-egy nyelven belül is kevés az előzménye, hiszen jó-szerével mi is csak Károly Sándor (Károly: 1970) jelentéstanának a magyar jelek jelentése című fejezetére, illetve Hadrovics László Magyar történeti jelentéstanára hagyatkozhatunk (Hadrovics: 1992), amelyben már a mi összevetési viszonylatunkra vonatkozó utalásokat is találhatunk.

Ezekben a hivatkozott művekben bizonyos alapkérdések már letisztultak: a **szabályos** (a fogalmi osztályok egészében megvalósuló) és **szabály nélküli** poliszémia, a jelentés-szám, illetve terjedelem szerinti eltérések, az univerzális, nyelvcsoportok szerinti és egy nyelvre jellemző törvényszerűségek. Leginkább a konkrét történeti-etimológiai elemzések általánosabb eredményei hiányzanak, hogy egy alapjelentés milyen időtávban, ütemben terjedt ki a második, harmadik, n-edik jeltárgyra, illetve mennyire kedveztek ennek a megnevezési módnak az egyes nyelvtörténeti korszakok? Mit nevezhetünk közvetlen és közvetett, kombinált jelentésgazdagodásnak: amikor a lexéma morfológiai változások nélkül veszi fel az újabb jelentéseket, más esetekben morfológiai változás révén, elő- vagy utótag hozzájárulásával, képzéssel, mint a *csőr*fogó, *kukoricahaj*, a nyelv jelentésű *jezik* alapján képzett *jezičak* (a zár nyelve) esetében.

3. Az antropomorf jelentésátviteli modell univerzálisnak, a világ minden nyelvében érvényesülőnek mondható, hiszen a Georges Mounin (Mounin: 1980) által **anatómiai, fiziológiai, pszichológiai univerzáléknak** nevezett kategóriákat teljesíti ki. A nyelvenkénti különbségek mégis számottevők.

Ezt az „emberszabású” poliszémiát 31 alapjelentés kétnyelvű megfeleléseinek körében vizsgáltam: 1. *agy*, 1.1. *mozak*, 2. *ajak*, 2.1. *usna*, 3. *bajusz*,

3.1. *brk*, 4. *bőr*, 4.1. *koža*, 5. *csecs*, 5.1. *sise*, *dojka*, 6. *derék*, 6.1. *struk*, 7. *far*, 7.1. *stražnjica*, 8. *fej*, 8.1. *glava*, 9. *fog*, 9.1. *zub*, 10. *fül*, 10.1. *uho*, 11. *garat*, 11.1. *ždrelo*, 12. *gerinc*, 12.1. *kičma*, 13. *haj*, 13.1. *kosa*, 14. *has*, 14.1. *stomak*, *trbuh*, 15. *hát*, 15.1. *leđa*, 16. *homlok*, 16.1. *čelo*, 17. *kar*, 17.1. -, 18. *köldök*, 18.1. *pupak*, 19. *láb*, 19.1. *noga*, 20. *lapocka*, 20.1. *plećke*, 21. *nyak*, 21.1. *vrat*, 22. *nyelv*, 22.1. *jezik*, 23. *orr*, 23.1. *nos*, 24. *száj*, 24.1. *usta*, 25. *szakáll*, 25.1. *brada*, 26. *lábszár*, 26.1. -, 27. *szem*, 27.1. *oko*, 28. *talp*, 28.1. *stopa*, 29. *torok*, 29.1. *grlo*, 30. *ujj*, 30.1. *prst*, 31. *váll*, 31.1. *pleće*.

4. A kontrasztív clemzés **általános, globális** eredményei közül a következők érdemelnek figyelmet:

Az emberi és állati testrészek a jelentésátvitelben nagyon nehezen határolhatók el (vö. lúdláb).

Esetenként az alapjelentések sem vethetők össze, mivel az adott szómező eltérő tagolódása miatt **zérusekvivalenciával** számolhatunk. A *karnak*, (*láb*)szárnak például a szerb nyelvben semmi sem felel meg esetleg definíciótöredék: *donji deo ruke*, *donja noga* (a kéz alsó része, alsó láb). Ily módon a 31 magyar alapjelentésnek 29 felel meg a szerbben. A lehetséges szinimák bevonása már távol vinne bennünket az alapproblémától.

Habár az antropomorf alapú jelentésátvitelben a **metaforikus**, külső vagy vélt hasonlóságon alapuló poliszémia dominál, a jelenség nem vizsgálható a **metonimikus** (érintkezési, ok-okozati) viszonyok nélkül. Igen jellemző egyébként a két modell nyelvenkénti aránya is.

Károly Sándor (1970: 372–74) kategóriái közül a poliszemantikus jelentésviszonyok alapja a **személy**, **ember egésze**, illetve valamely **testrész**, ezek közül a következő átviteli típusok a leggyakoribbak: Személy – tárgy; személy – növény, testrész – személy, testrész – növény; emberi testrész – növényrész, emberi testrész – térszíni forma; emberi testrész – tárgy; emberi testrész – tárgy része; emberi testrész – elvont dolog. A jelentéscsoportban természetesen más viszonylatok is érvényesülnek, mint az *uho* esetében.

A 31 magyar alapjelentés 149 jelentésszámot ad összesen, vagyis átlagban 4,5 jelentést. Ebből 102 metaforikus modellű, 47 pedig metonimikus.

A szerb 29 alapjelentés összesen 102 jelentést produkált, tehát jelentősen kevesebbet, mint a magyarban, közülük csak 48 a metaforikus elvű átvitel. Az átlagos jelentésszám csak 3,1.

Az egyéb szavak, szófajok poliszemantikus megterheltségére csak a magyarban rendelkezünk adatokkal. Károly (i. m.) szerint az igék átlagos jelentésszáma 2,3, a mellékneveké 1,9, a főneveké 1,6, tehát az utóbbi szófajnál legnagyobb a jelentésmegoszlás.

Ehhez képest igen nagy az antropomorf átvitelek aránya, különösen a magyarban.

A szerb jelentésátviteli átlagok ismeretlenek, az alpművek nem tartalmaznak ilyen célú statisztikákat.

A vizsgálatok során elkülöníthetők a két nyelv legmegterheltebb testrészevei, a magyarban az alábbiak:

szakáll	17 jelentés
derék	14 jelentés
szem	12 jelentés
fej	10 jelentés
talp	9 jelentés

A szerb nyelvben:

oko (szem)	12 jelentés
uho (fül)	12 jelentés
glava (fej)	10 jelentés
grlo (torok)	8 jelentés

Meglepő, hogy például a kéz – ruha egyik nyelvben sem vált jelentős poliszémia alapjává, ami összefüggésbe hozható a frazeológiai képződményekben betöltött nagy szerepével, illetve egyfajta funkciómegoszlással. Vannak olyan esetek, amikor valamelyik vagy mindkét nyelvben nem az antropomorf vonatkozás az elsődleges, így a garat esetében, amely előbb volt a malom része, mint a torok jelölése, és frazeológiai szerkezetben játszódtott le az átvitel: a *felönt a garatra* szólásban.

Bizonyos alapjelentés-pároknál meglepő eltérések mutatkoznak a jelentésátvitel meglétében, hiányában, számában. Szinte üres képlet felel meg az *ajak – usna, csecs – sise, dojka, gerinc – kičma* párok szerb oldalán, a magyar alakok produktív jelentésképződésének.

Markáns különbségek mutatkoznak bizonyos jelentésgyarapodási modelleknél. Az egyik a térbeliség jelentéseinél tapasztalható, a térszínformák jelölésénél. A *pupak – köldök* pl. a szerb nyelvben nem mélyedést, hanem kis dombot jelent, a *vrat – nyak* pedig nem magaslatot, amint a testrész alapján feltételeznénk, hanem mélyedést hegyszoros értelmében.

5. Az **egyedi összefüggések, eltérések** teljes bemutatásától, a 31 jelentéscsoport rendszerszerű bemutatásától terjedelmi okokból el kell tekintenünk, csak néhány jellegzetes példát emelhetünk ki (az előző felsorolásra utaló számokkal):

1. A magyar *agy* a koponyával való jelentéskapcsolata révén jelölhet a magyarban pl. *puskatust*, ami szerbben hiányzik.

3. A *bajusz* növényrész jelentése hiányzik a szerbből (kukoricabajusz), de feltűnik a *késpenge* vonatkozásában.

8. A *fej – glava* megfelelésekben a szerbben elképzelhetetlen a *láb- és kézfej* féle átvitel, gyakori viszony valamilyen élelmiszer egy darabjának jelentése: *glava hleba* (kenyérfej) – *kenyérdarab*, *glava šćera* (cukorfej) – *süvegcsukor* – amelytől a magyar jelentésszerkezet sem csik messze, lévén a süveg fejfedő.

10. Az *uho* (fül) szó a már elemzett *nép, nemzetség, népség* jelentései mellett jelölheti a szerbben a túlyukat, *cipőnyelvet* is.

15. A *homlok* alapjelentésű *čelo*-nak időhatározói vonatkozása is van: *čelo dana* (nappal homloka, napszakot jelent).

30. A szem alapjelentésű *oko* jelölhet a szerbben *rekeszt*, alaki analógia alapján *boltozatot, sajtylukat, csendes forrást, jaje na oko* (szemtojás) összetételben *tükkörtőjást* stb.

6. Az antropomorf jelentésátviteli mód csak töredéke a két nyelv rendszerének, de nyilván a teljes rendszerek tövényszerűségeit is tükrözi.

Irodalom

Andrić, Ivo: Omér pasa, Bp., Európa Kiadó, 1984.

Hadrovics László: Magyar történeti jelentéstan. Bp., Akadémiai Kiadó, 1992.

Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Bp., Akadémiai Kiadó, 1970.

Mounin, Georges: Fordítás és világkép, In. Fordítás tudománya, egyetemi jegyzet. Bp., ELTE, 1980.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad, Matica srpska, 1971.

Szerbhorvát–magyar szótár, Novi Sad, Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, 1968–75.

CONTRASTIVE ANALYSIS: A METAPHORICAL WAY OF TRANSFERRING MEANING BETWEEN SERBIAN AND HUNGARIAN

This paper deals with an important and specific region of the connotational system of language, the anthropomorphically based metonymical transfer of meaning in Serbian and Hungarian. The anthropomorphic mean-

ing refers to the names of the parts of the body and the sense organs (head, eye, ear, hair, arm, hand, etc.). Research has shown that this type of meaning transfer exists in both languages with a significant difference in the particular basic meanings and in the degree of loading concerning anthropomorphical connotations. This type of meaning transfer is much more frequent in Hungarian than in Serbian, and there is an especially great difference in the case of metaphorical meaning transfer.

**PENAVIN OLGA TISZTELETÉRE
– EGYETEMI NYELVÉSZETI NAPOK,
1996. X. 23–24.**

Kerekasztal-beszélgetés az egyetemi,
főiskolai nyelvészeti oktatás tapasztalatairól

PAPP GYÖRGY

EGYETEMI NYELVÉSZETI OKTATÁSUNK ÉS TUDOMÁNYOSSÁGUNK JELENLEGI ÁLLÁSÁRÓL

1. A címbe foglalt, az ünnepi alkalommal felvállalt kitekintés összességében akkora feladat, amelyről lehet most beszélnünk, töprengenünk, de nem lehet teljes számadást készíteni. Egészére nézve az Egyetemi Nyelvészeti Napok rendezvényei, tartalmi is csak érintőleges érvényűek lehetnek, itt és most pedig csak gondolatébresztő, vitaindító megjegyzésekre szorítkozhatunk.

1.1. Az oktatásunk és tudományosságunk királyi többes száma természetesen a magyar jelzővel azonos, az egyetemi minősítést viszont szeretnénk a vajdasági magyarság egész felsőoktatására is kiterjeszteni, még ha nem is feledhetjük, hogy az adott kar adott tanszékének ünnepélyén vagyunk, másrészt hogy a felsőoktatás teljes összefüggéseiben az önelvű tudományosság, a célirányosan finanszírozott kutatás meg sem jelenik, vagy sorvadni látszik.

A nyelvészetről beszélve, azt is ki kell mondanunk, nem egy izolált világban való szemlélődés, hanem a nagyobb szervezés, sorsközösség bizonyos, reánk vonatkozó elemeinek gyújtópontba állítása a célunk, amelyek a tanárrá, tudóssá nevelés, a megcélzott ifjú személyiség oszthatatlanságának csak módszertanilag elhatárolt részét jelentik.

1.2. Dolgaink jelenlegi állásáról a *van* és a *volt* elhatárolásával, a vonatkozó múlt kiértékelésével szólhatunk, itt pedig sok a bökkenő.

A nyelvészeti tevékenységünk történetéről, korszakairól a számbevétel szintjén nemigen szóltak, amint a mihiján 40 éves Magyar Tanszék és az időközben hamvába holt Hungarológiai Intézet történelmi mérlege, valamilyen szintű monográfiája is régi tartozásunk, pedig a négy évtized egésze már csak néhány alapozó, alapító emlékezetében él, akik közé ünnepeltünk, Penavin Olga is tartozik.

Mit jelentettek az indulás főiskolai éve, a Tanszék indulása, amikor Újvidék a mi vonatkozásunkban az egész régi (középrégi?) Jugoszlávia központjává válhatott, mert jöttek hallgatók Szlovéniából, Horvátországból, sőt egy időben még Magyarországról is. Mit hozott virtuális esélyként és megvalósult lehetőségként a Hungarológiai Intézet 1969. évi megalakulása, az oktatás és a kutatás szervezeti összeötvöződése, mit jelentett már akkor az oktatási formák felé tolódás?

Milyenek voltak hozadéukban, a ma tanárként, lektorként, fordítóként dolgozó nemzedékek formálásában ezek a korszakok? Volt-e és mikor volt az aranykorunk, és milyenek a vélt, valós aranykorokhoz képest a jelenidők? Hol húzódik a múlt és a jelent formáló események döntések közötti határvonala? Az önálló intézményi jogállás elvesztésénél, az ágazati oktatási formák felszámolásánál, az önálló kutatói munkahelyek megszűnésénél? A gimnáziumi clóképzettség újjászületésénél? A nyelvhasználati törvény megjelenésénél, amikor az intézményes kétnyelvűségből eredő munkahelyek sokasága vált feleslegessé? Középiskolásaink és egyetemi hallgatóink százainak Magyarországra kerülésénél? Úgy hisszük, mindez együtt jelenti azt, amit jelenlegi állásnak nevezhetünk, de nyilván nem aranykornak, perspektívákkal kecsegtető állapotnak. Az általános kép és megítélés azonban oktatásunkban, tudományos kutatómunkánkban, tevékenységünk egészében másként és másként tükröződik.

2. Ami oktatótevékenységünket illeti, néhány gondolat, tény erejéig a kezdetekhez, korábbi korszakokhoz kell visszatérnünk. Nyilvánvaló, hogy még anyaországi szinten sincs két azonos hagyományú, profilú felsőoktatási intézmény, a nemzetiségi viszonyok pedig még sajátosabb arculatot formálnak. Sajátosat és egymástól is eltérőt a Felvidéken, Erdélyben, a Kárpátalján és Vajdaságban. Talán csak a nyelvészeti tárgyak visszaszorultsága, hátrányos helyzete, a nyelvészeti kultúra „népszerűtlensége” közös bennük, szüntelen ok-okozati fokozódással. Az okoknál sokáig elidőzhetnénk, de most csak a kérdések felvetése a dolgunk.

Ily módon a jó indulástól függetlenül mindig gyérebb volt és maradt a káder-utánpótlás, több sorstragédiától, elvándorlástól is súlyosbítva. Amit ma is megkérdőjelezhetetlen értéknek látunk ezekből az időkől, az a terepi munkára, kis nyelvközösségünkkel való kontaktusra nevelés és az aprólékos, de önálló műhelymunkára szoktatás volt, és a 70-es évek elejére megteremtődtek a nyelvészeti alapstúdiumok oktatásának tartós feltételei. Nyelvészeti vonatkozásban is beindult a postgraduális képzés, s talán az időközben megalkult Hungarológiai Intézet kutatásaitól indítva régióinkban először az oklevelet, kenyeret is jelentő ágazati oktatás, a mi vonatkozásunkban a nyelvi összevetéseket is oktatási tartalmakká tevő fordítóképzés, amely oklevelet szerzett hallgatóink mai eredményei révén ezt a tevékenységet jelenleg is meghatározza.

Az ágazatok bejáródásával párhuzamosan, megfelelő módszertani háttér megteremtésével elkezdődött a környezetnyelvi magyartanár-képzésünk is, új munkahelyek százait teremtve, a kedvező többnyelvűségi társadalmi

igények révén. Ekkortájt jutottunk el egy olyan koncepcióig, amely kialakíthatta, megőrizhette volna nemcsak anyanyelvi, de anyanyelvű oktatásunk rendszerét is: a kétszakos képzés gondolatához, illetve konkrét tervezetéig. A magyar-történelem, német nyelv, filozófia, szociológia szakos oklevél nemcsak biztosabb kenyér, tisztább magyar tannyelv lehetett volna, hanem a magyar nyelvészet, szaknyelv-művelés hatáskörének kiterjedése is, főleg ha tudjuk, ebben az időben más szakokon is kacérkodtak a magyar oktatás bevezetésével.

Aztán kiderült, hogy mindez csak illúzió maradhat. Nem lett kétszakos képzés, leépült az ágazati oktatás a választható tárgyak szintjére, majd olyan formában is eltűnt, az iskolarendszer sorvadásával, az intézményes kétnyelvűség redukálódásával beszűkültek hallgatóink elhelyezkedési lehetőségei, visszaálltak viszont a gimnáziumok. Ezek és más tényezők hatására nagyjából kialakult a mai helyzet, amellyel kapcsolatban a következőket kellene ma és holnap mérlegelnünk:

2.1. Milyen, mit hozott a negyedik éve bevezetett programunk, tantervünk a nyelvészeti tárgyak, ismeretek vonatkozásában? Milyen kézszerkezeti átalakulást hoztak az új tantárgyak, mint a pszicholingvisztika, szemantika, szövegnyelvészet, illetve a tárgyösszevonások, mint a helyesírásból és a nyelvművelésből kialakult írásbeli és szóbeli kifejezőskultúra, a dialektológiába ötvözőtt szociolingvisztika? Milyen az irodalmi és nyelvészeti tárgyak viszonya, óraszám? Mi a hozadéka a csak a mi szakunkon bevezetett nyelvészeti, illetve irodalmi szakosodásnak, így, hogy már az első héten, lényegében a középiskolai benyomások, emlékképek alapján kell róla dönteniük a hallgatóknak, és nem a harmadéven, a nemzetközi hagyományok szerint, ami lehetővé tenné a más egyetemeken folytatott szakosodást is.

2.2. Vannak-e továbbra is hiánytárgyaink, -szakterületeink, mint amilyen kétségtelenül az elmélyült, konkrét, műszerekkel felszerelt beszédtechnika, beszédművelési oktatás, amelynek lenne dolga jócskán; esetleg a számítógépes szövegszerkesztés, amelynek készségeit hallgatóink nyelvtől függetlenül is hasznosíthatnák.

2.3. A szükségletek és kívánalmak fényében hogyan kellene folytatni, vagy inkább kiépíteni a vendégtanári együttműködést, az oktatási cserenapok intézményét, amelyről most az alapstúdiumok szintjén nem is beszélhetünk.

2.4. A harmadik fokozati, magisztériumi képzés az utóbbi években nyelvészeti szemponttól is folyamatos, igaz, nagyon gyér jelentkezéssel, konzultációs szervezethez, amelynek szerény lehetőségei felől nem lehet rálátni az új metodológiai elképzelés eredményeire: termékeny-e az a kon-

cepció, hogy a szinkron, diakron nyelvreírás, az összevető elemzés, a stilisztikai vizsgálatok módszertanát kell megalapoznunk, vagy amit épp most céllal tűztünk, az egynyelvűség és kétnyelvűség szociolingvisztikai vizsgálatáért.

2.5. Az eredményeken, konkrét tevékenységen kellene vizsgálnunk, milyen hallgatóink módszertani, oktatási felkészültsége, illetve nyelvészeti kutatási, publikálási készsége, és ilyen szempontból revidálni a szakdolgozatok számát, jellegét, a nyelvközösségi kontaktusok, vizsgálatok természetét, a diplomadolgozatok témáit, egy központosított szakdolgozat-archívum létesítésének esélyeit.

2.6. Karunkra, tanszénkünkre került a szakvizsgáztatás, a továbbképzési szemináriumok szervezése. Az előbbi terület gondjairól vajmi keveset hallottunk, az utóbbi vonatkozásban eddig a nyelvészcsoporthoz véleményétől, javaslatától teljesen függetlenül tüzetnek ki a nyelvészeti témák.

2.7. Jó lenne beszélgetnünk hallgatóink oktatáson kívüli nyelvészeti tevékenységéről, a prózamondó, helyesírási versenyekről, a Bárczi-émléknapon felmerülő terepi gyűjtések serkentéséről, az igazán nyelvészeti elvű szakköri aktivitásról.

2.8. A jelen pillanatban a Tanszéken kívül számos felsőoktatási intézményben folyik nyelvészeti oktatás (is), az óvónőképzőkben, a tanítóképző karon, a teológiai kurzuson, a belgrádi ún. Magyar Tanszéken vagy lektorátuson, és korántsem utolsósorban a délszláv nyelvi szakon. Jól tudjuk, mennyi itt a tisztázatlan átláthatatlan kérdés, borzongás és előítélet. Velünk vagy nélkülünk szerveződjék-e mindez, önállóan, vagy hozzánk telepítet bázissal, amely például megmenthette volna az egyéb karokon szervezett magyar lektorátusokat. Kell-e félnünk a Belgrádban kialakult oktatási formáktól? Kell-e segítenünk a telepítéssel kapcsolatos éles vitáktól függetlenül a tanítóképzés nyelvészeti oktatását, amint azt tesszük is?

A környezetnyelvi magyar oktatás nyilvánvalóan külön figyelmet érdemel, hiszen a magyar nyelvtan ott alapstúdiumi tárggyá vált, és bizony, hamarosan meg kellene írni a szerb anyanyelvűeknek szánt, szerb közlési nyelvű magyar nyelvtant, a didaktikai szempontú kontrasztív nyelvtant, az alkalmazott fordításelméleti és -technikai monográfiát és sok más alapozó művet.

2.9. Megoldatlanul sokasodnak a nyelvészeti tárgyakkal kapcsolatban is a honosítási problémák, amelyeket legalább egyetemközi szinteken kellene rendezni.

2.10. Megoldatlanok, egyre sokasodnak a kádergondjaink. Egész etnikai közösségünkhöz hasonlóan már évek óta több a fogyatkozásunk, mint a

gyarapodásunk. A nyugdíjba vonulóknak, eltávozóknak nincs meg a pótlásuk. Az az egyébként kétes kimenetelű lépés jelentette az utolsó megoldást, tartalékot, amikor főállású kutatóinkat az oktatásba vezényeltük. Ez viszont csak átmeneti nyugalmat hozott kádergondjainkban, amelyeket a kádernevelés, az utódlás hibái, hiányosságai is súlyosbítanak. Minderre szám adatokkal talán nem fontos előhozakodnunk.

3. Volt egyszer nekünk egy széles régiókban ismert, nemzetiségi viszonylatban irigyelt irodalmi, nyelvészeti, hungarológiai kutatásunk, egy hosszú nevű intézetünk legalább tíz nyelvészeti kutatóállással, hosszú- és középtávú kutatási projektumokkal, egy folyóirattal, egy évkönyvvel, kiadói tevékenységgel.

A Hungarológiai Intézetben már 1969-ben elindultak a jó tanszéki alapozás folyományaként a nyelvjárási, névtani kutatások, a Vajdaság Földrajzi nevei projektum, a szerbhorvát–magyar kontrasztív nyelvészeti, kétnyelvűségi szociolingvisztikai vizsgálatok, hozzánk kerültek a szerbhorvát–magyar, majd a magyar–szerbhorvát nagyszótár munkálatai. Az intézeti kutatók mellett a terepi és bedolgozó munkatársak sokasága segítette a tudományos tevékenységet.

Az 1980-s évek folyamán sikerült több együttműködési formát megalapoznunk, kiépítenünk, mindenekelőtt az MTA Nyelvtudományi Intézetével – megboldogult Imre Samuval együtt ezen nagyon sokat fáradoztunk – egyáltalán nem két kommunista rendszer akkori megbízottjaként, amint az Szegeden legutóbb elhangzott.*

Elkezdjük a nyelvjárási, regionális köznyelvi, majd szociolingvisztikai tanácskozások sorozatát, amelybe fokozatosan bekapcsolódtak a szlovákiai, erdélyi, kárpátaljai nyelvészeti műhelyek, megteremtve ezáltal a kocsikerékmodell, amelyen még csak a kerület irányában kellett volna valamit finomítani, a kapcsokat szorosabbá fűzni. De volt egyezségünk az Akadémiai Kiadóval, a szótárszerkesztőséggel, az ELTE fordítócsoportjával, a Magyarágkutató Intézettel stb.

Hová lett mindez, és miért lett oda szinte minden? – tehetjük fel a kérdést, mert hogy ez történt, az kétségtelen. Mennyiben volt az okozója a megváltozott feltételrendszer a káderhiány, illetve a kialakított kutatási koncepció. Egyre gyöngült a tudományos részleg, elakadt több okból a magyar–szerb szótár, drasztikusan lecsökkent a teljes tevékenység finanszírozása, félbemaradtak a komplex kontrasztív nyelvészeti vizsgálatok, a munkahelyi, iskolai kétnyelvűség szociolingvisztikai felmérése. Végül aztán megszűnt az utolsó főállású kutató-munkahelyünk is, s vele együtt a kutató-

csoportok szervezésének, a terepi kutatásoknak a lehetősége is. Tudományos munkánk végső soron kiegészítő, oktatást szolgáló jellegű, ami azért érint súlyosan bennünket, mert nincs például a Szerb Maticához hasonló intézményünk, ahol tovább folyik a szervezett csoportos, a terepre is kiterjedő kutatás.

Tekintsük hát át ennek fényében a kutatásunk jelenlegi állapotának jellemzőit:

3.1. Megszűnt tehát tudományos kutatói intézményességünk, ami például a kutatói együttműködési egyezmények megkötését is nagyon nehezíti, a tudományos cserenapokat pedig szinte teljesen felszámolta, ami nagy leépülés a korábbi hónapos terjedelmekhez képest.

3.2. Annyival tartozunk az igazságnak, hogy korábbi partnereink házatáján is hasonló gondok merültek fel, például a Nyelvtudományi Intézetben is munkatársaknak kellett távozniuk, teljes kutatási irányok épültek le.

3.3. A nyelvészeti eredmények prezentálásának lehetőségeként jószerével a tudományos tanácskozások, konferenciák maradtak meg, amit jól jelez előfordulási számarányunk. " Igen ám, de a tanácskozás hovatovább olyan vendégség, amelyet olykor illik viszonzni, tehát itthon is valami hasonló szervezni, amiben mi a támogatások olykor furcsa elmaradása miatt nagyon gyengék vagyunk, legutóbb a Nyelvtudományi Intézet képviselőjétől Szegeden célozgatásos fejmosást is kaptunk. " " Én nem tudom, mi itt a teendő, de nagyon kár, hogy feledésbe merül ilyenirányú jóhírünk.

3.4. Természetesen most is vannak kutatási projektumaink, kutatói feladataink, erről majd máshol is esik szó, de ezek több okból elszakadtak egy, lehet, hogy nem hibátlan, de meglevő folyamatosságtól. Kétségtelenül pozitív irányú elmozdulás is van, mint például a beinduló nyelvtörténeti, szövegnyelvészeti, fonetikai és fonológiai vizsgálatok. Más munkálatok viszont teljesen szünetelnek.

3.5. Átmenetileg megszűnt például a 15. kötetig oly virágzó helynévi adattári tevékenységünk, az anyagi, tudományos és kádertényezők együttes folyamányaként. Tudományos okokból annyiban, hogy Bácskában is a ve-gyes, vagy erőteljes szerb arányú településeknél akadt el a közlés, Bánátban viszont el sem kezdődött, nyilván azért, mert együtt kellene már működnünk szerb névtanos kollégáinkkal a feldolgozási, szerkezeti kérdésekben, és ez nem jött létre. El kellene kezdenünk a családnevek vizsgálatát régiónk egészében, a szivárgásos betelepülés, további migráció nyomkövetése végett, de ennek lehetőségei sem körvonalazódtak meg.

3.6. Részben hasonló gondok miatt haltak el szinte teljesen a szótári munkálatok, amelyeket pedig évtizedekig kapitális vállalkozásként kezelte a mindenkori finanszírozó. Felmerül ezzel kapcsolatban egy nagyon eretnek kérdés, hogy a néhai Intézetnek a magyar–szerbhorvát viszonylatban fővállalkozóként kellett-e megjelenie, amikor a tényleges munkában csak a baloldalért, az értelmezésre szánt magyar állományért vállalhatja a felelősséget, a feladatok java része (értelmezés, lektorálás) viszont a kisszámú szerb szakemberekre hárul. A gordiuszi csomó megoldásának tűnt az ún. kifordítás, a számítógépes feldolgozás, amelynek aztán minden adata kényszerűen az emberi tényező döntése elé került – kellett volna hogy kerüljön. A kiút itt is a szerb kollégákkal való teljes együttműködésben rejlik, illetve egy erős önkéntes „vállalkozói” csoport szerveződésében.

3.7. A megváltozott adottságokhoz mérten kellene folytatnunk a kontrasztív nyelvészeti kutatásokat, a kétnyelvűség szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai vizsgálatát. Nekünk, sajnos, csak feltételezéseink vannak, mi történik valójában iskoláinkban, a munkahelyi, egzisztenciális kétnyelvűségben. Már csak azért is, mert sok iskolába csak nehézségek árán juthatnak be tanulóink, hallgatóink, ha pl. a különböző tannyelvű tagozatokra iratkozottak nemzetiségi, anyanyelvűségi adatai iránt érdeklődnek. Valahol tehát az ilyen kérdések kutatásához való viszonyuláson is kellene változtatni. Meg kell írunk a kontrasztív fonetikát és fonológiát – a magyarországi kutatóintézetekre is támaszkodva, az egybevető lexikológiát, szövegtant, s két fiatal kutatónk doktori értekezése révén tervben van a mondatképződés tipológiai vizsgálata is.

3.8. Ígéretesen, világos koncepcióval indultak nyelvjárási, regionális köznyelvi kutatásaink, még ha aztán tágabb tudományos közegben el is fogyott körülöttük a levegő, például a regionális köznyelvi tényanyag mellőzésével, az elméleti modellek háttérbe szorulásával. A mi környezetünkben viszont ez a kérdéskör nem lehet tudományos divatok, passziók függvénye. Az egészséges köznyelvűsödési folyamatok feltételeinek, területi behatárolásának eredményei sorsdöntőek lehetnek, több figyelmet érdemelnének, aztán egyéb társadalomtudományok társulását is igényelnék.

4. A szerteágazó munkának, az apró feladatok sokaságának természetesen a nagyobb összefüggéseket is kell láttatniuk, ami annyiszor szóba hozott nagyobb szerep- és felelősségvállalásunkat a magyar nyelvközösséggel, a magyar nyelvvel és magyarnyelvűséggel, tudományossággal szemben. Valahogy úgy tűnt az utóbbi években, hogy aki „legénynek” akart, akar látszani valamilyen csárdában, annak illet valamilyen kemény szót ejtenie, velünk, az Intézettel, Tanszékkal a bizonyítványt magyaráztatnia.

Ezt a magyarázatot már egyszer megtettük a Magyar Tudomány c. folyóiratban, ám álljon itt is néhány reflexió:

4.1. Ezeknek a viszonyulásoknak egyik pólusa az ügyeletes mindenesség számonkérése, ami a nemzetiségi tudományosság egyik legveszélyesebb kórja. Nem vitás, hogy a magyar filológiai szakosítási iránynak fel kell vállalnia a nyelvészet, irodalom, szellemi néprajz, könyvtártudomány, fordítás, a publicisztika ügyét, minden szakterület magyar nyelviségi gondjait, hiszen éppen ezért küzdöttek alapozóink, de nem lehet nekünk felróni például a magyar természettudományi terminológia hiányosságait, a magyar nyelvi, etnikai közösség minden gondjával való törődést. Nem hihetjük, hogy ez (csak) magyartanári, nyelvészeti, irodalmi feladat. Az is.

4.2. Ami a közéleti, iskolai, művelődési, publicisztikai nyelvhasználatunkban, kisebb-nagyobb nyelvközösségünkben történik, történhet, annak előre- és meglátásáért, befolyásolásáért, tudományos kivédéséért, pozitív példák felmutatásáért felelősséget kell vállalnunk. sokszor ebből is ered szorultságunk, hogy bajaiban, folyamataiban állást csak mi foglalunk. Elméleteket, megismerési metaforákat kell magunknak kidolgoznunk, mert a nyelvükben, kultúrájukban érintetteknek ezek a folyamatok nem átláthatók, a védekezési reflexek már elégtelenek.

Ebben a helyzetben aztán az elméletek, modellek megalkotóin talán túl nagy felelősség is nyugszik, hiszen egy nemrégiben publikált magyar oktatási tervezetben azt olvashattuk a felsőoktatásról, a meglévő újvidéki szervezeti formák ideiglenesnek, átmenetinek tekinthetők, tekintendők. Máshol azt, hogy a mi nyelvközösségünket csak kívülről, külső normák érvényesítésével lehet megmenteni, esélyeit javítani. Nos, ilyen pontokon már tényleg állást kell foglalnunk; lehet, hogy a mi magyar felsőoktatásunk szűkkörű, mostoha körülményű, de van, nemcsak lehetséges. Illetve: egy nyelvállapotot csak a nyelvközösségekben működő folyamatokkal lehet megóvni, változtatni, jobbitani, olyan normákra építve, amelyek ezen a közösségen belül (is) hatnak, hogy hiszünk abban: a környezeti nyelv megtanulására és anyanyelvünk megőrzésére egyszerre is van tudományos esély.

Ezek már a mi feladataink, dolgaink, amelyekkel a nagyobb horizontot is rajzoljuk, de Kandidként a magunk kertjét is műveljük.

* A megjegyzés az 1996. augusztus 22–24-én tartott 9. Élőnyelvi Konferencián hangzott el. Kommentálásába kár lenne belebocsátkozni.

** A Magyarországon rendezett nyelvészeti tanácskozásokon általában a külföldi jelentkezők közül az újvidéki csoport a legnépesebb.

*** Az Élőnyelvi Konferencia szervezésében lennének már mi a sorosak.

ANDRIĆ EDIT

A MAI MAGYAR NYELV OKTATÁSA A DÉLSZLÁV NYELVÉSZETI SZAKON

A környezeti magyar nyelv rendszerének esetében sajátos tárgyról van szó, amelyet a szerb tanszék hallgatói tanulnak. A hallgatók olyan szerbtanulóknak készülnek, akik magyar anyanyelvű általános és középiskolás tanulóknak tanítják majd a szerb nyelvet. A tárgyat 2+2 óraszámmal tanítjuk az első és második éven, tehát négy féléven át. A tárgy céljai: – a magyar nyelv-tani rendszer megismertetése, a magyar nyelv tipológiai sajátosságainak, anyanyelvi viszonylatú hasonlóságainak, eltéréseinek tudatosítása,

– hogy a hallgatók megértsék, miért követnek el jövőendőbeli tanulóik vétségeket a szerb nyelv elsajátításakor,

– hogy az anyanyelv interferenciajelenségeit rendszerükben megismerjék, kiküszöbölésének módszereit elsajátítsák.

A tárgy tanítása során sok probléma merül fel, amelyeket két nagy csoportra oszthatnánk.

1. Az elsőt a tárgy, vagy pontosabban az egész szak jogállásával kapcsolatos problémák képezik:

– A hallgatók több mint 95%-a eredetileg nem ide szándékozott beiratkozni (legtöbbször a félévelizés első fordulójában vagy a tisztán szerb nyelvi, vagy pedig a szerb irodalmi tanszékre jelentkeztek, de vannak közöttük más nyelvi, illetve egyéb érdeklődésűek is). Mivel azonban a kívánt szakra nem tudtak beiratkozni, itt pedig volt hely, ide kerültek.

– Az idén 38 elsőéves hallgató iratkozott be, közülük ketten magyar anyanyelvűek, a többiek egy szót sem tudnak magyarul. Mondhatjuk, hogy most kerülnek először kapcsolatba a magyar nyelvvel.

– Nem járnak rendszeresen órára, mert az egyetemi tanulmányaikról téves elképzeléseik vannak (végre megszabadultak a mindennapi kötelezettségektől, nem kell minden órára készülniük, ugyanakkor egyetemi polgári státusuk van), s ez messzemenő következményekkel jár.

– Anyanyelvi és általános nyelvészeti ismereteik hiányosak, ezért nehezen lehet rájuk építeni (sokszor e tárgy keretében szerzik meg anyanyelvükről is az alapvető ismereteket).

– A tárgy programja a magyar nyelv-tan részletes ismertetését irányozza elő, magának a nyelvnek az elsajátítását nem. Ebből is elég sok probléma adódik. Ti. nehezen tudják követni az előadásokat, nem lehet sokáig lekötni

figyelmüket, mert másfél órán keresztül csak ismeretlen dolgokról hallanak. Azt a pár példát, amely közben elhangzik, nem tudják megjegyezni.

– Van ugyan lehetőség, hogy fakultatívan járjanak külön magyarórákra, ahol megtanulhatnak a nyelvet, de ez eddig több oknál fogva nemigen vált be (nehezen vállalják a kötelező órákat is, tehernek érzik a választható oktatási formákat, az órarendek összeegyeztethetatlensége és teremhiány miatt szinte lehetetlen megszervezni a választható tárgyak tanítását...).

2. A másik problémacsoport magával a tárggyal kapcsolatos:

– A legkomolyabb gond talán az, hogy nincs tankönyv, amelyből tanulhatnának. Szerb nyelven írt magyar nyelvtankönyv nem létezik, a magyar nyelven írottakat viszont nem használhatják, mert nem tudják a nyelvet. Van ugyan néhány szerb–magyar kontrasztív füzet, de azokat majd csak akkor tudják esetleg használni, ha az alapot itt, e tárgy keretében már elsajátították. Ebből kifolyólag, s a már fent említett rendszertelen óralátogatás miatt egyszerűen nincs miből tanulniuk, mert az órán készült jegyzeteik hiányosak.

– Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyébként jó, de talán túl igényes és bizonyos előismeretekre épülő programot némiképpen módosítani kellene. A terv ugyanis igen részletes, s ha teljességében tiszteletben tartjuk, a szerb hallgatóknak a magyar nyelvtanról alkotott tudása megközelelténé a magyar tanszék hallgatóinak tudását, de egészen biztos alaposabb lenne az anyanyelvi nyelvtani tudásuknál.

– Az általános nyelvészeti kérdéseket, amelyek elsajátítására módjuk van az anyanyelvükön hozzáférhető szakirodalom alapján, ki kellene iktatni, azokat a módszeres egységeket, amelyek azonosságot vagy nagyfokú hasonlóságot mutatnak, kisebb óraszámmal kellene tanítani, a nyelvrendszer azon részeit viszont, amelyek különböznek (pl. az alaktan), alaposabban és részletesebben kellene feldolgozni és gyakoroltatni, így azt hiszem, teret biztosíthatnánk az alapvető nyelvsajátításra is.

A tárgynak alapul kellene szolgálnia a későbbi évfolyamokon sorra kerülő stúdiómkhoz, mint amilyen pl. a szerb–magyar kontrasztív nyelvtan, a fordításelmélet és -gyakorlat. Ezért, a hallgatókat az interferenciajelenségek felismerésére készítjük fel, a hibaelemzés mellett pedig képessé kellene tenni őket arra is, hogy a szótár segítségével fordítani tudjanak magyar nyelvről, és alapvető kontrasztív vizsgálatokat tudjanak végezni. Valamilyen módot kellene találni legalább az elemi nyelvsajátításra, vagy külön, kötelező tárgyként bevezetni a magyar nyelv oktatását, vagy pedig magának a tárgynak a keretén belül nagyobb figyelmet szentelni a nyelvtanításnak.

Ezen kívül a szerb nyelven írt magyar nyelvtan elkészítése feltétlenül szükségesnek és sürgős feladatnak mutatkozik.

BAGI FERENC

**OKTATÁSI GYAKORLATUNK ÉS ELMÉLETÜNK
HELYZETÉRŐL ÉS IDŐSZERŰ TEENDŐIRŐL**

Ez a kerekasztal-beszélgetés az egyetemi és főiskolai nyelvészeti oktatással kapcsolatos tapasztalatok és észrevételek kifejtését serkenti, de mivel tanszékünk olyan szakembereket képez, akik majd az általános- és középiskolában, esetleg magán a tanszéken fejtik ki remélhetőleg közhasznú tevékenységüket, s mivel nekem egyik előadott tárgyam *A magyar nyelv és irodalom* oktatásának módszertana, úgy ítélem meg, hogy hozzászólásomban az oktatás egészének helyzetéről lenne most aktuális pillanatfelvételt készítenem. És ez korántsem könnyű feladat, sem a rendelkezésemre álló idő, sem az itt és most meghatározó ténye miatt. Azt a körülményt ugyanis, hogy itt, Jugoszláviában, és ma, a most tartó, most folyamatban lévő időszakban megvalósuló oktatás helyzetéről szólok, akkor sem iktathatnám ki, legalábbis teljesen nem, ha a mondandóm címét és ezzel együtt tartalmát is, a *magyar nyelvű* szószerkezettel kísérelném meg pontosítani, azaz leszűkíteni. E tény teljes kiiktatása sehogyan sem lehetséges, hiszen a Jugoszláviában folyó oktatás mind tartalmát, mind szervezését tekintve, minden pozitívumával és kiemelezhető negatívumaival együtt meghatározó erővel hat az itteni magyar nyelven folyó oktatásra és képzésre. A szervezés szempontjából példaként említhetem akár az egyetemi és főiskolai oktatás jugoszláviai és magyarországi felépítményében, akár a középiskola-típusok tekintetében észlelhető különbségeket, amelyek szükségszerűen vonják maguk után a tantervek eltéréseit, de nem ritkán a képzés célkitűzéseinek meghatározását is. (Pl.: egy szakos tanárképzés nálunk, és kettős szakosítású tanárképzés Magyarországon stb.). Emellett a világ és a most szóban forgó két nemzet kultúrájából és tudományos ismeretéből oktatásra alkalmas anyag kiválasztásában, tehát a tanítandó ismeretanyag meghatározásában is nagyok lehetnek a különbségek még akkor is, ha tematikailag egyező ismeretanyag kerül a tantervekbe. A példaként megemlített, valamint az ezúttal meg nem említett eltérések jelentős mértékben hatnak az oktatási gyakorlatra, és érezhető különbségeket eredményeznek az oktatáselmélet terén, ezen belül pedig a módszertanban, a tankönyvírásban, de ugyanúgy nyomot hagynak a tanulók ismeretanyag- és készségrendszerén, gondolkodásukon, sőt egész egyéniségükön. (Ezek a jegek a kisebbségeket a kultúrák és ismeretek közvetítőivé emelhetik, sze-

rencsésőbb esetben, de a kettős kisebbségiség kilátástalanságába is szoríthatják helyzetük fel nem ismerésének, illetve félreismerésének esetén.) Érzékelhetőek ezek a vonások országközi és országon belüli kisebbségi viszonylatban egyaránt. A kisebbségi oktatási viszonyok, és nemcsak a jugoszláviai magyar, hanem minden kisebbségi oktatási viszonyai éppen ezért sem a gyakorlat, sem az elmélet síkján nem egyenlíthetőek ki a többségiek, a többségi népesség, de az anyanemzet oktatási gyakorlatában és elméletében létező, fennálló viszonyokkal sem. Kisebbségi mivoltukból következőleg nem szigetelhetők el, és nem szigetelődhetnek el, sem a többségi nemzettől, sem anyanemzetüktől anélkül, hogy annak következményeit meg ne éreznék. A többségi nemzettől való elszigeteltség legérezhetőbben mindennapi életüket nehezítené meg lépten-nyomon, de kihatna nyelvismeretükre és beszükítenié információforrásaikat, az anyanemzettől való elszigeteltség pedig anyanyelvük, elsősorban szakmai anyanyelvük szegényedéséhez és műveltségük zsugorodásához vezetne, így azután egyik és másik irányban sem tölthetnék be a kisebbségiektől leginkább elvárt kultúrák közötti közvetítő szerepet.

A vázoltakból, remélem, logikusan adódik a következtetés: mindenképpen szükséges mindenhol, ahol számottevőbb kisebbség él, létezik, a kisebbségiek tudományosságának és oktatásának fejlődési lehetőségeket biztosítani, de e tevékenységükben, az elmondottak során leírt helyzetükből természetesen kifejezésre jutó és mindkét oldalról észlelhető *másságukat* nem kellene (talán nem is lenne szabad!) egyik részről sem az elhajlás, az elkülönülés megállapításának gyanújával figyelni, vagy éppenséggel felelősségre vonni őket emiatt.

A pillanatnyi helyzet felmérésekor azonban a követelmények, elvárások rendszerével párhuzamosan a valós körülményekről sem feledkezhetünk meg. Éppen ezért nem hallgatható el az, hogy a magyar anyanyelvű oktatás legalapvetőbb feltételei mind jogi, mind gyakorlati szempontból adva vannak, és hogy a mainál sokkal kritikusabb közelmúlt eseményei közepette is ilyenek voltak. Csakhogy az általánosan mostoha vagy legalábbis igen szereény anyagi körülmények ismeretében sem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a legminimálisabb feltételek biztosítása igen sokszor nem elegendő az eredményes működés, működtetés szempontjából. Így például tény az, hogy az általános és középiskolákban, meg egyes felsőoktatási intézményekben is folyik magyar nyelvű vagy részben magyar nyelvű oktatás, de baj van az iskolakönyvtárakkal, mert pillanatnyilag szünetel, vagy a szükségletek mögött elmarad a könyvbehozatal, hogy az iskolák folyóirat-ellátását ne is említsük! Úgyszintén elavulóak vagy nagyon elhasználódottak, esetleg

használhatatlanok a szemléltető- és segédeszközök. Tetézi a bajt, hogy már hosszabb ideje nem jelenik meg magyar nyelvű oktatásunk aktuális és elméleti kérdéseivel foglalkozó egyetlen folyóiratunk az *Oktatás és Nevelés*. Ha az elmondottakhoz hozzávesszük azt a közismert tényt, hogy az ország lakosságának zöme elszegényedett, hogy alacsony bérekért dolgozik, ami alól (s ezt talán mondanom sem kellene) a pedagógusok sem képeznek kivételt, akkor könnyen elképzelhető a személyes tanári könyvtárak gyarapodásának igen szerény üteme, s ezt bizony megsínyli az egyetemi tanulmányok során szerzett szakmai ismeretek felújítása, bővítése, aktualizálása, és éppen most, amikor a világban a nagy politikai változások nyomán a szellemi értékek gyorsütemű átrendeződésének vagyunk részesei, vagy talán csak úgy-ahogy tanúi.

E megváltozott körülmények között az érdekvédelmi szervezetektől, a haladó és humán elkötelezettségű politikai pártoktól (körülményeink között nem utolsó sorban magyar nemzeti kisebbségi pártjainktól), továbbá civil- és kulturális szervezeteinktől várhatnánk elsősorban annak az összefogásnak a megszervezését, amely ebből az áldatlan helyzetből kiséghetné az oktatást egészében, anyanyelvi oktatásunkkal egyetemben. A pillanatnyi – s reméljük, valóban csak pillanatnyi – helyzet azonban egyáltalán nem kecsesítő. Nemzeti pártjaink, amelyekből magyar ajkú lakosaink számarányához viszonyítottan bő választékkal rendelkezünk, inkább egymás lejáratásán fáradoznak, mint az oktatás helyzetének javításán, de civil- és kulturális szervezeteink legtöbbször sem éppen idegen a presztizs-harc, amely azonban nem a több, a szervezettebb és a színvonalasabb munkára való összpontosításban jut kifejezésre (bár ez volna minden esetben az egyedüli elfogadható és természetes ebben a versengésben), hanem inkább a szűkös körülmények között is szívósan dolgozók, és maguknak is, másoknak is távlatokat teremtők kikezésében, munkájuk ellehetetlenítésében érvényesül.

És mégis, az elmondottak ellenére, szinte csodával határos módon az élet nemcsak hogy nem állt le, hanem még élénken zajlónak is mondható! Az általános- és középiskolák tanulói különböző hivatalos (a minisztérium által elismert, támogatott), és a nincstelenségben is hazai vagy külföldi támogatókat találó leleményes szervezők által létrehozott régebbi és most induló versenyeken vesznek részt. Ezekon a versenyeken és a különböző profilú képességfejlesztő táborokban nevelők és szakemberek irányításával a gyerekek korosztályai meg az ifjúságiak bizonyítják tehetségüket és ismeretszerzési vágyukat. Feléledt az amatőr színjátszás a falvakban is, egyre felkészültebb amatőr népi zenészek, zenekarok és népdalénekesek versengenek. Talán

többen, és több versenyen, mint bármikor. A művelődési szervezetek és pártok közérdekű művelődési és megemlékező előadásokat, aktuális társadalmi és politikai kérdéseket megvitató összejöveteleket, vitafórumokat rendeznek jeles hazai és külföldi előadókat, szakembereket, politikusokat angazsálva. És a sorból nem hagyható ki Tanszékünk sem, amely őszi és téli szemináriumi előadásokat tart az általános- és középiskolákban dolgozó magyar szakos tanároknak, míg a természeti tárgyakat oktatók a Vajdasági Magyar Pedagógus Szövetség szervezésben tartott előadásokon vehetnek részt.

És nem tagadható, hogy ez a pezsgés jó, hasznos (de mennyivel könnyebben menne torzsalkodás nélkül), mert ez a természetes emberi védekezés a fennmaradásért, védekezés az elsüllyedéssel szemben a gyorsuló időben. De tartósan eredményes lehet-e leépülő könyvtárak, elhasználódó taniszerek, beszűkülő anyagi körülmények között?

Mert nem feledkezhetünk meg arról, tudnunk kell azt, hogy a számítérek, az Internet, az információrendszerek világa ma már sokhelyütt valóság.

CSEH MÁRTA

A SZÓTAN EGYETEMI TÁRGYKÉNT VALÓ OKTATÁSA

Az 1992/93-as tanév nyári szemeszterében kezdtem meg a szótan tanítását a Magyar Tanszék akkori másodéveseinek, akik egyetemi stúdiumaik rendszerében két szemeszteren át foglalkozhattak a nyelvtani ismereteknek azokkal a vonatkozásaival, amelyek a szóhoz, a szóelemekhez, a szókészlethez kötődnek. A tantárgy teljes neve: A magyar nyelv alaktana és szókészlettana; 2+1 és 1+2 órastruktúrával hallgatták egyetemistáink a 3. és a 4. szemeszterben azzal a céllal, hogy a mai magyar nyelv szótanai rendszeréről áttekintést, törvényszerűségeiről bővebb ismereteket nyerjenek, hogy megszilárduljon, fejlődjön grammatikai megfigyelő és elemző készségük. A szótan stúdiumok a 4. félév végén szóbeli vizsgával zárultak.

A legutóbbi tantervváltozáskor a szótan háromszemeszteres tárggyá változott. Hiszem, hogy kedvező változás az is, hogy a 4. szemeszterben nem csökken (hanem 2 marad) az elméleti órák száma. Jobb ez így mindkét vonatkozásban, mert szerteágazó, sokrétű ismeretkörrel ölelünk föl az órákon: a szókészlettan, a jelentéstan (igaz, főleg csak a szójelentéstan), a szófajtan és az alaktan sok kérdését, válaszmegoldásait. Többnyire nem lépünk ki nyelvünk hagyományos leírásainak rendszeréből.

Túl rövid még az idő, amely eltelt azóta, hogy az egyetemi nyelvtanításban részt vehetek. (A tapasztalatokat, ismereteket még most is inkább gyűjtöm, mert nagy szükségem van rájuk.) Így itt csak egyetlen megjegyzést tennék a többi mellé, amely, hiszem, oktatási rendszerünknek is, hallgatóink nyelvtanulásának is a javát szolgálhatná: hasznosnak tartanám, ha a szótant – a mostani keretek között, azaz háromszemeszteres tárgyként, 2+1, 2+2, 2+1 órastruktúrával – már az első éven fölvehetnék a Tanszék hallgatói. Elsősorban azért, hogy a felsőbb évfolyamokra érve, hamarabb jussanak olyan helyzetbe, hogy a szótanórákon megszerzett, megszilárdított (alap-)ismeretrendszernek más – nyelvészeti és nemcsak nyelvészeti – ismeretkörökkel való foglalkozások során minél előbb hasznát vehessék.

DANYI MAGDOLNA

A NYELVVIZSGÁLAT MAI MÓDSZEREINEK OKTATÁSÁRÓL

1. A nyelvvizsgálat mai módszerei tárgy programba foglalt témáit két szemeszteren, ilyen óraszámval nem lehet a szükséges tudományos elvárásoknak megfelelően előadni, s ugyanakkor az előadott elméleti témák mellett a tudományos kritériumoknak eleget tevően szükséges lenne más, hasonlóképpen fontos nyelvelméletek előadása is, ám ezek tárgyalására az időhiány miatt egyszerűen nincs lehetőség.

2. A szemantikát ebben az évben egyetlen nyelvészhallgatónak „adtam elő”, s minthogy ez képtelenség, a hallgatótól a megadott kötelező szakirodalom elolvasását kérhetem számon – konzultáció formájában.

3. Meggyőződésem, hogy a néhány éve bevezetett irodalmi és nyelvészeti szakosítás a harmad- és negyedéves hallgatók számára nem szerencsés, s veszteséget jelent majd mind az irodalmi csoportot választók, mind a nyelvészeti csoportot választó hallgatók számára. Mi ezen a szinten ui. nem tudósokat, hanem *szakembereket* képzünk, akik általános vagy középiskolai tanárokként, illetőleg újságírókként fognak dolgozni, s egyformán szükséges számukra a lehető legalaposabb irodalmi (-elméleti, -történeti) és nyelvészeti (nyelvtani, nyelvelméleti) tudás. A vajdasági általános és középiskolákban a magyartanárok többsége ma is előnyben részesíti az irodalom oktatását a nyelvtan tanításával szemben, s ha hallgatóink, a jövőendő magyartanárok már egyetemi stúdiumuk idején dönthetnek (illetve dönteniök kell) arról, hogy melyik tudományterületet részesítik előnyben (s természetesen az irodalom lesz az), *ezzel általános szakemberi tudásuk és hozzáállásuk szegényedik*. A nyelvtan tanítása általános és középiskoláinkban még inkább háttérbe szorul; újságíróink nyelve még bizonytalanabbá lesz, s mindez „bumerángxént” üt majd vissza a vajdasági magyarság nyelvhasználatának minőségi romlásában. Nem beszélve arról, hogy az irodalom korszerű szemléletű tanulmányozásakor a nyelvi, nyelvészeti, nyelvelméleti és nyelvfilozófiai szempontok nem hanyagolhatóak el, akkor sem, ha valaki irodalomtudósként vagy irodalomtörténészként *nem* e szempontok felől közelíti meg az irodalmi művet, szöveget.

4. Könyvtárunkban alapvető művek (kötelező szakirodalom) egy vagy két példányban vannak meg, s vannak művek (kötelező szakirodalom), ame-

lyck hiányoznak. A probléma okai nyilvánvalóan objektívek (használat közben elvesznek könyvek; az elmúlt évtizedben politikai s anyagi nehézségek is gátolták a könyvvásárlást), viszont ahogy mindannyian hangsúlyoztuk, nekünk is többet kell tennünk, hogy megtaláljuk a módját a hiányzó fontos könyvek beszerzésének. A magyarországi anyagi támogatás rendkívül fontos a számunkra, ugyanakkor magyarországi vendégeink vetették fel a közvetlen kapcsolat kialakításának szükségességét magyarországi könyvkiadókkal, így a Nemzeti Tankönyvkiadóval (ami időközben meg is történt, számunkra pozitív eredménnyel: 40%-os árkedvezményben részesülünk, ha közvetlenül náluk vásárolunk, s ajándékkönyvekre is számíthatunk). A régebbi kiadású könyveket pedig, melyek a nyelvészeti stúdium során alaplűnek számítanak, s amelyekbűl könyvtárunkban csupán egy példány van (pl. Saussure), fénymásolnunk kellene.

GÖNCZ LAJOS

A PSZICHOLOGIAI OKTATÁSI PROGRAMJÁRÓL

Az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke nyelvészeti irányzatának hallgatói az 1996/97-es tanévtől a nyelvi tantárgycsoport keretein belül a VII. és a VIII. félévben kötelezően felveszik a pszicholingvisztikát is. Új tantárgyról lévén szó, amely az itteni hungarológiai stúdiókban eddig nem szerepelt, néhány mondat erejéig szólunk a pszicholingvisztikáról mint tudományos diszciplínáról, és ismertetjük a Pszicholingvisztika oktatási programját, elsősorban az irányelveket, amelyek az oktatási célok megfogalmazásában és tartalmainak válogatásában vezéreltek bennünket.

Ismeretes, hogy a *pszicholingvisztika* igen szerteágazó, századunk ötvenes éveitől dinamikusan fejlődő, a lélektan és a nyelvészet mezsgyéjén elhelyezkedő *tudományos diszciplína*. Interdiszciplináris hozzáállással különféle nyelvi problémák iránt érdeklődik, vagyis a nyelvészeti jelenségek lélektani, illetve a lélektani jelenségek nyelvészeti vonatkozásait tanulmányozza. Elődje, a hagyományos nyelvpszichológia, leíró, spekulatív és elméleti diszciplína volt, és számára a nyelv és beszéd elsősorban más lelki jelenségek tükrékként volt érdekes. Így pl. azt vizsgálta, hogyan jelennek meg a beszédben a személyiségjegyek vagy az érzelmi állapotok. A pszicholingvisztika viszonylag körülhatárolt és kísérleti (tapasztalati) ellenőrzésnek alávethető elméleti keretben fejlődik. Tárgyának meghatározása, attól függően, hogy művelője a kölcsönhatásban lévő jelenségek melyik csoportjára helyezi a hangsúlyt, különböző módon lehetséges. Egyesek szerint az embert tanulmányozza a kommunikáció folyamatában, vagyis a beszédprodukción és a beszédmegértés folyamatait, figyelembe véve a modern nyelvészetnek a nyelvről vallott nézeteit. Mások a kódolás és a dekódolás jelenségeinek tanulmányozását tekintik tárgyának, a közlés gondolattá, illetve a gondolat közléssé való átalakítását, de a beszéd szerepének vizsgálatát a gondolkodásban és más pszichikai funkciók szerepét a beszédben szintén a pszicholingvisztika feladatának tartják. Meghatározható úgy is, mint a (verbális) kommunikáció és a lelki jelenségek kapcsolatának tanulmányozása a kommunikáló egyénnél. A pszicholingvisztika az anyatudományok (lingvisztika és pszichológia) tárgyi és módszertani szintézisének tekinthető.

A pszicholingvisztikának több területe különböztethető meg. Az *elméleti pszicholingvisztika* a lingvisztikának mint a nyelv általános tudományának lélektani elemzésével foglalkozik, a nyelvészet egyes ágainak lélektani törvényszerűségeit tanulmányozza. A *kísérleti pszicholingvisztika* művelői kísérleti módszerekkel ellenőrzik a lelki és lingvisztikai jelenségek kapcsolataira utaló hipotéziseket. A beszéd és a gondolkodás kapcsolatait tárja fel az értelmi fejlődés folyamán a *genetikai (fejlődési) pszicholingvisztika* vagy *gyermek-pszicholingvisztika*, de kutatja a felnőtteknek a gyermekekhez intézett beszédét és a nemverbális, valamint preverbális kommunikáció kérdéseit is. A *biológiai pszicholingvisztika* a nyelvi univerzálék és a biológiai alapok kapcsolatainak feltárása iránt érdeklődik, míg a *klinikai pszicholingvisztika* a pszichotikus egyének beszédsajátosságait és a beszéd rendellenességeit, különösen az afáziákat tanulmányozza. Az *antropológiai pszicholingvisztika* a beszéd és a nyelv kultúrdeterminánsait kutatja, külön a Sapir–Worf-féle hipotézis determinisztikus részét, amely szerint az elsajátított nyelv nagymértékben meghatározza világképünket. A beszéd szociális funkcióit, a beszédben tükröződő egyéni és csoportkülönbségeket és a beszéd szerepét a szocializáció folyamatában a *társadalmi (szociális) pszicholingvisztika* vizsgálja.

A *Pszicholingvisztika* mint *tantárgy* oktatási céljainak megfogalmazásában és a feldolgozásra kerülő oktatási tartalmak összeválogatásában néhány elv vezérelt bennünket. Elsősorban azt vettük figyelembe, hogy a tárgy az úvidéki Magyar Nyelvi Tanszék hallgatóinak szól, és ebből kifolyólag messzemenően figyelembe kell venni a magyar nyelv használatát, elsajátítását, fejlődését és általában a helyzetét befolyásoló tényezőket a Vajdaságban. A vajdasági magyar nyelv peremhelyzetben van, állandó kontaktusban más nyelvekkel, elsősorban a szerbvel, és a vajdasági magyar beszélőközösségek többnyire két- vagy többnyelvűek. A kétnyelvűek nyelvhasználata pedig törvényszerűen más, mint az egynyelvű közegben élőké, anyanyelvként gyakran egy, a szociálisan relevánsabb nyelv hatása alatt álló, kétnyelvű normák által szabályozott kontaktusváltozatot sajátítanak el és a legtöbb helyzetben ezt használják (még akkor is, ha a másodnyelvet nem ismerik). Az ilyen helyzetnek a teljesebb megértését és ennek ismeretében hatásainak bejósolását lenne hivatott szolgálni a Pszicholingvisztika, ezt tükrözik az oktatási célok és méginkább a tematika és az ajánlott irodalomjegyzék. A tanítási egységek ugyanis elsősorban a gyermeknyelv pszicholingvisztikájának és méginkább a kétnyelvűség lélektanának ismereteit ölelik fel, ezek alkalmazási lehetőségeit az oktatásban és a nevelésben, valamint a tudományos kutatásban, a

súlypont pedig a vajdasági magyar–szerb kétnyelvűség lélektani és pszicholingvisztikai vonatkozásait vizsgáló kutatások ismertetésén van. Azt valljuk ugyanis, hogy a két- és többnyelvűség és a rokon jelenségek kapcsán feltárt tudományos ismeretek bemutatása alkalmas arra, hogy rámutassunk egyes, a nyelvészet számára is fontos kérdésekre. Ilyen pl. a felszíni vagy kognitív nyelvi felkészültség kérdése. Az előbbi egy nyelv alapvető szókincsének és nyelvtani szabályainak ismeretében jut kifejezésre, és lehetővé teszi a köznap helyzetekben a kommunikációt, de nem alkalmas elvont fogalmak megértésére, amelyhez kognitív nyelvi kompetencia, a beszédnek mint a gondolkodás eszközének a használata szükséges. Fontos a kettős félnyelvűség jelensége is (mindkét nyelv hiányos ismerete), vagy a felcserélő és hozzáadó kétnyelvűségi helyzet megkülönböztetése (az elsónél a heterogén közösség egyik nyelvét és kultúráját magasra értékeli, a másikat lebecsüli, a másodikonál pedig mindkettőt nagyjából egyformán értékeli). Egyben, amint már említettük, azt is figyelembe kell venni, hogy a vajdasági magyar beszélőközösségek tagjai, különböző szinten ugyan, de egy másik nyelvet is elsajátítanak, birtokolnak és használnak, ami szükségessé teszi a fejlődési pszicholingvisztika által tanulmányozott olyan kérdésekben való jártasságot, mint amilyen a korai kétnyelvűség és általában a beszéd kapcsolata más pszichikai funkciókkal, elsősorban az értelmi funkciókkal és a társas és érzelmi viselkedéssel.

Természetesen a fejezetek összeválogatását az említett, objektív körülmények által megszabott elvek mellett szubjektív tényezők is befolyásolták: a jelenlegi oktató, akit a program összeállítására felkérték, nem lévén művelője a nyelvészetnek, hanem a pszichológiának, kutatói és szakmai érdeklődéséből és jártasságából adódóan inkább a lélektani tényezőkre helyezte a hangsúlyt, abban a reményben, hogy ez nem történt túlságosan a nyelvi szempont rovására.

KATONA EDIT

KERESETLEN GONDOLATOK A NYELVMŰVELÉSRŐL

„Másként ejtjük a szót, fejünkön
másként tapad a haj.”

József Attila

A nyelvművelés létjogosultságáról, hatékonyságáról heves viták dúltak az elmúlt évtizedekben a különböző felfogású nyelvészek között. Egyes (élőnyelvi) kutatók megkérdőjelezik a nyelvművelés eredményeit, tagadják szükségességét, a nyelvszokás mindenhatóságára, a nyelvben végbemenő természetes változások érvényre juttatására esküsznek. A beszélt nyelvi kutatások egész sorával igyekeznek bizonyítani, hogy a nyelvművelők törekvései hiábavalók voltak, s hogy a nyelvet nem lehet mesterséges szabályokkal kordában tartani. A nyelvművelők által hibának minősített jelenségeket egyszerűen nyelvi változásnak tartják. A másik oldal a nemzeti nyelv egysége mellett kardoskodik, sokkal szigorúbban ítéli meg a nyelvi változásokat, nem tartja eszménynek az egységes normát, s a nyelvművelés ügyének további áldozatos támogatására buzdít. Természetesen vannak olyan nyelvészek is, akik keresik az arany középutat.

Mindennek tudatában a kisebbségi beszélő elgondolkodhat azon, hogyan illeszkedhetünk mi be az egységes normába, hiszen nyilvánvaló, hogy beszédünk eltér az egységes köznyelvi normától. Vajon mit tehetünk azért, hogy közelítsünk az eszményi normához, hogy nyelvünk ne váljon végzetesen provinciálissá? Mennyire közelíthetjük meg az eszményi normát? Milyen módszerekkel törekedjünk erre? A természetes visszafogottságnak milyen mértékben kell jelen lennie?

Tolcsvay Nagy Gábor egy írásában említi az egységesítési törekvésekkel szembeni passzív ellenállást egyes pedagógusok részéről, különösen ott, ahol a nyelvjárás erős, s ahol a tanító és tanuló egyazon nyelvjárást beszél. A mi esetünkben nem csupán erről van szó. Kisebbségi helyzetben a regionalitás nemcsak nyelvjárásbeli eltérésekre vonatkozik, sokkal inkább a többségi nyelv okozta interferencia-jelenségekre. Nekünk a többségi nyelv hatásával kell megküzdenünk. Nyelvművelésünk nem elég szervezett, de ha az lenne is, ki lehetne-e a nemkívánatos jelenségeket gyökerestül irtani, hisz a másik nyelv hatása állandó. Mindemellett arra is kell gondolnunk, hogy a szün-

telen javítás (ettől még messze vagyunk) nem vezetne-e teljes elbizonytalanodáshoz. Nem vizsgáltuk még meg kellő alapossággal, milyen gátlásokat alakíthat ki a beszélőben, hogyan hat a személyiségére a szüntelenül jelen lévő beavatkozás vagy a folyamatos kontroll és önkontroll, különösen ha ritkán gyakorolja anyanyelvét. A helyes nyelvhasználat kialakításához különben sem elegendő a hibák folyamatos javítása, ennél fontosabb az anyanyelv megfelelő szintű gyakorlása beszéd és olvasás útján. El nem hanyagolható szempont az sem, vajon elvárhatunk-e nagyobb tudatosságot a kisebbségi beszélőtől, mint az anyaországitól, különösen, ha tudatában vagyunk a hátrálató szociolingvisztikai tényezőknek?

Nyilvánvaló, hogy a határon túli magyarok nyelvében volt, van és lesz eltérés az anyaországi magyarokéhoz viszonyítva. Az sem vitatható, hogy törekedni kell arra, hogy ez az eltérés minél kisebb legyen. Csupán az a kérdés, hogy lehet ezt elérni.

Sokat vitatott téma az is, hogy a változatosság erősítése, ami felzárkózási lehetőséget biztosítana az anyaországon kívül élő magyarságnak, milyen lehetőségeket és milyen buktatókat tartalmaz. Mi az, amiben eltérhetünk: szókincs, kiejtés, szintaxis, morfológia? Nem válhat-e ez parttalaná, különösen, ha tudjuk, hogy pl. a tükrözések gyakran összefonódnak, indukálják egymást, hogy legtöbbször együtt járnak az általános nyelvi igénytelenséggel. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy egyes fordulatok már a regionális köznyelv részévé váltak, hogy számos szerb kifejezés jövevényszóként él már a vajdasági magyarok nyelvében. Milyen elvek vezéreljenek bennünket, amikor meghúzzuk a határt aközött, amit még lehet, és amit már nem? Hogyan tanítsuk helyes beszédre ifjúságunk színe-javát úgy, hogy anyaországi környezetben se kelljen szégyenkeznie, de hogy közben ne kelljen szüntelenül mérlegre tennie a szavait, kételkednie abban, amit anyanyelvének érez, hogy bőre lehessen a nyelv, ne csak egy felvett ruha. Hogyan egyensúlyozunk a végletek között, hogyan neveljünk, hisz tudjuk, hogy a nyelvművelés éppúgy vonatkozik a beszélőre, mint a beszédjére. Milyen elvek érvényesítésével érhetjük el azt, hogy tanítványaink az önbecsülésüket is megőrizték, és az egységes magyar nyelvtől se szakadjanak el? A beavatkozás szükségességét a kisebbségi nyelvművelő az anyaországinál is jobban érzi (ebben a tekintetben az egységes norma híveihez áll közel), a nyelvszokás hatalmáról viszont szintén sokkal fokozottabban van alkalma meggyőződni (tapasztalatai az élőnyelvi kutatók megállapításait látszanak igazolni). Talán éppen azért mert sokszor úgy érzi „változtatnod nem lehet”, éppen ezért tudja, hogy meg kell kísérelnie. Legalább azzal vigasztal-

hatja magát, hogy volt egy szent szándéka. Igen, valamit tenni kellene, hisz sokszor érezzük (mi aztán igazán) Bárcki Géza szavainak igazát: hogy „a nyelvi levegő, amely körülvesz, nem tiszta”¹.

Nyelvművelői feladatainkat természetesen a helyi viszonyokhoz kell idomítanunk. Lőrincze Lajos szavaihoz kell igazodnunk, aki így fogalmazott: „A nyelvművelés fogalma, tartalma, feladata, módszere nem örök és változatlan, hanem időnek és térnek függvénye”.² Ez a mi esetünkben azt jelenti, hogy figyelembe kell vennünk bizonyos megkerülhetetlen regionális köznyelvi sajátosságokat. Ez annyira magától értetődő, hogy a Nyelvművelő kézikönyv is rögzít már egyes eltéréseket. Így például megengedi a Vajdaság névelőtlen használatát, mivel mi elsősorban közigazgatási egységként tekintünk rá. Továbbá nem mutatkozik vaskalaposnak a Novi Sad városnév helyviszonyragozásakor sem. Figyelembe veszi az újvidékiek (és a vajdaságiak) nyelvhasználatát, akik nem érezvén idegennek városuk nevét nem belviszonyraggal látják el azt, ahogy egyébként a Magyarországon kívüli idegen nyelvű városnevek esetében kötelező lenne. Csakhogy a vajdaságiak nyelvhasználata (mint azt felméréseim igazolják) a többi hazai városnév esetében is igen ingadozó. Adatközlőim a jugoszláviai helynevek egy részét úgy toldalékkolták, mintha magyar városnevek lennének (Kragujevacon, Kamenicán, Koperban), egyes városneveknél a norma szerint jártak el (Prištinában) más esetben bizonytalanok voltak (Banja Lukában, Banja Lukán). Eljárásuk teljesen érthető, hisz nem tűnik idegennek ezen városok nagy része. (Bár ez sem egészen ilyen egyszerű. Erről bővebben az 1996-os Élőnyelvi Konferencia kiadványában írok.) Így csupán azt tűzhetjük ki célul, hogy tudatosítjuk hallgatóinkban a földrajzi nevek helyviszonyragozására vonatkozó szabályokat, annak kizárólagos igénye nélkül, hogy ezt a hazai városnevekre is alkalmazzák hazai környezetben is.

Igazi szélmalomharcra inkább az interreferencia-jelenségek kiküszöbölésekor kell felkészülni, bár egyetemistáink jelentős részénél nagyfokú tudatosság mutatkozik ezen a téren, és sokszor maguk panaszoznak fel az általuk felismert magyartalanságokat. Sok múlik természetesen azon is, milyen nyelvi közegből, esetleg milyen iskolából érkezett a hallgató. Egyesekben szilaj ellenállás mutatkozik az egységesítési törekvésekkel szemben, mások sietnek alkalmazkodni a normához. Legkönnyebben a kölcsönszavakat ismerik fel, és iktatják ki nyelvükből (sokan nem is élnek ilyen kifejezésekkel). Bár időnként berzenkedve megjegyzi, hogy az anyaországiak nyelvében is igen sok az idegen szó. Nehezebben megszüntethető jelenség viszont egyes grammatikai jelenségek másolása (névutó elhagyása névutót ismétlő szerkezetek-

ből: ez az óra után, birtokjelek elmaradása stb.) és természetesen az állandósult szerkezetek átvétele (kimegy a vizsgára, beírja az évet, el van ragadtatva az ötlettel, ír valamin valamit stb.). Ezeknek a tudatosítása fontos, hiszen csak úgy tudják felhívni jövődöbeli tanítványaik figyelmét a hibákra, ha maguk is megismerkednek velük. Meggyöződéssem ugyanis, hogy a kisebbségi nyelvművelés terén legtöbbet az iskola tehet, elsősorban az általános és középiskola. A nyelvművelő írások hatása ehhez képest elenyésző. A magyartanárok vállára nagy teher nehezedik, mert a tennivalójuk igen összetett, különösen olyan környezetekben, ahol a magyar nyelv használata nagyon leszűkült. Az ilyen közösségekben különösen sok nehézség merülhet fel, mivel a tanulók nyelvi ismeretei is hézagosak. Persze nem ezek vesznek el elsősorban a magyar nyelv számára, hanem azok, akik nem is kerülnek magyartanárajaink kezébe. De ezt a gondot a nyelvművelés már nem tudja megoldani.

Jegyzetek:

¹ Bárczi Géza: Nyelvművelésünk. Bp., Gondolat Kiadó, 1974, 11. old.

² Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Bp., Magvető Kiadó, 1980, 217. old.

LÁNCZ IRÉN

AZ ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET OKTATÁSÁRÓL

A *Bevezetés az általános és magyar nyelvészetbe* nevű tárgy feladatát és célját úgy határoztuk meg, hogy az egyrészt az általános nyelvészet globális kérdéseinek áttekintésére adjon lehetőséget, másrészt pedig – mint a tárgy nevéből is következik –, a magyar nyelvészet alapkérdéseit (azok egy részét) is felölelje. A kétféle célkitűzés azt eredményezi, hogy a három szemeszter alatt az általános nyelvészet keretében sok mindennel kell foglalkoznunk.

Először is hangsúlyoznunk kell, hogy az általános nyelvészet ad keretet, alapot az egyes nyelvek rendszerének tárgyalásához, a magyar nyelv rendszerének főbb összefüggéseit pedig az általános nyelvészet keretébe helyezve tárgyalhatjuk. Amit az elméleti nyelvészet megállapít a nyelvről, rávetítjük a magyar nyelvre. Pl. a nyelvészeti tipológia tárgyalásánál szólnunk a magyar nyelv tipológiai sajátosságairól, az areális nyelvészet kérdéseinek áttekintésekor pedig kitérünk arra, hogy a Dunatáj nyelvei miként hatottak egymásra, milyen közös sajátosságai alakultak ki.

Az általános nyelvészet tanításával egységes nyelvszemléletet kell kialakítani a hallgatókban, és ez csakis úgy lehetséges, ha nyelvünket mint az egyetemes emberi nyelv egyik változatát tárgyaljuk.

Fontosnak tartom kiemelni azt is, hogy amit általános nyelvészetből tanítunk, nem maradhat le a mindenkori nyelvtudománytól. A tananyagban helyet kell kapnia a nyelvtudomány alakulásának, fejlődésének is, vagyis fontos, hogy ne legyen szakadék korunk nyelvtudománya és az egyetemen tanított nyelvi, nyelvtani szemlélet között.

Az elfogadott tantervi anyag felöleli azokat a legáltalánosabb kérdéseket, amelyekről tudniuk kell a leendő magyar nyelv és irodalom szakos tanároknak. Alapvetően két kérdéskört kell tisztáznunk: az egyik, hogy mi a nyelv, a másik pedig, hogy mit jelent, illetve mit ölel fel a nyelv tudományos vizsgálata. A nyelvtudomány általános metodológiája és a nyelvészeti kutatás módszerei közötti viszony ismertetésekor ezért kell kitérni pl. a módszer elméleti alapjainak, a kutatási eljárások alkalmazásának kérdésére is.

Választ kell adni arra a kérdésre is, hogy a tudományok rendszerében hol a helye a lingvisztikának, s hogy e tudománynak milyen területei és módszerei vannak. A nyelvészetet a bevezető stúdium 3 dichotómia alapján osztályozza, ezek a dichotómiák: a szinkronia és diakronia, elméleti és alkalma-

zott nyelvészet, valamint mikro- és makrolingvisztika. A nyelvtudomány diszciplínáinak osztályozására több kísérlet történt, ezek ismertetése sem felesleges, mert a felosztásokban olyan fogalmak jelentkeznek, melyek már a stúdium kezdetén jelzik, milyen kérdések kerülnek majd megtárgyalásra. Például olyan fogalmakról hallhatnak egyetemistáink, mint a lingvoakusztika (= kísérleti fonetika), nyelvfilozófia, technolingvisztika, patolingvisztika, perilingvisztikai diszciplínák: paleolingvisztika, szociolingvisztika, etnolingvisztika, pszicholingvisztika stb.

Az első félév központi kérdése az emberi nyelv definiálása, sokféle tulajdonságának áttekintése. Ezek között a tulajdonságok között említjük meg többek között a szerkezeti, biológiai, pragmatikai tulajdonságait. Az oktatás során érvényesül pl. a saussure-i elmélet, mely szerint a nyelvi részjelenségek más részjelenségekkel összefüggésben léteznek, vagyis rendszert alkotnak. Érvényesül továbbá az is, hogy a nyelv funkcionális rendszer, vagyis hogy a nyelvi kifejezési eszközök rendszere mindig valamilyen célt szolgál.

A nyelv és a beszéd viszonyát is megvilágítjuk, és megkülönböztetésük történeti előzményeit is áttekintjük. Egyúttal rámutatunk arra, hogy vannak olyan felfogások, melyekkel ma már nem értünk egyet. Pl. hogy a beszéd csak egyedi, egyéni jellegű, ahogy Saussure gondolta, és nem is mechanikus képesség, mint állítják a generativisták. A nyelv és nyelvhasználat bonyolult összefüggéseket tár elénk, ezt is be kell mutatni.

Az összehasonlító módszer segítségével feltárjuk az egyes nyelvekben található hasonló és rokon vonásokat – mindhárom okra kitérünk: a nyelvi rokonságra, a tipológiai egyezésekre és az areális együvértartozásra.

Az egyes nyelvi szintek leírásának tárgyalásakor a hagyományos és a modern szemlélet egyaránt érvényesül. Az egyes területek „belső ügyé”-nek ugyanolyan fontosságot tulajdonítunk, mint kapcsolatrendszerük ismertetésének (a fonológiát kapcsolatba hozzuk a fonetikával, a fonológiát a morfológiával, áttekintjük a morfológia és a szintaxis kapcsolatait, és szó van a szintaxis és a szemantika kapcsolatairól is). Az egyes nyelvi szintek általános kérdéseinek feldolgozását megelőzi egy rövid történeti áttekintés, így hívhatjuk fel a figyelmet arra, hogy egy-egy téma mikor jelenik meg, mikor jelennek meg a problémák, milyen megoldást ad a hagyományos nyelvleírás, ettől miben különböznek a modern szemléleten alapuló magyarázatok. Pl. a szintaxis általános kérdéseinek áttekintésekor eljutunk az igeközpontú mondatmegközelítésig (ez jó az alanyközpontú nyelvekre), de megtárgyaljuk azt is, hogy milyen elemzést követhetünk a topikközpontú nyelvek esetében (ilyen a mi nyelvünk is). A strukturális grammatika két része, a mondattan és

a fonológia már elkészült, ezekre mint alapokra támaszkodhatunk, és ez az alap még kiegészül a kommunikációelmélet, a jelelmélet, a szövegelmélet, a szocio- és pszicholingvisztika eredményeivel is.

A nyelvről való gondolkodás történetét is áttekintjük, és eljutunk a legújabb meglátásokig, gondolatokig, és ami szerintem szintén fontos, a történeti áttekintés során rávilágíthatunk a súlypontváltásokra is. A legújabb nyelvészeti irányzatokkal kapcsolatban csak a legfontosabb és legáltalánosabb kérdéseket tisztázhatjuk, többre e tárgy keretében nincs lehetőség, de nincs is rá szükség, mert az általános nyelvészet oktatása folytatódik a 4. éven *A nyelvvizsgálat mai módszerei* tárgyunk keretében.

A harmadik félévben ismerkednek meg hallgatóink a magyar nyelvtudomány segédeszközeivel, tehát lehetőséget adunk, hogy megtanulják, hogy az egyes nyelvészeti témákhoz hol és miként találhatnak megbízható adatokat.

A gyakorlati órákon egyéni és csoportmunka egyaránt folyik. Egy-egy témakört a hallgatók dolgoznak fel, és a gyakorlati órán beszámolnak kutatásuk eredményeiről. Ez a munkamódszer azért fontos, mert így mindannyian beszélhetnek nyelvi kérdésekről. Sajnos, beszélgetésre nem sok időnk marad, de ha menet közben valamit tisztáznunk kell, arra törekszem, hogy ezt együtt tegyük.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A HANGTANI ISMERETEK SZEREPE A SZÉP BESZÉDRE VALÓ NEVELÉSBN

Az anyanyelv grammatikájában a fonémák szintje is fontos lehet, nemcsak a morfémmaké, a szintagmaké és a mondatoké. Magának a fonémának nincs ugyan jelentése, de van jelentésmegkülönböztető szerepe. Más a terem, mint a verem (noha mindkettő térségre vonatkozik, a hal főnév, a hall ige, az örült az örül ige múlt idejű alakja, az örült melléknév, ill. főnév, a zseb első hangzóját zöngétlenítve a seb főnév jelenik meg. Ha az efféle dolgokat tudatosítja az ember, belátja, hogy a beszédhangokkal való foglalkozás nem haszontalan.

A hangtan tanításához szükség lenne bizonyos laboratóriumi eszközökre, például oszcilloszkópra (hogy szemléltetni lehessen az egyes hangok jellegzetességeit). A Karon van is fonetikai laboratórium, de ezt rendszerint az idegennyelv-tanítás céljaira használják, pedig az anyanyelvű beszéd helyességét is szolgálhatná. A fonetikai eszközök egyrészt a beszédfejlesztést segítik, másrészt a kutatást, bizonyos jelenségek vizsgálatát.

A hangtan tanításában nyilván szükség van elemző gyakorlatokra, a hangtulajdonságok megállapítására, a hangváltozások felismerésére. Az analízis azonban szintézissel kell hogy párosuljon, a hallgató megadott hangtani szempontok alapján felidézi szókészletének meghatározott elemeit, csoportosítja a szavakat, felhasználja őket a mondatalkotásban. A reprodukív tevékenységet produktívvá egészítjük ki, hogy a diák aktívan alkalmazza hangtani ismereteit.

A hangtani ismeretek elsajátítása voltaképpen nem önmagáért van, hanem a szép és helyes beszédre való nevelés megalapozásáért. A beszédtechnika hozzásegít bennünket a művészi kifejezőmóddhoz, hogy a nyilvánosság előtt, a színpadon, a katedrán, a szónoki emelvényen, a mikrofon előtt szólni tudjunk. Voltaképpen fel kell váltanunk a magánbeszédet közbeszédvel, szokott beszédünket szándékolt beszédvel (amellyel valamilyen célt akarunk elérni, vagy más gondolatát tolmácsoljuk). Előadásunk akkor lesz meggyőző, ha uralkodni tudunk fizikumunkon, helyesen lélegzünk, megfelelően ejtjük a beszédhangokat, kihasználjuk a hangsúly, a hanglejtés, a beszédíram és a szünet nyújtotta lehetőségeket. A beszédtechnikán kívül beszédművelésre is szükség van, hogy beszédünk ne csak szabályos legyen, hanem érthető is. A beszédnek nemcsak hangzása növelheti a hatékonyságát, hanem a szöve-

ge is, hogy világosan, logikusan van-e megszerkesztve, hogy a megfelelő szavakat használjuk-e, és a kellő módon élünk-e velük.

Sok időt szentel az iskola az írás tanításának, pedig a beszéd tanítása is ugyanolyan fontos. Többek között azért is nagy szükség van rá, mert manapság az írás már nem igazán a beszéd rögzítésének az eszköze, hanem többé-kevésbé autonóm közlési forma. Egyébként is sokan nem vizuális típusúak, inkább az auditív befogadási mód felel meg nekik. Ha beszédünk függő viszonyba kerül az írással, akkor elveszti eredetiségét, lendületét, rugalmasságát és más sajátosságait. A beszéd jóval több, mint leírt szöveg felolvasása, szintén autonóm közlési forma.

A felolvasás és a szabad előadás több szempontból is különbözik egymástól. Az előbbi szabatosabb az utóbbinál, hiszen előzetesen jól átgondolható. Az utóbbi viszont közvetlenebb az előbbinél, alkalmasabb a hangulat-keltésre, a meggyőzésre, a befolyásolásra. Gyakran az irodalmi szövegek tolmácsolása is sikeresebb emlékezetből való elmondással, mint felolvasással. A szövegmondót nem köti az, ami le van írva, saját értelmezésében adhatja elő az irodalmi művet.

A beszéd és az írás divergenciájának jele az is, hogy az írás olykor eltér a kiejtéstől, a szó származtatása vagy a hagyomány miatt más, mint a hangoztatott szöveg. Ez a különbség bizonyos esetekben csökken (például idegen szavak meghonosodásakor), máskor viszont növekszik (például összetétellel való szóalkotás esetén). Nagy előnye a beszédnek az írással szemben a mondatfonetikai eszközök használatának lehetősége, az írás nem jelöli a hangsúlyt, a hanglejtést és a tempót, de rendszerint a szünetet sem.

A beszédnek sajátos ritmusa szokott lenni. Az egyik változata artikulációs jellegű, a hosszú és a rövid hangok, a hosszú és a rövid szótagok változása, megjelenése hozza létre; a másik pedig értelmi és hangulati, a beszédnek az értelemről és az érzelmektől függő dinamikájaként, lüktetéseként jut kifejezésre.

A beszédképességnek fokozatai vannak. A helyes beszéd csupán alapfok, azt jelenti, hogy szabályosan, jól képezzük a hangokat, megfelelően használjuk beszélőszerveinket. Az értelmes beszéd jelenti a középfokot, amikor is mondanivalónkat világosan, érthetően adjuk elő. Itt már nemcsak a formára ügyelünk, hanem a tartalomra is gondot fordítunk. A felsőfokot a művészi beszéd képviseli. Az beszélő művészien, aki a forma és a tartalom összhangját úgy valósítja meg, hogy megfelelő hatást kelt vele, gyönyörködteti a hallgatót. A hangtani ismeretek által könnyebben, biztonságosabban lépkedhetünk a beszéd lépcsőfokain, juthatunk el a helyestől az értelmesen át a szép-

Tanulmányok, 30. füzet, 1997.

ETO: 809.451.1-02+809.451-1-087:37

CONFERENCE PAPER

RAJSLI ILONA

A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE ÉS A NYELVJÁRÁSTAN TÁRGYAK OKTATÁSÁRÓL

A magyar nyelv története

V. szem.	2+0	
VI. szem.	2+2	
VII. szem.	2+1	a nyelvészeti érdeklődésük számára
	2+0	az irodalmi érdeklődésük számára

A tárgy alapvető célja, hogy a magyar nyelvet, annak rendszerét, felépítését diakron metszetben, fejlődésében mutassa be; hogy kialakítsa a hallgatóknál a történeti látásmód készségét.

Tanszékünkön *A magyar nyelv története* nevű tárgynak tartalmaznia kell a történeti nyelvészet módszereinek és elveinek az alapjait is (ennek alapfogalmait már az *Általános nyelvészet* tárgy bevezeti); valamint a más tanszékeken Uralisztika néven számon tartott tantárgyat is. Ez utóbbi tárgy anyaga nélkülözhetetlen az első szemeszterben, összeillesztése a nyelvtörténeti alapfogalmakkal körültekintő téma- és órabeosztást igényel.

Az említett körülmények miatt a magyar nyelv rendszerének fejlődését teljességében nincs módunk a tananyagban áttekinteni; részletesen foglalkozunk a kulcsfontosságú hangtörténet korszakonkénti jelenségeivel, a történeti alaktan és a történeti szövegtan anyagából már csak egyes részrendszerek kerülhetnek be az anyagba.

Ezt a szelektív módszert igazolja, pótolja a befejező harmadik félév tananyagfelépítése, mert itt az a célunk, hogy nyelvtörténeti korszakok szerint röviden összefoglaljuk egyrészt a nyelvi részrendszerek fejlődését, másrészt nyelvünk külső kapcsolatait az alapvető történeti, társadalmi, művelődéstörténeti stb. ismeretek összefüggésében.

A befejező szemeszter gyakorlati óráinak megoszlását „nyelvészek” és „irodalomárok” között e tárgy esetében nem tartjuk indokoltnak, az itt feldolgozásra kerülő nyelvemlékek ugyanis egyaránt fontosak mindkét érdeklődésű csoport számára. Ebből származó gondot okoz az is, hogy így gyakorlati órák az „irodalomárok”-nál csak egy szemeszterben maradnak, amelyben nem lehet feldolgozni a programban levő szövegeket.

A tárgy első szemeszterében nincsen gyakorlat, mert elméletből a hangtörténetet és a történeti alaktan egy részét át kell venni ahhoz, hogy a tervezett szövegeket elemezhessek a hallgatók.

Az Árpád-kori magyar szövegemlékek komplex elemzése után nyelvemléktípusonként későbbi korok emlékei is a gyakorlat anyagát képezik. A Molnár–Simon-féle szöveggyűjteményből, sajnos, mindössze két példány van (ezek is régi kiadásúak, s a Benkő Lóránd által írt nélkülözhetetlen függelék nincs meg bennük), a nagyobb létszámú évfolyamoknál ez gondot okoz. Úgyszintén lehetetlen komolyabb feldolgozó-elemző gyakorlati munkát végezni a TESZ. (A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára) két példánya segítségével.

Előrelépésnek számít a tárgy oktatásában, hogy magnetofon, videokészülék segítségével könnyebb a régi szövegek olvasásának elsajátítása, valamint egyéb illusztráló anyag bemutatásával (filmrészletek, művelődéstörténeti rövidfilmek stb.) elérhetőbbé válik a régi korok világa.

Nyelvjárástan

VII. szem. 2+2 nyelvészek
2+0 irodalmárok

VII. szem. 2+2 nyelvészek
2+0 irodalmárok

A dialektológia oktatásában alapvető problémaként jelentkezett a közelmúltig *jugoszláviai magyar nyelvjárások* néven bemutatandó ismeretanyag oktatása, hiszen a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok, valamint a friss felmérések hiányában az illető nyelvterületek nyelvi viszonyairól, állapotáról való ismereteink is nyilvánvalóan hiányosak.

A megoldást a Tanszék birtokában levő hangfölvételek nyújtották, melyek alapján, jóllehet szinkronkép érvénnyel, mégis képet tudnak kapni a hallgatók e fontos nyelvjárástípusokról.

Némi újítást jelent az elmúlt évtizedek nyelvjárástan-oktatásához viszonyítva a szociolingvisztikai szempontokat is érvényesítő változásvizsgálat módszerének az alkalmazása, amit a magasabb óraszám lehetővé is tesz. Ezeket az ismereteket a stúdium első felében kell a tananyagba beilleszteni.

Gyakorlatokon a nyelvjáráskutatás módszereivel ismerkednek meg a hallgatók, a megfigyelés készségét fejlesztve elemzik a nyelvjárási jelensé-

geket a magnetofonszalagra vett szövegek alapján. A tárgy oktatásának tehát szerves összetevője a magnetofonhasználat, ehhez azonban tantermeink akusztikája nemigen megfelelő.

A vajdasági és a volt jugoszláviai nyelvterületekre vonatkozó szakirodalom megfelelő példányszámban található a könyvtárban, hiányzik viszont az alaplúnak számító Imre Samu-monográfia (A mai magyar nyelvjárások rendszere, Bp., Akadémiai Kiadó, 1971), mely egy újabb összefoglaló kötetig az egyetlen – a teljes magyar nyelvterületet átfogó – monografikus mű.

Örvendtes, hogy a tavalyi év óta ismét mehetnek a hallgatók terepgyakorlatra. Ez a terepi munka felbecsülhetetlenül fontos az ismeretek alkalmazásában, a gyűjtés készségének fejlesztésében. A terepgyakorlatot legmegfelelőbb még áprilisban lebonyolítani, hogy a begyűjtött anyagot rendezni, tárolni lehessen.

SZAKDOLGOZATOK

geket a magnetofonszalagra vett szövegek alapján. A tárgy oktatásának tehát szerves összetevője a magnetofonhasználat, ehhez azonban tantermeink akusztikája nemigen megfelelő.

A vajdasági és a volt jugoszláviai nyelvterületekre vonatkozó szakirodalom megfelelő példányszámban található a könyvtárban, hiányzik viszont az alaplúnak számító Imre Samu-monográfia (A mai magyar nyelvjárások rendszere, Bp., Akadémiai Kiadó, 1971), mely egy újabb összefoglaló kötetig az egyetlen – a teljes magyar nyelvterületet átfogó – monografikus mű.

Örvendetes, hogy a tavalyi év óta ismét mehetnek a hallgatók terepgyakorlatra. Ez a terepi munka felbecsülhetetlenül fontos az ismeretek alkalmazásában, a gyűjtés készségének fejlesztésében. A terepgyakorlatot legmegfelelőbb még áprilisban lebonyolítani, hogy a begyűjtött anyagot rendezni, tárolni lehessen.

SZAKDOLGOZATOK

BENE ANNAMÁRIA

A -NAK, -NEK VISZONYRAG

A magyar névszóragozás eseteivel nyelvtudományunk már kialakulása óta foglalkozik. Sylvester Jánostól kezdve nyelvészeink a magyar ragozási sort meghatározandó a latin nyelvet tekintették mintának. Sylvester így hat esetet talál, s e szám Verseghy Ferencig, tehát a következő háromszáz évben lényegesen nem változik. Kivételt képez a Debreceni Grammatika (1795), amely kb. 20 esetet említ. Verseghy lesz az, aki lényegében kialakítja a modern, sokesetű magyar esetrendszer koncepcióját: 17-et különít el. Ettől kezdve eseteink száma emelkedik: 1961-ben A mai magyar nyelv rendszere összesen 28-at ad meg. A névszói viszonyragozás a névszók eseteit veszi számba. Az *eset* a névszóknak olyan ragozott alakja, amely alakban a névszó a mondatban *mondatrészt*.

A névszói viszonyragok a következő alakokhoz járulhatnak:

- * egyes számú alapalak: *ház*
- * többesjellel bővült alak: *házak*
- * -é birtokjellel bővült alak: *házé*
- * többesjellel + -é birtokjellel bővült alak: *házaké*
- * -é birtokjellel + -i birtoktöbbsesítő jellel bővült alak: *házéi*
- * többesjellel + -é birtokjellel + -i birtoktöbbsesítő jellel bővült alak: *házakéi*
- * egy birtokra utaló birtokos személyjellel bővült alak: *házam*
- * több birtokra utaló személyjellel bővült alak: *házaim*
- * egy birtokra utaló birtokos személyjellel + -é birtokjellel bővült alak: *házamé*
- * több birtokra utaló birtokos személyjellel bővült alak: *házaim*
- * egy birtokra utaló birtokos személyjellel + -é birtokjellel + -i birtoktöbbsesítő jellel bővült alak: *házaméi*
- * több birtokra utaló birtokos személyjellel + -é birtokjellel + -i birtoktöbbsesítő jellel bővült alak: *házaiméi*.

Nem járul minden viszonyrag mindegyik alakhoz, de nagy részüket mindegyik felveszi még akkor is, ha az az élőbeszédben nem használatos.

A magyar viszonyragokat elsődlegesen felszthatjuk főnévhez járulókra, valamint melléknévhez és számnévhez járulókra. A főnév ragos alakjainak a száma nehezen állapítható meg pontosan, mert nemcsak a lexikai tö-

vekből (pl. *ház-ban*), hanem a különböző jelekkel bővült szintaktikai – relatív tövekből is megalkothatjuk őket (pl. *ház-(a)-k-ban*; *ház-ai-m-ban*; *ház-ai-m-é-ban*; *ház-ai-m-é-i-ban*). A magyar főnévnek tehát – az iskolai hagyománnyal szemben – van esetragozása. Ezeket a ragokat csoportosítani lehet, így leíró nyelvtanunk megkülönbözteti a következőket:

I. alanyeset – ragja: ϕ

II. tárgyeset – ragja: *-t*

III. birtokos eset – ragja: *-nak, -nek*
 $-\phi$

IV. határozói esetek – ragjaik: *-ban, -ben; -ba, -be; -ból, -ből; -n, -on, -en, -ön; -ról, -ről; -ra, -re; -nál, -nél; -tól, -től; -hoz, -hez, -höz; -ig; -nak, -nek; -ként; -vá, -vé; -val, -vel; -ért; -nként; -stul, -stül; -ul, -ül; -képp(en); -kor; -nta, -nte.*

A határozói viszonyragok közé tartozó *-nként; -kor; -stul, -stül; -nta, -nte; -képp(en); -ul, -ül* több nyelvész (pl. Antal László) szerint nem igazi viszonyrag, mert relatív tövekhez nem, vagy csak ritkán járul. Újabban, az eseteket a vonzatok szempontjából vizsgálva, az *-ul, -ül* mégis viszonyragnak minősül, de megtörténhet, a jövőben a *-ként*-tel együtt átadja a helyét a *-nak, -nek* ragnak, hiszen a kettő ma már többnyire csak ennek változataként él.

E dolgozat célja végigkövetni a *-nak, -nek* rag tulajdonságait. Választásunknak több oka van. Ez a morféma igen korán kialakul, elsődlegesen részeshatározót (dativust) fejez ki, de egyes nyelvészeink birtokos jelzői (genitivusi) sajátosságokat is felfedeznek rajta. Ez a vélemény, valamint annak a kérdésnek az eldöntése, vajon helyesebb-e ezek után két önálló ragról beszélni, a mai napig felemás fogadtatásban részesül. A vizsgált rag jellegzetessége az is, hogy a genitivusi szerepkörben vele, mint materiális morfémával variáns viszonyban áll a relatív ϕ morféma (pl. *az asztal + ϕ fiókja = az asztal + -nak a fiókja*).

II. A RAG TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

A magyar névszóragozás fejlődésének legfontosabb folyamata volt a rendszer bővülése névutói eredetű elemekkel. Ennek kezdetei az ősmagyar korba nyúlnak vissza. A tárgyalt rag is ilyen típusú, ugyanis kialakulása az ősmagyar kor második felére tehető. Ekkor már léteztek többirányú névutó-

családok, de mellettük élhettek olyanok is, amelyek soha nem alkottak szócsaládot, illetve ha igen, akkor az etimológiai kapcsolat korán megszakadt köztük. A *-nak*, *-nek* feltételezhetően az ebben az időben meglevő, **-k* lativusraggal alakult, egyirányú névutóból jött létre, kikövetkeztetett alakja: **nek*. Ezt a feltételezést támasztja alá az, hogy nem mutatható ki benne önálló határozószói pár, viszont a lexéma ma is él a *neki*-féle alakokban. Ezenkívül a korai raggá válás mellett szólnak az alábbiak:

- * a történeti komparatisztika kimutatta, már az uráli alapnyelvben létezett egy *nä* alakú szó, amely az „ez” jelentést hordozta magában;
- * a korai ómagyar korban a *-nak*, *-nek* már nemcsak a részeshatározó ragja, hanem a birtokos jelző is. Ez az átalakulás csak úgy képzelhető el, hogy a fejlődés igen korán, még a részeshatározói funkcióban bekövetkezett.

A birtokos jelző morfeamatikai jelölésének a lehetősége az ősmagyar kor utolsó szakaszában teremtődött meg. Ezt megelőzően a birtokos jelző toldalékát egy primer rag, a \emptyset morféma képezte.

A birtokos szerkezet szempontjából a *-nak*, *-nek* megjelenése hosszú folyamat végét jelenti, ugyanis fejlődéstörténetében három lépcsőfok különíthető el, és ez egy általános tendencia érvényesülését bizonyítja, nevezetesen azt, hogy a nyelv fejlődése a jelöletlen állapottól a mind bonyolultabb jelölés felé halad. Megjegyzendő: e szakaszok birtokos szerkezeteinek morfológiai sajátosságai részben ma is tartják magukat.

I. Teljesen jelöletlen birtokos szerkezet: a tagok viszonyára csak a szórend utal.

Pl.: TA: *ruuoz licu*

Ez a típus a mai magyar nyelvben nem érvényesül.

II. Egyszeresen jelölt szerkezet: alaptagja birtokos személyjellel ellátott.

P.: HBK.: „ez *legin ember lilki ert*”; ÓMS.: *Vylag uilága*

Az cfajta szerkesztés máig lehetséges és használatos.

Pl.: Isten törött *csellója*, hallgatok (Tóth Árpád)

A hallgatók három *képviselője* volt jelen.

III. Kétszeresen jelölt szerkezeti: megjelenik a *-nak*, *-nek* ragos birtokos jelző.

Pl.: HB.: *halalnec halaláál*; KTSz.: *mihudnec gumulche*

A birtokos jelző *-nak*, *-nek* ragot kaphat a nyelv jelenlegi állapotában is.

A birtokos jelző ragjának keletkezéstörténetével kapcsolatban két kérdést szükséges megvilágítani:

I. A teljes jelöltség kialakulásának közvetlen funkcionális okai:

A *-nak, -nek* birtokos jelzős funkciója létrejöttének alapját a jelöltség és a szórend belső összefüggésében kell keresni. Ugyanis, amikor a birtokos szerkezet két tagja szorosan egymás mellett szerepel és a magyar nyelvre jellemző jelző + jelzett szó sémát követi, a morfológiai jelölés hiánya vagy gyenge volta nem zavarkeltő. Amikor azonban további elemek közbeékelődése miatt a két tag elszakad egymástól, illetve bármilyen oknál fogva a hierarchikus viszony nem világos, szükség van olyan morfológiai elemre, amely a tagok összetartozását mindig egyértelműen jelzi. A birtokos jelző esetében ezt a funkcionális igényt elégíti ki az adott rag.

II. A rag jelentésének fejlődése:

A *-nak, -nek*¹: részeshatározórag → *-nak, -nek*²: birtokos jelző ragja irányú fejlődés okainak megvilágításához a következők jelenthetik a kiindulópontot:

A) Számos nyelvben előfordulnak olyan szerkezetek, amelyekben a datívus grammatikai tartalma közel áll a genitívuséhoz.

Pl.: a latin „*erit Domino regnum*” a BécsiK. fordításában: „Es lezē orzag *Vrnac*”.

B) Különleges átmeneti eset az ún. datívus possessivus: a birtoklás kifejezésére szolgál elsősorban azokban a nyelvekben, amelyekben nincs meg, vagy ritkán használatos a „*habeo*” jelentésű ige. Ez jellemző a magyarra és általában a finnugor nyelvekre. Legkorábbi adatai a kései ómagyar kor elejéről valók.

Pl.: JókK. 119: „*baratoknak* vagyon *r[e]gulaok*”

latinul: „*Fratres habent regulam suam.*”

Miután az ősmagyar kor végén a *-nak, -nek* rag funkcióbeli elkülönülése lejtársódott, a morféma a korai ómagyarban még mindig alakuló ragrendszer egyik központi eleme lesz. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az ebből az időből származó szövegemlékekben, a Halotti Beszéd és Könyörgésben, a Königsbergi Töredék és Szalagjaiban, az Ómagyar Mária-siralomban és a Gyulafehérvári Sorokban a *-nak, -nek* genitívusi és datívusi funkcióban is előfordul. Ugyanezekben a szövegemlékeken megvizsgálható a névutó → rag fejlődés előrehaladottságának foka is, s kimutatható a következő:

* az egyszótagúság a morféma nem illeszkedő (*-nek*^{1,2}) és illeszkedő (*-nak, -nek*^{1,2}) alakjánál egyaránt kimutatható. Az alaki redukció folyamán elhomályosul a névutóban világosan felismerhető morfémakerkezet, s egyidejűleg megszűnik az alakulat lexikai önállósága is.

* az egybeírás is jelentkezik mindkét variánsnál, ami szintén bizonyítéka a névutótól a rag felé való eltolódásnak.

* az illeszkedés kritériuma esetében csak a Halotti Beszédben tapasztalható eltérés, itt ugyanis még egyalakú a ragunk, pl.: *foianec*, *halalnec*, *puculnec*. A többi szövegben a testesebb, CVC hangtani felépítésű ragokra, így a tárgyalt morfémára is jellemző a fejlett palato-veláris illeszkedés.

Tehát, a névszói eredetű *-nak*, *-nek* rag már a XII. század elejétől kezdve egyértelműen ragként viselkedik mind genetivusi, mind dativusi funkcióban.

A korai ómagyar korban a következő szerepeket töltötte be:

I. *-nak*, *-nek*¹

* hová ? kérdésre felelő helyhatározó:

pl.: ÉrdyK. 32: De wr i/ten e/fmeg f/felel tamazttya
ewket es myndeneknek lata/faara mennyeknek
meennek f/felel.

* részeshatározó:

pl. HB.: Num heon *muga nec*. ge mend w *foinec* halalut evec.

* állapothatározó:

pl.: KT.: Tudýuc latíuc evt /scuz *leannac*

* dativus possessivus:

pl.: JókK. 119: *baratoknak* vagy on r[e]gulaok

* vonzat:

pl.: KTSz.: bezzug *oznoc* [ne]ue/fe/ffelel

II. *-nak*, *-nek*²:

* birtokos jelző:

pl. HB.: e/felel *halalnec* e/felel *puculnec* feze

* nyomtatékos szerep:

pl. mint megerősített figura etimologica - HB.: *halalnec*
halaláál holz

* partitivusi funkciót kifejező birtokos szerkezet:

1493: es az *zaz forintnak* hvzat meg adta

A kései ómagyar korban a *-nak*, *-nek* rag végérvényesen a névszókhoz járuló ragok rendszerének részévé válik. Funkcionális kérdésekben az előző periódushoz viszonyítva változás nem tapasztalható. Nyelvtörténetünk e szakaszának lezárásával befejeződik a magyar nyelv névszóragozásának kialakulása is. Az utána következő időben ezen a téren lényeges módosulás nem történik.

III. JOANNOVICS GYÖRGY: A „NEK” NÉVRAG

Sok nyelvészünknek (Verseghy, Szvorényi József, Tompa József) az a véleménye, hogy az indogermán nyelvek hatására van a *-nak*, *-nek* ragnak genitívusi funkciója. Ezzel kapcsolatban a Magyar Nyelvőr 1873-as évfolyamában A „*nek*” névrág címen tanulmány jelent meg Joannovics György tollából. Ő e ragot elsődlegesen „tulajdonító ragnak” (datívusnak) tartja, de nem tagadja, van, ahol birtokviszonyt (genitívust) fejez ki. Azt mondja, hogy abban az esetben, amikor a *-nek* rag a birtokos és a birtok közötti viszonyt jellemzi, akkor genitívusi értelemben van jelen:

Pálnak a háza.

Itt volt *Pálnak* a fia.

(Ezekben a mondatokban a vélt genitívusi funkciót azonban, Antal László szerint, nem az esetragos szók okozzák, hanem az utánuk következő birtokos személyjeles alakok. Ugyanis, ha elhagyjuk a *-nak*, *-nek*-et, akkor is megmarad a szerkezet feltételezett genitívusi értéke: Pál háza.

Itt volt Pál fia.

Ebből kiténik, a *-nak*, *-nek* genitívusi funkciója tulajdonképpen a datus birtokos jellel való alkalmazása.)

Joannovics a továbbiakban meghatározza a genitívusi és a datívusi eset szerkezetét, tulajdonságait.

A genitívusszal kapcsolatban a következőket állapítja meg:

- * a birtokos „tisztá” főnév, vagy főnévként áll, ezért mindig 3. személyű;
- * az illető birtokos rendszerint nem veszi fel a *-nek* ragot. Ez akkor lehetséges, amikor az adott szó megelőzi a birtokszót, és ha más körülmény nem ellenzi e rag mellőzését (pl. Férjhez ment a *szomszédom* lánya. A *magam* pénzből élek.)

A datívus – „részestárgy” – esetében a következő fontosabb megállapításokat teszi:

- * a datívus állhat a mondatban birtokszó nélkül (pl. *Pálnak* rosszul esett.);
- * találkozhat a birtokszóval, de ilyenkor nem válik birtokossá – genitívusszá (pl. *Fiamnak* terhére esett.);
- * az illető névszó részestárgyi voltának ismertetőjele, hogy sohasem nélkülözheti a „tulajdonítóragot” (pl. *Bátyámnak* meggyült a baja énvelem. ≠ *Bátyám* meggyült ...).

Joannovics kitér a *-nek* ragot tárgyalva arra is, hogy kétféle szerepe megnehezíti az esetek közötti különbségek felismerését. E gond megoldására a következőket ajánlja: mivel a dativusi értelmet félreismerhetetlenül kifejezi a *-nek* rag „személyragos” alakja, ezért az ilyen végződésű névszót egy pillanatra mellőzzük, s a *neki* szót tegyük a helyére. Ha a mondat csak az utóbbival szerkeszthető helyesen („magyarosan”), akkor a ragnak dativusi, és nem genitivusi értelme van.

Pl. *Péternek* semmi köze hozzá. → *Neki* semmi köze hozzá.

Pálnak nem jut eszébe. → *Neki* nem jut eszébe.

A szerző azt is kifejezi, ha a „*-nek* ragos” névszót a névelős névmás (*az ő*) kifogástalanul helyettesíti, akkor az a mondatban valódi birtokos – genitivus:

Pálnak a testvérével beszéltem. → *Az ő* testvérével beszéltem.

Most becsülik föl *Péternek* a házát. → *Az ő* házát becsülik most föl.

Joannovicsnak ez az állítása abban az esetben érvényes, ha a mondat genitivusa személynévből képezett szó. Ezt ugyanis pótolhatja a névelő + személyes névmás szerkezet, de csakis akkor, ha a beszédhelyzetben nem fontos pontosan megjelölni a birtokos kilétét, vagy ha ez a korábban elmondottakból már kitűnt.

A birtokos jelzős szerkezet alaki kérdéseit tárgyalva *A magyar nyelv könyve* felsorolja azokat az eseteket, amikor a birtokos jelző *-nak*, *-nek* ragot kap, de ezek a szóalakok csak bizonyos alkalmakkor helyettesíthetők az előbb említett szerkezettel:

I. A genitivust akkor pótolhatjuk a névmási konstrukcióval, ha a birtokos jelző egyes számú főnévi mutató, kérdő, vonatkozó, határozatlan vagy általános névmás. Pl.:

Annak a csomagját ki viszi el? → *Az ő* csomagját ki viszi el?

II. A genitivust nem helyettesíthetjük a következő esetekben:

1) * ha a hangsúly a birtokszóra esik.

Pl. *Az asszonynak* a blúza volt piros (nem a szoknyája) = *Az ő* blúza volt piros.;

* ha a birtokszónak hangsúlyos minőség- vagy mennyiségjelzője van.

Pl. *Jókainak* négy regényét olvastuk (nem háromat). = *Az ő* négy regényét olvastuk.

Ilyen esetekben a genitivus nem cserélhető fel névelős névmással, mert akkor a hangsúly nem a birtokszóra, illetve a mennyiség- vagy minőségjelzőre, hanem a személyes névmásra esne.

2) Ha a birtokos előtt névelő vagy tagadószó áll, a *-nak, -nek* ragos szót nem helyettesíthetjük, mert ki kellene hagynunk a névelőt, tagadószt, ami pedig megváltoztatná az adott mondat értelmét. Pl.: *A háznak a teteje havas.*
 ≠ *Az ő teteje havas.*

3) Ha a birtokos jelző és a birtokszó közé más szerkezet ékelődik (egy másik bővítmény, független mondatrész, tagmondat), a genitívus nem helyettesíthető.

Pl.: *Az iskolának szépen díszített bejárata előtt várták a vendéget.*

IV. A -NAK, -NEK RAG JELENKORI VONÁSAI A) A KORTÁRS NYELVÉSZETBEN

A továbbiakban a *-nak, -nek* raggal kapcsolatos mai véleményeket igyekszünk bemutatni.

A mai magyar nyelv rendszere megkülönbözteti a *-nak, -nek* rag genitívusi és datívusi funkcióját. Ezzel összefüggésben azt mondja, „vannak ragjaink közt is szigorúan véve egy viszonyjelentésűek, és vannak, amelyek több viszonyjelentést is kifejezhetnek” (*A mai magyar nyelv rendszere* I. Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, 555. old.). A MMNyR. kifejti azt is, hogy ragjaink között felfedezhető a homonímia. Az azonos alakúságot létrehozhatja egy régi ragunk több jelentésfunkciójának a nyelv történeti fejlődésében végbement funkcióbeli elkülönülése. Ez érvényes az általunk vizsgált ragra is, amely ma egyrészt határozói – általában részhatározói – jelentést hordoz:

Pl.: *Az apjának hozta az újságot.*

Jelölheti azonban a következőket is:

* *merre?* kérdésre felelő helyhatározót:

pl.: *Ez az út délnek vezet.*

* *a kell, lehet, szabad, szükséges* stb. állítmány mellett logikai alanyt, amely viszont grammatikailag részeshatározó:

pl.: *Mindnyájunknak el kell menni.*

* bizonyos mód-, illetve állapotféle határozókat:

pl.: *Halottnak hitték.*

A *-nak, -nek* másrészt kifejezője a birtokos jelzői viszonyoknak:

pl. *A tanárnak a hangja hallatszott ki.*

A genitívusi tartalom azonban nem eredeti, hanem csak a rag részeshatározói jelentéskörének megoszlásából keletkezett.

A mai magyar nyelv című egyetemi tankönyv a MMNyR-t követve a névszók 24 általános esetalakjának ismertetésekor különválasztja a *-nak*, *-nek* birtokos és részeshatározói vonását. Azt mondja, a *ház-nak* (az *ablaka*) genitívusi eset, a mondatbeli szerepe birtokos jelző, a *ház-nak* pedig datívusi eset, melynek elsődleges szerepe a részeshatározói funkció. Alakja homonim a genitívusi alakkal. Az újabb, leíró alaktani vizsgálatok szerint csak 17, illetve 18 eset alkotja névszói esetrendszerünket. 18 esetről akkor beszélünk, ha a részeshatározói és birtokos esetet külön számítjuk, 17-ről, ha a kettőt egynek vesszük. E tankönyv azért választotta szét őket, mert eltérések tapasztalhatók a mondatbeli funkciójukban, ezenkívül abban is különböznek egymástól, hogy a részesesetben álló főnév rendszerint csak igei (néha melléknévi) alaptag bővítménye lehet (pl.: *A háznak* erős alapot építettek.), a birtokos esetben álló főnév pedig csak főnévi alaptaghoz kapcsolódhat (pl.: *A háznak az ablaka* nagy.). E különbség alakváltozásokat is okoz, mert a genitívushoz tartozó főnévi alaptag kötelezően felveszi a birtokos személyjelet (az *ablaka*), emellett a genitívus általában felcserélhető nominatívusszal, ugyanis a \emptyset ragos alak egyik nyelvtani jelentésében éppen birtokos jelző (pl.: *A háznak az ablaka* nagy. = *A ház ablaka* nagy.). Ez a datívusra nem érvényes (pl.: *A háznak* erős alapot építettek. \neq *A ház* erős alapot építettek.)

Az A. Jászó Anna által szerkesztett *A magyar nyelv könyve* a következő módon tesz különbséget a genitívus és datívus között:

gen.	kinék a?		gyermek(nck)
	minek a?	-nak- nek	ház(nak)
dat.	kinék?		gyermeknek
	minek?	-nak, -nek	háznak

E kézikönyv tehát elfogadja Antal László magyarázatát, hogy a genitívusi funkciót nem kell kötelezően hangsúlyozni a *-nak*, *-nek* raggal, mert arra az adott mondat alanyi részében megjelenő birtokos személyjel is utal.

B) NÉHÁNY GYAKORLATI MEGFIGYELÉS

A vizsgált morfémaról megállapítható, hogy általánosan a következő tulajdonságokkal rendelkezik:

1) járulhat főnevekhez:

A) konkrét főnevekhez:

olló → ollónak	nép → népnek	só → sónak
könyv → könyvnek	erdő → erdőnek	víz → víznek
Amerika → Amerikának	Fruška gora → Fruška gorának	
Tisza → Tiszának	Becse → Becsének	
Varga → Vargának	Peti → Petinek	
Zoltán → Zoltánnak	Ignotus → Ignotusnak	
Cirmos → Cirmosnak		
Bogács → Bogácsnak		
Magyar Tanszék → Magyar Tanszéknek		
Újvidéki Színház → Újvidéki Színháznak		
Toldi → Toldinak	Magyar Szó → Magyar Szónak	
Sárány → Sáránynak	Symposion → Symposionnak	
Coca-Cola → Coca-Colának		
Audi → Audinak		

B) elvont főnevekhez:

forma → formának	béke → békének
művészet → művészetnek	élet → életnek

2) járulhat melléknevekhez

Ezekre azért térünk ki, mert a főnevekkel és a számnevekkel együtt a névszók kategóriájába tartoznak. Érdekes megfigyelni, hogy a melléknév szótári alakban, valamint jelekkel ellátva is ugyanúgy toldalékolható, mint a főnév:

szép → szépnek	felelőtlen → felelőtlennek
vizes → vizesnek	újvidéki → újvidékinek
szébb → szébbnek	
lusták → lustáknak	

3) a -nak, -nek társulhat határozott és határozatlan számnevekhez

E névszótípust is ugyanazon okból kell megemlíteni, mint az előző pontban tárgyalt mellékneveket:

hat → hatnak	hetedik → hetediknek
--------------	----------------------

ezer → *ezernek*

nyolcvanegy → *nyolcvanegynek*

sok → *soknak*

kevés → *kevésnek*

4) a rag kapcsolódhat névmásaink bármely típusához:

enyém → *enyémnek*

tiétek → *tiéteknek*

maga → *magának*

ennyi → *ennyinek*

az → *annak*

ki → *kinek*

bármí → *bárminek*

valaki → *valakinek*

Kivételt a személyes névmás képez, esetében ugyanis a viszonyragos formát az adott morféma személyragos alakja adja. Az általunk vizsgált rag is megjelenhet ilyen helyzetben, mégpedig a palatális változata:

E. Sz.: 1 *nekem*

T. Sz.: 1. *nekünk*

2. *neked*

2. *nektek*

3. *neki*

3. *nekik*

Ezt a folyamatot nyelvtani kiegészülésnek – suppletivismusnak nevezük. A bemutatott formák jellegzetessége, hogy kereszteződő szófajúk: besorolhatók a határozószókhoz is, ezért személyes névmásból önállósult határozószóknak is hívják őket.

A *-nak*, *-nek* rag jellemzőinek bemutatása céljából elemzést végeztünk egy konkrét szövegen, Herceg János: Milan (1985) című esszején. A következő ragos alakokat találtuk benne:

* /A város/ „*műértőnek*” tartott közönsége

* *sose volt műteremfestőnek* mondható

* *a realisabbnak* hitt közvélemény

* *a rajz (...) érzelmeket és indulatot fejezett ki (...) azon a végtelennek tűnő skálán*

* *(az őszinteség) nem engedte meg neki, hogy*

* *absztraktnak* mondott megjelenítés

* *Bronef klubnak* nevezett társaság

* *muzsikusnak* indult

* *neki* volt mondanivalója

* *Cézanne-nak* is izgalmasabb volt az alma megfestése

* még csak nem is *a vájt fülűeknek* /közvetített/

* *Emmának* mutatta meg

* szeretné magát megmutatni *a nagyvilágnak* is

* Apja országgyűlési képviselősége lehetővé tette *neki*, hogy

* szorosán vett körül alkotó *egyéniiségének* varázsköre

- * Több ezer műve élő tanúságtétele *ennek* a hetven *évek*
- * hogy mégse zongoraművész lett, azt alighanem *annak* köszönhette
- * az *igéretnek* azonban nem volt meg a kellő aranyfedezete
- * Párizs *munkásságának* legjelentősebb fejezetét foglalta magába
- * /Konjović/ felfedezte *magának* Cézanne-t és Van Goghot
- * a téma *újáteremtésének* ritmusából mindig kihallatszik (... az érzelmesség)
- * Konjović (...) művészi *mondanivalójának* térfogatában
- * sajátos *művészetnek* legyen a hordozója
- * ide kellett kötnie magát, /az/ igazáért küzdő *embernek* azzal a biztos tudatával
- * bácskai táj is másképpen jelent meg (...), mint *amilyenek* az addigi látszat mutatta
- * soha meg nem unható *Konjovićnak* minden tájképe
- * /házak/ nyomasztó *szegénységének* súlya alatt
- * /Zombor/ *kisurainak* (...) tarka serege
- * Toncsi bácsi *apjának* édesöccse volt
- * /N. N./ (...) mintha egy egész régen volt osztály helyett ülne méltóságteljesen (...), s olykor-olykor határozott öntudattal, mint *akin* merész egyéni stílusa azért a művészt is megfogta
- * *házájának* népe
- * a háborús Magyarország *ellenzékének* képviselői
- * a város (...) magyar *társadalmának* rokonszenve
- * *barátainak* kezdeményezése
- * Közben ő maga visszavonultan élt, *művészetének* befelé fordulásában (...) egész megalázott *népének* fájdalmában osztozva
- * művészi *vallomásának* mélyhegedűjén
- * Egy darabig *ennek* a *győzelemnek* a hatása alatt állt Konjović is, el is felejtve *fejlődésének* korszakait
- * megörökíteni az egykori urasági cselédek *életének* átalakulását
- * látható lett Dudás Gyuri *kovácsműhelyének* háttérében, (...) a szöke Liszivel, a lágeros lánnyal, *fogainak* gyöngysorával
- * a *megfoghatatlanságnak* ez a rögzítése
- * hangfogót téve *színeinek* harsogására
- * válasz is volt mind a szellemi élet *komisszárjainak*, mind a képzőművészet *csársíjának* féltékeny inszINUÁCIÓJÁRA
- * a *nézőnek* vele kellett örülnie
- * nyoma se volt már az ábrázolás par excellence *követelményének*

- * *a közönségnek* józan polgári többsége
- * *az életnek* (...) megnyilatkozása
- * az aktfestés, *életművének*, (...) jelentős része
- * csak hát ne higgyük, hogy ez az (...) ember mindig tele volt dagadó öntudattal (...), mint *akinek* semmi kétsége nincs
- * végére ért a maga (...) *jelentésének*
- * elakadt a mindennapi *munkájának* (...) folytonosságában
- * vitéz színes *faszobrának* (...) víziójával
- * mert mintha *neki* is, mint *a nőnek* általában, valamilyen hatodik érzéke lett volna a meglátáshoz, s olyasmit is képes volt felfedezni (...), *annak* a dolgában
- * *Színeinek* fényét!
- * (e sorok írója) tanúja volt a termékeny *szenvedélynek*
- * *erőszakosnak* tűnő attitűdjei
- * most *neki* kellett megszólaltatnia (egy különös világot) alaktani szempontból a legjellemzőbb esetek a következők:

1) Főneveken:

- * konkrét főnevek:

embernek = *tő* + *-nek* viszonyrag

Konjovićnak = *tő* + *-nak* viszonyrag

- * elvont főnevek:

igéretnek = *tő* + *-nek* viszonyrag

szegénységének = *tő* + *-é* birtokjel + *-nek* viszonyrag

színeinek = *tő* + *-ei* többesjel + *-nek* viszonyrag

2) Mellékneveken:

absztraktnak = *tő* + *-nak* viszonyrag

realisabbnak = *tő* + *-a* kötőhangzó + *-bb* közép fok jele + *-nak* viszonyrag

3) Névmásokon:

annak = *tő* + *-nak* viszonyrag

akinek = *tő* + *-nek* viszonyrag

magának = *tő* + *-nak* viszonyrag

V. ÖSSZEFOGLALÁS

A *-nak*, *-nek* elem rag volta nyelvészeink számára sohasem volt problematikus. Abban azonban korántsem egyeztek meg a vélemények, hogy melyek e toldalék legfontosabb jelentései.

A nézetkülönbséget az okozza, hogy esetében egyesek elfogadják a genitívus-dativus kettősséget, mások nem. Antal László például *A magyar esetrendszer* című munkájában egyértelműen bírálja az előbbi felfogást mondván, „a *-nek* genitívusz elképzelése idegen, (...) az indoeurópai genitívusz magyar fordítását akarja esetragra emelni nyelvünkben annak ellenére, hogy ilyen esetet nyelvünk alkatrendszere nem indokol” (Antal László: *A magyar esetrendszer*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, 124. old.). A *-nak*, *-nek* körüli véleménymegosztást jól tükrözik a manapság használatban levő szakkönyvek álláspontjai is. Az általunk vizsgált három kézikönyv különválasztja ugyan a rag genitívusi és datívusi funkcióját, abban azonban eltérnek a vélemények, vajon jelölni kell-e a genitívust minden esetben. A MMNyR. erre a kérdésre nem tér ki, a MMNy. pedig kifejti, lehetséges felcserélni a genitívust nominativusszal, tehát elhagyható a rag. *A magyar nyelv könyve* szintén jelzi a birtokos esetrag elhagyhatóságát, s teszi ezt úgy, hogy kitűnjék, a genitívusi funkció az alanyi rész birtokosa személyjelével is kifejezhető.

Dolgozatomban a teljesség igénye nélkül kívántam foglalkozni egy máig lezáratlan vita tárgyát képező kérdéssel: vajon a genitívusi és datívusi *-nak*, *-nek* rag a homonímia jelenségét tükrözi-e, vagy pedig két viszonyraggal állunk szemben.

Szómagyarázat

TA. - A Tihanyi apátság alapítólevele

HB. - Halotti Beszéd

HBK. - Halotti Beszéd és Könyörgés

ÓMS. - Ómagyar Mária-siralom

GyS. - Gyulafehérvári Sorok

KT. - Königsbergi Töredék

KTSz. - Königsbergi Töredék és Szalagjai

JókK. - Jókai-kódex

BécsiK. - Bécsi Kódex

ÉrdyK. - Érdy-kódex

MMNyR. - A mai magyar nyelv rendszere

MMNy. - A mai magyar nyelv

gen. - genitívus

dat. - datívus

E. Sz. - egyes szám

T. Sz. - többes szám

Irodalom

- A mai magyar nyelv rendszere I–II. Bp., Akadémiai Kiadó, 1961–1962.
- Bencédy József, Fábián Pál, Rácz Endre, Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. (5. kiadás)
- A. Jászó Anna (szerk.): A magyar nyelv könyve. Bp., Trezor Kiadó, 1995.
- Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán: A magyar nyelv története. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. (7. kiadás)
- A magyar nyelv történeti nyelvtana. I–II/1., Bp., Akadémiai Kiadó, 1991–1992.
- Molnár József, Simon Györgyi: Magyar nyelvemlékek. Bp., Tankönyvkiadó, 1980. (3., javított és bővített kiadás)
- Antal László: A magyar esetrendszer. Bp., Akadémiai Kiadó, 1961.
- Antal László: Egy új magyar nyelvtan felé. Bp., Magvető Kiadó, 1977.
- Antal László: A formális nyelvi elemzés. Bp., Gondolat Kiadó, 1964.
- Elekfi László: Magyar ragozási szótár. Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 1994.
- Joannovics György: A „nek” névrag. Nyr., IV–VII., 1873.
- Antal László: Hány esete van a magyar főnévnek? MNy., LVI., 1., 1961.
- Berrár Jolán: A magyar esetrendszer vizsgálati módjairól. MNy., LIX., 4., 1963.

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

MONDATTANI STÍLUSESZKÖZÖK

„... Mert micsoda gyönyörű dolog az, hogy az embernek csak egy gondolata van, és nem jut az embernek eszébe kettő, hanemha kettőnek a fele.

S mindazonáltal két mondat lesz belőle, és egynél több sor lesz az egyből...”

(Karinthy Frigyes: Gondolatrítmusok)

A dolgozat témája a mondattani stílusesszékök tárgyalása.

Az így meghatározott téma viszont a következő kérdéseket (alapproblémákat) veti fel:

- mit nevezünk stílusesszéköknek;
- melyek közülük „mondattaniak”;
- mi a funkciójuk.

A terminusok előzetes lehatárolására azért van szükség, mert a stílusku-tatás terén még ma is olyan szerteágazó áramlatok léteznek, hogy egy „in medias res” eljárású leltárkészítés – amennyiben egyáltalán lehetséges (és fő-ként indokolt!) lenne – szükségszerűen terminológiai zavarokhoz vezetne és belső ellentmondásba fulladna.

Hogy ez ne történjen meg, részben vissza kellene nyúlnunk a poétikák és retorikák történeti forrásához, részben pedig meg kellene vizsgálnunk szá-zadunk stilisztikai irányzatainak főbb nézeteit a stílusesszékök definiálásá-ról, felosztásáról, funkciójáról stb.

Mivel azonban a dolgozat terjedelme korlátozott, a teljességre törekvés helyett ki kell választanunk azokat a meglátásokat, melyek a legcélszerűb-beknek mutatkoznak egy érdemleges keresztmetszet elkészítéséhez.

Ha ugyanis valamelyik aspektusukat (strukturális, funkcionális, logikai, szemantikai stb.) szem elől tévesztjük, máris veszítenek lényegükből, végső soron pedig öncélúvá válnak, a szöveg szaporításának pusztá eszközévé, akárcsak a mottóul vett Karinthy-sorokban parodizált gondolatrítmusok.

A STÍLUSESZKÖZÖKRŐL ÁLTALÁBAN

Ha eltekintünk attól, hogy már magának a *stílus* terminusnak is hányféle aktuális használata létezik, és elfogadjuk, hogy ebben az esetben a nyelvi (v. irodalmi kifejezés összetételének, szerveztségének, felépítésének a „miként”-jét (módját) fogjuk jelölni vele (mivel a *stílus* kifejezés terminológiai vizsgálata terjedelmét illetően önálló dolgozat tárgyát képezhetné), még mindig elegendő problémát jelent a stíluseszközök pontos meghatározása.

Tágabb értelemben ugyanis potenciálisan stíluseszközöknek nevezhetjük mindazokat a nyelvi (hangtani, frazcológiai, alaktani, mondattani, szövegtani) elemeket, melyek részt vesznek egy adott szöveg felépítésében, mert éppen ezeknek elrendezési módja (felépítésük egyszerűsége) hat ki a szemlélt szöveg azon arculatára, melyet *stílus*ként szoktunk megjelölni.

Ha azonban rendszerezni óhajtjuk őket, a vizsgálódás totál plánját szükségszerűen kisebb szegmentumokra kell bontanunk, mindaddig, míg olyan törvényszerűségekre nem bukkanunk, melyek egy-egy szegmentum belső szervezési elveként megjelölhetővé nem válnak.

Mivel ugyanis a nyelvi kifejezés eszközeiről van szó, még ebben a „posztstrukturális”-nak nevezett korban sem tekinthetünk el attól a saussure-i felismeréstől, mely szerint a nyelv rendszer (struktúra), tehát minden egyes elemét a többihez képest elfoglalt helyzete alapján kell értékelnünk, hisz csak a rendszerben betöltött funkciója révén ismerhetjük fel azt a hatást is, melyet a szöveggörnyezetére egy adott helyzetben gyakorol, s mely végső soron a szemlélt szöveg stílusára is rányomja bélyegét.

A kérdés, mely itt természetesen felvetődik, az, hogy minek alapján ismerhetünk fel egy adott nyelvi elemet (szegmentumot) a többihez viszonyítva stíluseszközként, illetve minek alapján állapíthatjuk meg, hogy az „mondattani”-e, vagy sem.

Mivel a jelenségeket gyakran könnyebb negatív oldalukról megközelíteni, mint direkt megjelölni lényegük mibenlétét, itt is kezdetnek két olyan problémát említenék meg, mely az antik retorikákból és poétikákból a klaszszicizmus közvetítésével vonult be (mintegy állandó vitaforrásként) századunk stíluskutatásába is.

Az egyik közülük a stíluseszközöknek az *eltérés* kritériuma alapján való megragadására vonatkozik, a másik viszont a nyelvi kifejezés szintjének mesterséges elválasztására a jelentés szintjétől, melynek következmé-

nyeként rögződött be a stíluseszközöknek sok tekintetben problematikus szétválasztása a l a k z a t o k r a és t r ó p u s o k r a. Alakzat: gör.: szkhéma, lat.: figura [= forma, alakzat, kép, minta, viselkedési mód]; trópus: gör.: tróposz (= fordulat).

Mindkét probléma tisztázásáért egészen Arisztotelészig kell visszanyúlnunk, az ő tanításainak (félre)magyarázásából származik ugyanis a félreértések zöme.

Így az e l t é r é s kritériumának forrása Arisztotelész *Poétikájának* XXII. fejezetében lelhető meg.

„Emelkedett és választékos lesz a kifejezés, ha a közhasználatú szavakat szokatlanokkal vegyítik.” (Arisztotelész, 1974, 51.) – olvashatjuk itt, miközben Arisztotelész s z o k a t l a n o n „az idegenszerű szót, metaforát, a megnyújtást és általában mindazt” értette, „ami eltér a közhasználatútól” (uo.). Azonban ugyanitt arra is felhívta a figyelmet, hogy ezeknek az eszközöknek túlzott használata az érthetőség kárára megy.

Az eltérés kritériuma így (különösen a klasszicizmus idején) általánosan elfogadott követelménnyé vált a stíluseszközökkel szemben, s csak századunk strukturalista irányzatai kezdték vizsgálni a viszonyítási alap kérdéskörét. Lehetetlen volt ugyanis nem észrevenniük, hogy – bármilyen normát tegyenek is meg referenciális objektumnak – az eltérés maga szükségszerűen relatív marad. S itt általában Jean Cohen *Structure du langage poétique* (Párizs, 1966) című tanulmányára szoktak utalni, melyben ő a francia szimbolista költészet nyelvét a tudományos próza stílusával hasonlította össze, s melyben általában azt kifogásolják, hogy „az összevetés alapját is lehet úgy szemlélni, mint eltérést, például a beszélt nyelvhez képest” (Szegedy-Maszák, 1992, 121.), illetve Tzvetan Todorov szavaival élve „amennyiben két különböző stílusú diszkurzus létezik, miért kell az egyiket normának, a másikat pedig eltérésnek tekintenünk?” (Ducrot–Todorov, 1987, II/186.).

S ezért helyesebb talán, ha Arisztotelész meghatározásában az e l t é r é s momentuma helyett a s z o k a t l a n s á g mozzanatát ragadjuk meg, mint ahogyan az ezzel szinoním v á r a t l a n s á g fogalma révén közelítették meg a stíluseszközöket azok, akik e célból az információelmélet eredményeit építették be a stíluskutatás módszertanába, s szerintük a stílust valószínűségfogalomnak tekinthetjük (N. E. Enkvist, M. Riffaterre) (vö. Szabó, 1977, 152.).

Ez a megközelítés viszont azon a tételen alapul, hogy a jel által közvetített információ értéke fordítottan arányos a jel előfordulásának valószínűségével, tehát minél kevésbé várható egy adott kontextusban egy nyelvi konfi-

guráció megjelenése, annál intenzívebb információhordozó értékkel rendelkezik, és fordítva.

Ha viszont a stílusesszközöket ilyen szempontból kezdjük vizsgálni, több olyan sokat vitatott kérdésre is választ kapunk, mely pusztán az eltérés kritériumából kiindulva leginkább ellentmondásos magyarázatokba szokott torkollni. Így például választ kapunk arra, hogy:

– miért van egyáltalán szükségünk stílusesszközökre;

– miért fontos, hogy ezek szokatlanok legyenek;

– miért „kopnak ki” idővel a bizonyos időszakokban expresszívnek tartott stílusesszközök a használatból (illetve miért van az, hogy egyes stílusesszközök kihasználtsága történetileg változó kategóriának számít);

– miért hathat bizonyos szövegekben a „zérus-alakzat” (vö. R. Barthes: *Les degrés zéro de l'écriture*, 1953) is alakzatként; stb.

Míndez ugyanis a jelek információhordozó értékével függ össze, azzal tehát, hogy egy meghatározott szövegkörnyezetbe bele nem illő (váratlan, deviáns, kirívó, eltérő) nyelvi eszközök magasabb információs értékkel rendelkeznek, mint azok, amelyek a nyelvi konvenció által várhatóak. Váratlanságuk révén ugyanis ellentmondásos helyzetbe hozzák, „sokkolják” a befogadót (az információtöbblet „megemésztésének” stresszhelyzetébe rántják), s ugyanakkor újra felkeltik a szöveg iránti figyelmét is. Mert a szöveg, ha csak várható (redundáns) nyelvi jelekből lenne felépítve, információs értéke úgyszólván nullával lenne egyenlő, az ilyen szöveg pedig szükségszerűen unalmas. Hogy ez tehát ne forduljon elő, a nyelv stílusesszközök használatához folyamodik. De ha bizonyos stílusesszközök előfordulásának valószínűsége (használatuk gyakorisága) megnövekszik, információhordozó értékük ennek megfelelően csökken (közhellyé válnak), s ezáltal rendszerint fokozatosan ki is kopnak az irodalmi nyelvhasználatból, mígcsak előfordulásuk újra váratlanná nem válik. Ekkor újra felfedezik őket.

De a kontextuális elvárásokkal hozható összefüggésbe a „zérus-alakzat” is. Ha ugyanis egy bizonyos szövegtípus a konvenció értelmében megfelelő műfaji, stílári stb. ismérvek hordozójának számít, ezeknek az ismérveknek a hiánya is hasonló hatást vált ki, mint egy nem megfelelő kontextusban alkalmazott nyelvi jel – információtöbblet hordozójává válik.

A z i n f o r m á c i ó terminus azonban itt semmi esetre sem kizárólagos anyagi tudást (adathalmazt) jelent. Inkább tekinthető egy olyan szabad változónak, mely esetenként behelyettesíthető mindazokkal a jelöltekkel, melyekre általában a s t í l u s e s z k ö z f u n k c i ó j a terminussal szoktunk utalni, s ennek megfelelően beszélhetünk a stílusesszközök nyújtotta in-

formáció kapcsán grammatikai, szemantikai, logikai, stilisztikai, esztétikai stb. információk komplex szimultán együtteséről – illetve arról a komplex élményhatásról, melyet mindezek együttese a befogadó személyiségében kiváltani képes.

Ezzel pedig az eltérés kritériuma okozta kétségeket, úgy tűnik, sikerült kiküszöbölnünk, meg kell még tehát vizsgálnunk azokat a problémákat, melyek a kifejezés és a jelentés szintjének, s ebből következően az alakzatoknak és trópusoknak mechanikus szétválasztásából erednek.

Ezeknek gyökereit ugyancsak Arisztotelésznél fedezhetjük fel, ő ugyanis a *Poétika* XXI. és XXII. fejezetében különbséget tesz a *m e t a f o r a* (vö.: Arisztotelész. 1974, 48.) és a nyelvi kifejezést módosító olyan eljárások között, melyeknek révén „azáltal (...) hogy másképpen hangzik, mint a mindennapi beszéd, a kifejezés szokatlanná lesz, elválik a közönségestől, viszont azáltal, hogy a megszokotthoz kapcsolódik, világos is marad” (Arisztotelész. 1974, 52.). Ezek közé az eszközök közé a *m e g n y ú j t á s o k a t*, *r ö v i d í t é s e k e t*, valamint a *s z a v a k m e g v á l t o z t a t á s á t* sorolta, tehát azokat az eljárásokat, melyeket a későbbi korok úgyszólván öncélú díszítőeszközökké degradáltak, figyelmen kívül hagyván azt az állandónak mondható arisztotelészi törekvést, hogy a stíluson belül minden elem egységes és arányos legyen.

Ő ugyanis a *Retorika* III. könyvében kiemeli, hogy „a stílus alapfeltétele a nyelvhelyesség” (Arisztotelész. 1982, 184.), mely szerinte öt követelmény valósul meg: a kötőszavak helyes használatában; a dolgok nevükön nevezésében (nem körülírásukban); a kétértelmű kifejezések mellőzésében; a szavak nemének helyes alkalmazásában; valamint az egyes- és többes szám helyes használatában (uo., 184–186.).

Arisztotelész „stilisztikai” hagyatékáról ezen kívül elmondható, hogy ő tulajdonképpen minden stílus eszközt szintaktikai vonatkozásban szemlélte, aszerint, hogy az milyen funkciót tölt be a megnyilatkozásban belül, hogyan befolyásolja pozitív vagy negatív értelemben annak világosságát, érthetőségét, felolvashatóságát, s mindennek megfelelően ő nem is készített külön listát, melyben a stílus eszközök (alakzatok, trópusok) kontextusból kiemelt alakjukban, egymástól élesen elkülönítve szerepeltek volna.

S éppen ez az, amit Szegedy-Maszák Mihály is hangsúlyoz Arisztotelész jelentősége kapcsán a későbbi korok retorikáival szemben:

„Mi okozza Arisztotelész fölényét legtöbb utódához képest? Főként az, hogy mondatokban s nem szavakban gondolkodott. A XVIII. század legjelentősebb retorikája, az enciklopédista César Chesneau Du Marsais

(1676–1756) műve már címével is elárulja a különbséget: *A trópusokról, vagyis azokról a különböző jelentésekről, amelyeket egyazon szó egyazon nyelvben fölvehet* (1730)” (vö. Dumarsais-Fontanier: *Les tropes I–II*. Genève. Slatkine reprints, 1967). „A vállalkozás leszűkítettségét még csak fokozza Du Marsais szemléletének belső ellentmondása: az ésszerűség jegyében az osztályozást tekinti a tudományosság mércéjének, de az érzettársítások empirista felfogását választja kiindulópontul, s a lélektani szempont szétzilálja fogalmainak alá- és fölérendeltségét. Ezt a fogyatékoságot elsőként Pierre Fontanier, a következő század legkiválóbb retorikusa ismerte föl. *Les figures du discours* (1830) című munkája éppen ezért nemcsak használhatóbb, mert teljesebb osztályozást ad, de azért is figyelmet érdemel, mert tétova kísérlet arra, hogy a besorolást a szerepkörök elemzése előzze meg, s így újból a mondatközpontúság jusson érvényre a tárgyalásban” (Szegedy-Maszák, 1992, 119–120.).

Fontanier munkáit a francia strukturalisták (különösen Gérard Genette és Jean Cohen) fedezték fel újra, s vetették alá részletes kritikai elemzésnek.

Genette *Alakzatok* (*Figures*. Párizs, 1966) c. művében Fontanier-t a retorika Saussure-jének nevezi, mivel ő már a múlt század elején hangsúlyozta, hogy egy alakzat vizsgálatánál szét kell választani annak kauzális ismérveit funkcionális ismérveitől (szerepköreitől), keletkezési körülményeit alkalmazásának lehetőségeitől – tehát lényegében szinkronikus aspektusait diakronikus aspektusaitól (Genette, 1986, 243.).

Cohen viszont Fontanier alakzatfelosztásából indul ki („trópus”-okra és „nem-trópus”-okra), mely szerinte csak horizontális kettéválasztást jelent, s egy olyan nézeten alapul, melynek értelmében az alakzatok lényegében izomorf képződmények, s a köztük levő különbség csak a szemantikai, szintaktikai és hangzó szinten nyilvánul meg, az eltérések révén, ez pedig ilyen formában ellentmondást rejteget.

Ezzel egyidejűleg viszont a retorikának felrója, hogy miközben az irodalmi nyelv struktúráit üres formák halmazaként kezelte, nem volt képes felismerni azoknak a képződményeknek belső dinamikáját, melyeket a l a k z a t o k néven tartott számon, mégpedig azért nem, mivel nem ismerte a különbséget, mely a nyelv paradigmatiszma tengelyét megkülönbözteti szintagmatikus tengelyétől.

Hogy ezt a mulasztást helyrehozza, kb. egyidejűleg azzal, hogy a Liégei „µ”-csoport közzéadta könyvét az alakzatok később igen ismertté vált „neoretorikai” négyes felosztásával (metaplazmusra, metataxisra, metaszemémára és metalogizmusra, Cohen *Theorie de la figure* (1970) c. tanulmányá-

ban arra hívta fel a figyelmet, hogy tulajdonképpen minden alakzat egy de-
kódolási folyamatot feltételez, mely két fázisban játszódik le. Ezek közül az
első a deviáció felfedezése, a második viszont ennek „kijavítása”, helyretéte-
le, mely egy bizonyos hasonlósági, közelségi (érintkezési stb. viszonyokon
alapuló paradigma-mező vizsgálatából áll, ahol ezeknek a viszonyoknak se-
gítségével meglelhető az a jelölt (jelentett), mely a kifejezéshez (jelölőhöz,
jelentőhöz) egy elfogadható szemantikai interpretációt képes rendelni.

Minden alakzat tehát két egymásra merőleges tengely segítségével ké-
pezhető le, melyek közül Saussure nyomán az egyiket *s z i n t a g m a t i -*
k u s, a másikat *p a r a d i g m a t i k u s* tengelynek nevezhetünk, s e-
lyek az alakzat „működésének” során – úgy tűnik – elrejtik egymást: a tró-
pusok esetében a szemantika síkjában a jelentettek változatainak paradig-
matikus tengelye rejt el a jelentők összeegyeztethetlenségének szintag-
matikus tengelyét, míg a „nem-trópusok” esetében a szintagma rejt el a pa-
radigmát. S így, amíg a retorika a szintagmatikus eltérést önmagában vizsgál-
ta, nem vette észre annak paradigmaticus vetületét. „Egyszóval – írja Cohen
– minden alakzat (figura) két fázis létezését feltételezi. Míg a trópus-elmélet
az első felett siklott el, a nem-trópusok elmélet a másodikról feledkezett meg.
Nem vette észre, hogy minden nem-trópus egy trópusot feltételez, mivel min-
den eltérés megköveteli, hogy egy jelentésváltozás által redukálttá váljon, s
tulajdonképpen e kétfajta deviációnak, a fordulatnak (átváltoztatásnak) és
helyreállításának játéka képezi minden alakzatnak az ökonómiáját” (Cohen,
1986, 285.).

Ezek után, ha szemügyre vesszük a neoretorikusok imént említett né-
gyes felosztását, láthatjuk, hogy eszerint még mindig szétválík a jelentő sík-
ja a jelentettétől, s a szemantikai alakzatok közül a metaszemémák szorosan
a szavak szintjére vannak korlátozva, figyelmen kívül hagyva annak lehető-
ségét, hogy pl. egy metafora az egész mondat szempontjából meghatározó
szerepű lehet, amire Szegedy-Maszák Mihály is *Az irodalmi mű alaktani*
hatásmélete c. tanulmányában felhívja a figyelmet, levonván a következte-
tést, hogy „a metaforát mondattani jelenségnek is kell tartanunk” (Szegedy-
Maszák, 1992, 123.).

Milyen következtetéseket vonhatunk tehát le mindezekből?

1. Arra a kérdésre, hogy mit nevezhetünk stíluseszköznek, s mi által is-
merhetjük fel a többi nyelvi elemhez képest stíluseszközként, visszatérve a
fejezet kiindulópontjához ezt válaszolhatjuk: stíluseszköz funkcióját elvben
betöltheti a nyelv teljes eszköztára. Ezen belül azonban a hagyományos sti-
lisztikai (poétikai-retorikai) konvenció alapján köztudottan lekerekíthető a

nyelvi stílári eszközöknek egy olyan dinamikus és rugalmas részhalmaza, melyet a l a k z a t o k néven tartunk számon. Az alakzatok fő ismérve pedig az, hogy formai-jelentéstan konfigurációjuk révén, azáltal, hogy az adott kontextuson belül egy adott közegben egy adott időszakmentumon belül egy adott konvenció értelmében előfordulásuk v á r a t l a n, fokozott f i g y e l e m f e l k e l t ő tulajdonságra tesznek szert, s ezáltal szimultán (hatványozott) komplex funkcióbetöltésre válnak alkalmassá, információhordozóértékük ugrásszerűen megnövekszik.

2. Mivel minden alakzat két szinten (szintagmatikus és paradigmikus síkon) működik egyidejűleg, súlyos hibát követnénk el, amennyiben a hagyományos „trópus”–„nem-trópus” felosztáshoz tartanánk magunkat tárgyalásukkor; de akkor is hibáznánk, ha a hagyományos értelemben vett trópusokat (metaszemémákat) a szavak szintjére korlátoznánk, mivel azok a kontextus révén (azzal összehasonlítva) nyerik el váratlanságukat. Ilyen értelemben viszont a mondat az a legkisebb kontextuális egész, mely viszonyítási alapot nyújthat ennek megítéléséhez.

3. Az elmondottakból következően tehát megállapíthatjuk, hogy m o n d a t t a n i stílusz eszközöknek nevezhetjük a nyelvi kifejezésnek mindazon eszközeit, melyek stílári funkciójukat valamilyen szempontból a mondat révén fejtik ki: akár úgy, hogy s z i n t a k t i k a i h e l y z e t ű k vagy (+és) j e l e n t é s ű k révén m o n d a t r é s z k é n t befolyásolják a föléljük rendelt mondat arculatát, akár pedig úgy, hogy komplex m o n d a t e g é s z k é n t (szintaktikai-szemantikai komplexumként) hatnak szövegkörnyezetük stílusára.

A MONDATTANI STÍLUSESZKÖZÖK RENDSZERTANI ÚJRAÉRTÉKELESE

Mivel az előző fejezetben a problémák tisztázását mindig Arisztotelésznél kezdtük, a mondattani stílusz eszközök rendszerének föltérképezését is övele fogjuk indítani.

Az előző részben azt már elmondtuk róla, hogy stilisztikai nézeteinek középpontjába a világos kifejezést, az érthetőséget, a nyelvhelyességet helyezte, arról azonban nem esett említés, hogy mely stílusz eszközöket tartotta arra érdemesnek, hogy foglalkozzon velük, a metafora és a stílus szokatlan-ságát biztosító alakzatok általános említésén kívül.

Arisztotelész ugyanis a *Retorika* III. könyvében említést tesz bizonyos alakzatokról, melyek közül kimondottan mondattaninak számít az *a s z ü n d e t o n* (= kötőszóelhagyás), ellentétpárjával, a *p o l i s z ü n d e t o n* nal (= kötőszóhalmaz) együtt, mivel a kötőszavak kitételének igénye és ennek funkciója szintaktikai kérdés. Stílus vonatkozásai viszont (még ma is) a következők:

– a kötőszó zérus-fokú előfordulása olyan helyen, ahol várható lenne, a sűrítettség érzését kelti, néha feszültséget okoz, ugyanakkor rövidíti a mondanivaló kimondásának idejét, lendületet visz a mondatba, s néha az alliterációt vagy rímet nyilvánvalóbbá teszi, ezáltal is növelve a kifejezőeszköz információs értékét: „Szabadság, szerelem!” (Petőfi); „Egy vége szúr, más vége üt,/Tör, zúz, seper, dönt mindenütt.” (Arany: *Keveháza*, 15.) stb.;

– kötőszóhalmaz esetében pedig a mondanivaló lelassul vagy szaggatott lesz, s nem ritkán ünnepélyessé válik tőle a stílus, vagy a megváltoztathatatlanúság, eleve elrendeltség, a gyász érzését kelti: „Most tél van és csend és hó és halál” (Vörösmarty: *Előszó*).

Ugyancsak a szintaxis ügye a helyes központosítás. Ennek ellenkezője, a *p a r a t a k s z i s z* (= a központosítás elhagyása) – mint Szegedy-Maszák Mihály is említi – az avangárd költészet nyomán terjedt el az irodalomban (vö.: Szegedy-Maszák, 1992, 124.).

Funkcióját illetően a paratakszis, azáltal, hogy az írásjelek elhagyása révén megszünteti az egyes mondatrészek és tagmondatok közti határt, egyfelől a megállíthatatlanság, a gáttalan hömpölygés érzetét kelti, másfelől viszont a nyelvi egységek jelentéseit is jobban összemosza, tehát az értelmezhetőség, a szabad asszociációk lehetséges tartományát is megnöveli, de az „így is – úgy is” érthetőség „dodonai” hangulata folytán az ezoterikum érzését is felkeltheti.

Szintaktikai problémához kötődik továbbá a *s z o l e c i z m u s* is, melyet Arisztotelész a következőképpen jellemez: „szolecizmus keletkezik abból, ha két egymás mellé rendelt szóhoz nem azt kapcsoljuk, ami mindkettőhöz illik, például a »látom« nem alkalmazható egyaránt a hangra és a színre, de az »érezkelve« igen” (Arisztotelész, 1982, 186.).

S végül nem tekinthető külön alakzatnak, mégis igen fontos stílusfunkciót tölt be a közlés folyamatában a *p e r i ó d u s* (= körmondat) is, mely ugyancsak kimondottan szintaktikai kategória.

„Körmondatnak nevezem – mondja Arisztotelész – azt a mondatot, amelynek kezdete van, önmagában befejezett, és terjedelme jól áttekinthető. Ez a forma kellemes és könnyen megjegyezhető; kellemes, mert ellentéte a

határtalannak, és mert a hallgató folyton úgy érzi, hogy felfog valamit, mivel mindig lezárul valami önmagában, ha viszont nem látunk semmit előre és nem érünk a végére, az kellemetlen. Könnyen megjegyezhető, mert könnyen emlékezetünkbe véshető. Ez azzal magyarázható, hogy a körmondatos stílus ritmusos, s az ilyen mindennél könnyebben megjegyezhető...” (Arisztotelész, 1982, 193.).

Szathmári István *A magyar stilisztika úja* lexikon-mellékletében a körmondat három fajtáját különbözteti meg: a **k l a s s z i k u s**, a **b a r o k k** és a **r o m a n t i k u s** körmondatot, melyek közül a klasszikus körmondat felel meg az Arisztotelész által felállított kerekesség- és áttekinthetőség-követelménynek, míg a barokk körmondat szövevényességében, a romantikus viszont parttalanságában távolodik el a klasszikus mérték ideáljától (vö.: Szathmári, 1961, 467–468.).

Ami tehát Arisztotelész hagyatéka kapcsán ismételten elmondhatunk, az, hogy a fő hangsúlyt a szintaktikai vonatkozású stílusesszközökre helyezi. Hisz éppen ezeknek helyes használata biztosíthatja a stílus világosságát és érthetőségét.

A későbbi korokban mondattani alakzatoknak kizárólag azokat tartották (s még napjainkban sem tűnt el teljesen ez a felfogás), melyek a mondat „szokásos” alakját módosítják valamiképpen, tehát azokat, melyeket a neo-retorikusok **m e t a t a x i s**-oknak neveztek, s melyek közé az imént említett aszúndetonon és poliszúndetonon kívül még nagyjából a következők sorolhatók be:

- **a n a f o r a** (= szó v. szócsoport ismétlése a kijelentésegységek elején);
- **e p i f o r a** (= ennek ellenkezője: a kijelentésegységek végén történő ismétlés);
- **s z ü m p l o k h é** (= az előző két alakzat kombinációja: szó v. szócsoport ismétlése az egymást követő kijelentésegységek elején is, végén is);
- **e l l i p s z i s** (= a mondat bizonyos elemeinek elhagyása);
- **a n a k o l ú t h o n** (= a mondat logikai v. szintaktikai szerkezetének megtörése);
- **k h i a z m u s** (= tükörszerkezetű [ABBA] mondatalakzat, amelyben két-két azonos formájú vagy funkciójú nyelvi egység van);
- **z e u g m a** (= több nyelvi egységnek egy valamennyiükre érvényes, de csak egyszer kimondott elem által való összekapcsolásával keletkezett alakzat); stb. (vö.: Vígh, 1981, 431., 487–514.).

A metataxisok osztályáról azonban megjegyzendő, hogy csak a kétes értékű szövegekben szoktak „csak önmagukért” (és önmagukban) előfordul-

ni (pl. az emlékvess-költészet kedveli kimondottan a könnyen „gyártható” – leginkább anafora – epifora – szümplokhé fajtájú stílusesszközöket). Ezeknek az alakzatoknak valódi funkcióját ugyanis a sűrített hatás elérésében kell látnunk, s éppen ezért rendszerint nem is járnak egyedül.

Így pl. az imént említett, ismétlésen alapuló alakzatok gyakran járnak együtt a m o n d a t p á r h u z a m (paralellizmus, gondolatpárhuzam), az e r ő s í t é s (accumulatio, amplificatio) vagy f o k o z á s (gradatio) alakzataival (vö.: Petőfi: A XIX. század költői; Vörösmarty: A Guttenberg-albuma stb.), melyek viszont – s ez különösen a romantikus költészet ismérve – nem ritkán a l á t o m á s (vizió) stílusesszközével társulnak, mely viszont általában igen expresszív, túlzásba menő (h i p e r b o l a) metaforikus kifejezőesszközökből épül fel.

Hol lehet tehát a stílusesszközök közötti határt megvonni?

Ebből a problémából adódóan keletkezhettek az olyan terminus technicusok is, mint amilyen a g o n d o l a t a l a k z a t vagy a s z i n t a k t i k a i j e l e n t é s a l a k z a t, az olyan alakzatok megjelölésére, melyek a m e t a t a x i s kategóriájába sorolt alakzatoktól eltérően sokkal nyilvánvalóbban kötik össze a szintagmatikus fázist a paradigmaticussal.

Így Szathmári István szerint „a gondolatalakzatok olyan sajátos formák, amelyek elsősorban tartalmi, gondolati oldalukkal hatnak. Ide tartozik: a felkiáltás, a megszólítás, a kérdés, a gondolatpárhuzam, az ellentét, a nagyítás, a látomás, az irónia (...) a szójáték” (Szathmári, 1961, 418.) – nem kell azonban nagy nyelvésznek lennünk ahhoz, hogy megállapíthassuk: a felkiáltás, megszólítás, kérdés legalább annyira a grammatika (szintaxis) ügye, mint azok a mondatszerkezetek, melyekből bármelyik alakzat (így a gondolatpárhuzam, az ellentét, a nagyítás stb. is!) felépül.

A neoretorikusok a gondolatalakzatokat m e t a l o g i z m u s o k-nak nevezték, s többek közt ide sorolták a l i t o t é s z t (= kicsinyítés), h i p e r b o l á t (= túlzás), az i r ó n i á t (= egy kifejezésnek a konvencionális jelentésével ellentétes értelemben való alkalmazását) stb.

Vígh Árpád viszont a neoretorikusok négyes felosztásával kapcsolatban megjegyzi, hogy „e négy típusban nem minden alakzatnak van helye. Az oximoron például a neoretorika szerint metaszemémának minősül ugyan, ám valójában nem az, hiszen a benne részt vevő szavak jelentése nem feltétlenül változik meg, ugyanakkor szintaktikai viszonyuk létfeltétele az alakzatnak. Inkább tehát egyfajta szintaktikai jelentésalakzatnak lehetne tekinteni, akárcsak az antitézist vagy a hasonlatot” (Vígh, 1981, 488–489).

Ezek közül az *oxymoron* két egymást látszólag kizáró, szemantikailag ellentétes fogalmat állít szintaktikailag függő helyzetbe egymással: „Villámlik és villámlik és / villámlik és fekete nappal” (Pilinszky: Félmúlt); az *antithézisz* is két egymással ellentétes nyelvi egységet (szó, mondat stb.) hoz párhuzamba egy nyelvi-logikai egységen belül: „Keresek egy csodát, egy titkot, / Egy álmot. S nem tudom mit keresek.” (Ady: Egy párisi hajnalon); a *hasonlat* viszont két nyelvi egységet úgy állít párhuzamba, hogy az egyiket a másikra vonatkoztatja (ahhoz hasonlítja): „Fölugrott helyéről, mint egy fölpiszkált szelindek” (Mikszáth).

Mindezek közül azonban talán a hasonlat stílushatása függ leginkább attól, hogy mit mivel állítanak párhuzamba. Úgy is mondhatnánk, hogy annál erősebb a stílushatás, minél inkább szokatlannak, váratlannak bizonyul a hasonlító és a hasonlított közötti párhuzam valami miatt, máskülönben a hasonlat könnyen hétköznapivá (zérus-információértékűvé) válik.

Amiben viszont a három alakzat rokon vonásokat mutat egymással, az, hogy mindháromnak igen kifejezett a szintaktikai vonatkozása, azzal, hogy egyidejűleg a szemantika síkján is igen kifejezetten hat. Tehát pusztán szintaktikai vagy szemantikai kritérium alapján igen nehéz akár ide, akár oda besorolni őket.

Ezért az ilyen nehézségek miatt az alakzatok osztályozásában egyéb módszerekkel (kritériumokkal) is kísérleteztek.

Azok, akik a strukturalista nyelvészet oldaláról közelítették meg a problémát, elsősorban annak alapján próbálták megérteni az alakzatok lényegét, hogy milyen logikai matrix fedezhető fel a háttérükben, illetve milyen kombinatorikus műveletek eredményeképpen jöttek létre.

Így a Liége-iek négy logikai operáció (hozzáadás, kihagyás, összevonas, sorrendcsere) segítségével vezették le az alakzatokat, J. Durand viszont megállapította, hogy két kifejezés egymás közti viszonya rendszerint az azonoság, hasonlóság, eltérés és ellentét relációinak valamelyikére vezethető vissza (vö.: Ducrot–Todorov, 1987, II/194.).

De Zdenko Škreb, zágrábi irodalomtudós is az előbbiekhöz hasonló elveket tarthatott szem előtt, amikor *A stílus mikrostrukturái és az irodalmi formák* c. tanulmányában a stílusesszközöket tíz csoportra osztotta (az oppozíció, ellentét, kontraszt mikrostrukturája; az ismétlés mikrostrukturája; az erősítés mikrostrukturája; az átvitt, „képszerű” jelentés mikrostrukturája; a halmozás mikrostrukturája; a hasonlat mikrostrukturája; egyéb átvitt értelmű mikrostrukturák csoportja; epitheton; szójáték; valamint a szintaktikai mikrostrukturák), melyek közül Škreb szerint az első négy csoport mikrostrukturái a nyelv immanens alakító eljárását képezik (vö.: Škreb, 1986, 233–283.).

A szintaktikai mikrostruktúrák csoportjába tartozó alakzatokat tárgyalván az *ige-* illetve *főnévhalmozás* funkciójáról beszél a dinamikus, illetve statikus érzés felkeltésében, majd a *felkiáltás* és a *költői kérdés* stílushatását vizsgálja. Ezek után a *parataxis* (= mellérendelés), valamint a *hypotaxis* (= alárendelés különféle módozatait veszi szemügyre, végül pedig az *aszüneton* és a *poliszüneton* hatását vizsgálja meg.

Ebbe a csoportba tehát Škreb azokat a stílusesszüközöket sorolta, melyek kimondottan a mondat stílusértékét befolyásolják, de nem sorolhatók be az előző csoport egyikébe sem.

Így szerinte egészen más hatása van a mondatnak, ha tartalmát tekintve kijelentő, mint ha kérdő vagy felkiáltó. A felkiáltó mondat erős érzelmi töltettel rendelkezik, melynek hatását még fokozza, ha a költő halmozottan alkalmazza. A felkiáltó mondatok használatát szerinte nem kell külön értelmezésnek alávetnünk, mivel azok hatása közvetlen.

A kérdőmondatokat illetően viszont megkülönbözteti a párbeszédben belül szereplő kérdést a költői kérdéstől, mely önmagában nem igényel választ, halmozott alkalmazása viszont kétséget, feszültséget visz a mű hargulatába.

A mondatszerkesztés stílushatását illetően megkülönbözteti a rövid mondatok halmozásából eredő stílushatást (tárgyilagosság vagy szaggatottság érzése, a mondatok belső szerkezeti épségétől függően), s kiemeli a hosszú, gondolatébresztő, elmélázó, álmodó stílushatást keltő mondatszerkesztés mestereit, Proustot és Thomas Mannt.

Ami viszont Škreb felosztásának többi csoportját illeti, megállapíthatjuk, hogy azokon belül a stílusesszüközök olyan szempontból „mondattaniak”, amilyen szempontból azt a dolgotban az előbbieket során tárgyaltuk.

Milyen következtetést vonhatunk tehát le mindebből?

Amint láthattuk, a stílusesszüközök osztályozása cseppet sem problémamentes terület. Ezért kíséreltem meg bemutatni többféle rendszerezési elvet is, melynek alapján a mondattani stílusesszüközöket kiszűrhetnénk a nem mondattaniak közül.

Mindennek eredményeképpen azonban talán csak egyetlen lépéssel jutottunk tovább a kezdeti bizonytalanság kiindulópontjától: abban, hogy megállapítottuk, a stílusesszüközök legnagyobb hányada értelmezhető „mondattani”-ként is. Ezen a nagy csoporton belül viszont lekerekíthető azoknak a stílusesszüközöknek a csoportja, amelyek a mondat tartalmából, szerkezeti tulajdonságaiból (egyszerű, összetett, rövid, hosszú, kijelentő, kérdő stb. mondatok) merítik stílushatásukat, illetve azoké, melyek a váratlanság mozzanata

révén fejtik ki azt. Ez utóbbiakat nevezhetjük alakzatoknak, melyek között viszont léteznek olyanok, melyek első (szembeötlő) szinten a szintagmatikus síkban működnek, s csak rejtett módon jelentéshordozók, s olyanok, melyeknél a paradigmatisz szint a szembeötlőbb.

A mondattani stílusesszközök köréből tehát feltételeesen csak azok a stílusesszközök zárhatók ki, melyek csupán a szavak hangalakjának szintjén működnek (morfológiai alakzatok), amennyiben nem kapcsolódnak be semmilyen módon funkcionálisan a mondat stílus-áramkörébe.

Irodalom

Arisztotelész: Poétika. Bp., Magyar Helikon, 1974.

Arisztotelész: Rétorika. Bp., Gondolat, 1982.

Berrár–Fábián–Szathmári–Szende–Terestyéni: Nyelvtan – Stílus – Szónoklás. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1960.

Cohen, Jean: Teorija figure. In: Leon Kojen (szerk.): Metafore, figure, značenje. Bgd., Prosveta, 1986.

Ducrot, Oswald–Todorov, Tzvetan: Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku 1–2. Bgd., Prosveta, 1987.

Fábián–Szathmári–Terestyéni: A magyar stilisztika vázlata. Bp., Tankönyvkiadó, 1958.

Genette, Gérard: Figure. In: L. Kojen: Metafora, figure, značenje. Bgd., Prosveta, 1986.

Franjić, Krunoslav: Stil i stilistika. In: Zdenko Škreb–Ante Stamać: Uvod u književnost. Zágráb, Globus, 1986.

Škreb, Zdenko: Mikrostrukture stila i književne forme. In: Z. Škreb–A. Stamać: Uvod u književnost. Zágráb, Globus, 1986.

Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvemléleti alapjai. Kolozsvár–Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1977.

Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Bp., Gondolat Kiadó, 1961.

Szegedy-Maszák Mihály: Az irodalmi mű alaktani hatáselmélete. In: Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Bp., Akadémiai Kiadó, 1992.

Todorov, Tzvetan: Sinegdohe. In: L. Kojen: Metafora, figure i znaenje. Bgd., Prosveta, 1986.

Vígh Mihály: Retorika és történelem. Bp., Gondolat, 1981.

Živković, Dragiša (főszerk.): Rečnik književnih termina. Bgd., Nolit, 1985.

RÁCZ ELEONÓRA

GOZSDU ELEK NOVELLAPOÉTIKÁJA

BEVEZETÉS

„Ha a műalkotást szerkezetnek, struktúrának, rendszernek, egységnek, totalitásnak, szervezetnek, organizmusnak, alaknak, formátumnak, morfének, szövetnek, modellnek tekintjük, akkor azt állítjuk róla, hogy egész, melynek részei vannak. Hogy milyen egész, attól függ, hogy milyenek a részek, s milyen viszonyban állnak egymással.”¹ Egyszerűsítve az idézetet: a novella szerkezeti jegyeinek összessége alkotja a formát, a részek egésszé szerveződő funkciója révén. A konstrukciós elv tehát nem más, mint az elemeknek az adott műfajra vonatkozó sajátos rendszerezése, olykor pedig a műfaji határok megszegése.

Gozsdu Elek novellapoétikája egy egészen sajátos rendszert alkot. Század végi novellákról lévén szó, szerkezeti vonásaik révén külön szigeteket, de ugyanakkor átmenetet is képeznek a klasszikus és modern szövegtípusok között.

Az elkövetkezőkben munkámat sajátos műelemzés alapján építem föl. Dolgozatom terjedelmesebb, első részében elméleti vonatkozásokkal foglalkozom, a második részben pedig a... általános szerkezeti ismérvek konkrétiizálására törekszem.

A SZERKEZETRŐL ÁLTALÁNOSAN

Elsődlegesen a felületi- és mélystruktúra szintjén találkozhatunk egésszé szerveződő elemekkel. Tematikai szinten az elemek szerveződését elsődlegesen nem a narrátor, hanem a középpontban álló létprobléma irányítja, a mélystruktúra szintjén pedig számtalan megoldás szervezi egésszé a novellákat. Gozsdu Elek novelláinak középpontjában tematikai szinten valamilyen eszmei, erkölcsi vagy lélektani probléma áll. Poétikailag apró láncszemek kapcsolódnak egymáshoz különböző epizódok kompozíciós szerepében. Az epizódok összetartó ereje a hangulat és a történés. Gozsdu Elek novellái a keretes elbeszélés jegyeit viselik magukon. Ez abban nyilvánul meg, hogy a narrátor csupán a keretrészekben reflektál beszélő partnere monológ-szerű élettörténetére (pl. Egy falusi mizantróp, A veréb, Az étlen farkas, Egy

néma apostol, Országúton, Ultima ratio stb.). Ezzel Gozdsu az olvasót arra ösztönzi, hogy az implikált szerzői távlat hiányában maga alkossa meg a szövegvilágot.

A forma és tartalom jegyei olymódon hasonulnak egymáshoz, hogy a történet a formai megoldásokkal párhuzamosan bontakozik ki, pontosabban a szerkezeti megoldások teszik lehetővé a cselekmény kibontakozását. Ezt szemlélteti a vonalas szerkezetet fellazító kompozíció is, amely a folyamatos cselekményvonalat a természeti képek segítségével lazítja fel.

A NOVELLÁK FŐBB SZERKEZETI EGYSÉGEI

A cím és a corpus viszonya. A cím a novella első figyelmet, várakozást felkeltő eleme, amely a szerkezeti megoldások által mélyül el. Gozdsu Elek novellacímei annak a hangulatnak vagy személynek a megnevezői, amelyek a későbbiekben a mélystruktúra szintjén tárulnak az olvasó elé. A nominális címek (Sámson madara, Márta, Una poenitentium, Ultima ratio, Madárpanasz, Magdolna, Farkasnyomor, Országúton, Ének a zenéről) kivételével mind a szimbolikus (Napraforgó, Őszi eső, A filantróp, A nádsíp, Nemes rozsdá, Mea culpa, Nirvána), mind a metaforikus címek (A veréb, Egy falusi mizantróp, Az étlen farkas, Egy néma apostol, A mártír, A tigris) a szerkezet fortélyából kivilágoló hangulatot vetítik előre.

A novellák tagolódási egységei. Gozdsu novelláiban az expozíció szemlélteti leginkább a klasszikus novella jegyeit. Az expozícióban egyaránt megjelenik a tér-, idő- és szubjektumargumentum. A novellák tanulmányozása során arra a megállapításra jutottam, hogy a szituációs alaptényezők közül a térargumentum a legkifejezettebb mind meghatározásában, mind szövegbeli terjedelmében.

A leírás az expozícióban domináns szerepet kap. Az általa megjelenített miliórajz olyan lelkiállapotot tükröz, amely kiváltó ok a cselekmények okozati sorrendjében.

A novellák többségében az expozíciót követő történet monológyszerű párbeszédekből áll, míg végül az eszmei szinten bekövetkező bonyodalomba torkollik. E részben a leírást Gozdsu teljesen kiiktatja a novellából.

Véleményem szerint a novella befejező részei az expozícióhoz viszonyítva kevésbé kidolgozottak. A zárórészek arra szolgálnak, hogy a főhős lényét és lényegét méginkább kiemeljék. Nyomatékosítják jellembeli sajátságait.

Amint ez a novellák tanulmányozása során kitűnik, az exozicció és a befejező rész biztosítja a novellák keretét. Az exozicció és a novella befejező része természeti képei hangulati erejükkel teremtik meg a keretet. Mindkét keretszituáció a narrátor utazásait örökíti meg azzal a különbséggel, hogy az exoziccióban a narrátor találkozik a főhőssel, a novella befejező részében pedig elválnak útjaik.

Gozsdu narrátora a szubjektumargumentumot elsődlegesen határozott névelővel és közös főnévvel illeti. A novellák szubjektumargumentumainak közös főnévvel történő megnevezése a köznévből képzett földrajzi nevekhez hasonlóan motivált tulajdonnévvé válik.

Az említett szerkezeti egységek közül talán az exozicciót követő történet és a novella befejező része különbözik leginkább a klasszikus megoldásoktól. Eltérést mutat a már említett tény is, miszerint a bonyodalom eszmei szinten, azaz a hősök gondolatvilágában következik be. Mindezt a történet-szerű jelképes történés eredményezi.

A NARRÁCIÓRÓL

A narráció a szerkezet egyik legfontosabb eszköze. A narráció elemei – mint pl. a cselekményesség, a dialógus, a szereplők struktúrális viszonya, a szemléleti pontok váltakozása, az enikum aránya és mozgása, a motivációs rend stb. – a narrátor szövegszervező funkciója révén különlegesen megformált jelleget biztosít az irodalmi mű számára.

A felsorolt komponensek együttese epizódokat alkotnak. Az epizódok közül a már említett idő- és térmeghatározások, valamint a cselekményegységek emelhetők ki, de külön epizódokat képviselnek a külső és belső terek is hangulatkifejező funkcióik révén (pl. Őszi eső, Napraforgó, Spleen, Nirvána stb.). Ha tudjuk, hogy a század végi novella csak érzékelteti a történetet, de nem erre, hanem a hangulat és érzelmek érzékeltetésére épül, tehát lirizálódik, akkor teljesen világossá válnak számunkra az említett tények.

A külső terek kivétel nélkül a természet rajzai, amelyek pszichológiai dimenziókra utalnak. A belső teret legtöbbször a hős lakásának belső tere jeleníti meg. A szobák bútorzatai és egyéb kellékei a hős lelkiállapotának megfelelően különböző színárnyalatok formájában az impresszionizmus jegyeit hordozzák magukon. A színhatások egyébként alig érzékelhetők, nincs kiemelt szerepük: a rózsaszín (Sámson madara, Napraforgó), pl. az emberi értekekben nemigen bővelkedő jellemre utal, míg a kék égszín az elérhetetlen

boldogság jelképe. A fehér és szürke színek a Nirvána, a vágytalanság színei, ezért a Nirvána c. novellát vizuálisan szürkésfehér árnyalattal ábrázolhatnánk.

A terek megjelenítésével kapcsolatosan azt tapasztaltam, hogy Gozdsu novelláit a külső terek rajzaival kezdi. Ily módon az expozíció készíti elő a novella ívét, ugyanis e fokozó ívű szerkezetben a novellák kezdeti, közvetett hangulata egyre jobban telítődik érzelmekkel. Az előbbit a külső-, az utóbbit a belső terek juttatják kifejezésre. A térábrázolásnak tehát igen fontos szerepe van, hiszen a novellaszerkezetet a hangulat tartja össze. Ily módon jut kifejezésre a metaforikus történetyszerkesztés, amelyben a fokozó szerkezetet a hangulatot megjelenítő cselekményszint adja.

Mind a tér, mind az idő vonatkozásában két nagy csoportot különíthetünk el: a narráció terét és idejét, valamint az emlékezet tereit és a velük párhuzamosan megjelenő idő komponenseket. Gozdsu novelláiban az események a belső sík kibontakozását szolgálják. Talán ebből kifolyólag a narráció ideje a legtöbb esetben alig egy nap, vagy legfeljebb néhány napot kitevő időegység. Mivel azonban a hangsúly az említett pszichológiai kategórián (belső sík) van, az emlékezet tág határokat biztosít az idő számára. Fontos tény azonban, hogy mind a narráció, mind az emlékezet tere pontosabb, részletesebb meghatározást kap, mint az időkomponensek. A térmeghatározások azért dominánsak az idővel szemben, mert ezek biztosítják a belső sík átfordulását.

Gozsdunál mind a múlt, mind a jelen fontos szerepet kap. A narráció emlékezés a múltra jelen időben. A dialógusban bekövetkező tér és időváltás a múltat idézi föl.

Gozdsu novelláinak narrációja eltávolodik az autochton narrációtól. A szereplők viszonya építi fel az elbeszélést, nem pedig a jelenségeket folyamatosan magyarázó szerzői utat. „A dialógusokat kísérő érzelmeket szcenikusan ábrázolja Gozdsu, utalásos narrációval. Nem magyarázza, csak sejteti a szereplők viselkedéslélektanának belső értelmét.”² Az olvasó tehát elejtett szavakból, néhány szavas epizódokból maga jön rá a lelki élet konfliktust előidéző változásaira (pl. a Filantróp c. novella esetében).

A novellákban az ún. objektív narrációval találkozunk, amelyben az alakok gesztusai, a helyzetrajz kerül előtérbe, magát az elbeszélést pedig kevésbé érzékeljük. „Gozdsu átértelmezi a környezetfestés hagyományos szerepét. Novelláiban a háttér nemcsak arra szolgál, hogy kiemelje a hőst, hanem tetteinek rugóit lelki reakcióinak okait is megvilágítja, tehát a jellemzés a lélekelemzés függvénye.”³

Legkifejezettebb ez véleményem szerint a Magdolna, A filantróp, a Nirvána, az Őszi eső és a Spleen c. novellákban. Ezekben a novellákban érzékelhető leginkább az a tény, mely szerint „az alakok gesztusaira és a helyzetrajzra összpontosító objektív narráció nem motiválja, hanem csak sejteti, sugalmazza azt a belső lelki történetet, amit a novellában egy jelképesen elszigetelt történet sor hordoz”.⁴

A NARRÁCIÓ ELEMELI

Gozsdu Elek novellapoétikájában a narráció mozaikszerű struktúrát alkot. Az elemek egymástól függő egységként szerveződnek egészszé a narrációban betöltött funkciók által. Fontos tény azonban az is, hogy nemcsak rész-egész kapcsolat alakul ki, hanem az elemek egymással is kapcsolatot tartanak fenn. Kiegészítik egymást, és ezáltal egészszé szerveződnek.

A történetelemek közül a század végi novellában az állapotok és helyzetek nem dinamikus elemek. Az állapotot és helyzetet illetően Gozsdunál a léthelyzetet és a lelkiállapotot kell kiemelni. A kettő azonban nem határolható el élesen, hiszen Gozsdunál a léthelyzet a lelkiállapotot tükrözi. Az állapotok és helyzetek gyakran egyhangúak, hiszen a novellák arról szólnak, hogy a vajúdo hősök képtelenek változtatni helyzetükön. Kivételt talán a *Mea culpa* c. novella képez. Ezzel szemben a főhős élettörténetében az események tömkelegével (pl. munkahely elvesztés, csalás, lopás), látványok bőiségével (pl. külső, belső terek), cselekvések, folyamatok, történések áradatával találkozunk. Mégis mindez egyhangú állapotokra és helyzetekre redukálódik. Mindezek pedig megteremtik azt a hangulatot, melyet nem a determinista okozatiság, hanem a szereplők érzelmi-tudati dimenzióiban felfedhető válság formál cselekménnyé. Az oksági viszonyok hierarchiájában viszont az alapok valamely eszme akadályba ütközése (pl. Az étlen farkas, A veréb, A mártír, Nirvána, *Ultima ratio*, *Mea culpa* c. novellákban). Az alapok felismerése jelen időben történik, míg az ebből kibontakozó oksági kapcsolatok múlt időben történik, kapcsolatok múlt időben jelennek meg. A cselekményszinten megjelenő motivációs rendet tehát nem a cselekvésszint, hanem pszichológiai dimenzió, azaz a lelkiállapot irányítja.

A dialógusok novellatípustól függően változnak. A dialógusok szerepe igen fontos, hiszen a hősök viszonyrendszerét jelenítik meg (pl. Az étlen farkas, Egy falusi mizantróp stb.).

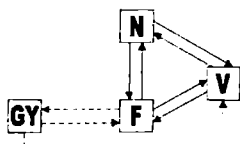
Gozsdunál a dialógusok fontos jellemzője a monológyszerűség. A hős hosszú monológokban beszél életéről. Ez annak bizonyítékául szolgál, hogy a narrátor szinte hallgatólagosan van jelen.

Markiewicz szerint a novella dialógusa a „cselekményt megállító formaelem”.⁵ Ez különösen jellemző Gozdu Elek novelláira, amelyekben a dialógusok említett jellemzőik miatt statikus jellegűek. A hősök viszonyrendszerében valóban kifejezésre jut a dialógikus formaelem, mint a cselekményt hátráltató, lassító tényező. A viszonyrendszer bemutatása tulajdonképpen azt a folyamatot juttatja kifejezésre, amelyben a narrátor és partnere „szándékos időpazarlással” késleltetik a cselekmény dinamikáját. Erre azért volt szükség Gozsdunak, hogy a már említett lelki sik fokozottan kifejezésre juthasson.

A monológyszerűség méginkább fokozza az események folyamának lassítását. A monológyszerű dialógus a kérdés-felelet formával ellentétben az előrehaladó cselekményt csaknem mindennemű dinamikus jellegétől megfosztja. Gozdu dialógusainak azonban a bennük lezajló eseményeknek köszönhetően van bizonyos fokú dinamikája, hiszen az esetek többségében egy egész élettörténetet mondanak el. Ily módon a közérzetrajzok, léthangulatok, életérzések élménykörei válnak a dinamizmus hordozójává.

Gozdu novellahősei cselekményszinten az „elkülönült emberi egzisztencia”⁶ válságát jeleníti meg. „Gozdu Elek megannyi változatban örökítette meg az elvesztett objektívitás élményét átérzők szomorú, rezignált, léthangulatát, kiváltképp a természeti kiszolgáltatottság, a biológiai meghatározottság félelmet és szorongást kiváltó elméletein felülemelkedni nem tudó eszmélkedők magányát, kétségbejítő helyzettudatát.”⁷ A hősök jellemvonásait ismerjük fel a pazarul díszes szobában (Sámson madara, A filantróp, Spleen), az egyszerű kémiai laboratóriummá vált lakásban (Egy néma apostol), a táj melankóliájában (Magdolna, Spleen, Farkasnyomor, Őszi eső).

Poétikailag azonban a szereplők feladata a strukturális funkció betöltése. A strukturális funkció az a tett, amely körül a történet forog. A szereplők tulajdonképpen strukturális pontok, strukturális viszonyuk pedig az a viszony, amit kizárólag a műből ismerhetünk meg. Mivel Gozdu novelláiban igen kevés a szereplők száma, így kapcsolatuk sem annyira szövevényes, összetett. Példaként *A veréb* c. novella szereplőinek strukturális viszonyát mutatom be:



N - narrátor

F - feleség

GY - gyermek

V - veréb (férj/hős)

A szaggatott vonallal jelölt kapcsolatok nem megjelenítettek, csak elbeszéltek. A négyzeteken belül végződő nyilak azt jelölik, hogy képet kapunk az egyének jelleméről. Hasonlóképpen ábrázolható más novellák strukturális pontjainak strukturális viszonya is.

Gozsdu Elek novelláira a cselekményesség hiánya jellemző. Így „a belső lelki tartalmak megjelenítésének korszerű szemléletmódját és műfajváltozatát előlegezi gyakran azzal is, hogy a külső történetegységeket megfosztja a mozgalmasságtól...”⁸ Ezzel a század végi novella már említett, tényleges vonását tárja olvasói elé.

Mint azt már említettem, a cselekményt alkotó események és jellemek kapcsolatban állnak egymással. Az ábrázolt események ismeretük alapján lehetnek objektívek és szubjektívek. Gozsdu Elek novelláiban a szubjektív eseménytípussal találkozunk. Arról a szubjektumról kapunk képet, aki elmondja az eseményeket.

A perspektívaváltás nem jellemző Gozsdu Elek novelláira, ugyanis a történet a szereplők perspektívájából jelenik meg. Gozsdu a reflexiós megjegyzéseket is kerüli.

A narratív alaptényezőként előforduló cselekményarányt a narratív és leíró részek összehasonlítása révén érhetjük tetten, ami Gozsdu Elek novellái esetében igen nehéz feladat. Ahogy azonban már a leírtakból kiderül, az elmélkedő, leíró epizódokat kevésbé alkalmazza Gozsdu. Az elmélkedő epizódok csupán az Őszi eső és az Ének a zenéről c. novellákban dominánsak, a többiben csupán a keretrészekben villannak fel egy-egy pillanat erejéig.

A cselekmény arányát az elbeszélés és leírás váltakozásának gyakorisága adja. Az említett tényezők váltakozása nem jellemző Gozsdu Elek prózájára, hiszen a leíró részek keretként illeszkednek a novellák kezdő és befejező epizódjaihoz.

A szerepváltás csupán a Mea culpa c. novellában jut világosan kifejezésre, ahol a negatívnak hitt hősről kiderül, hogy pozitív vonásokat hordoz. Kevésbé érzékelhető a szerepváltás a Sámson madara c. novellában, ahol kezdetben az az érzésünk, hogy „kedves madárkáról” van szó. A Gritti és a Márta c. novellákban viszont a kezdetben pozitív értékeket képviselő szereplők negatív értékek hordozójává válnak.

A NARRÁTOR

Gozsdu Elek novelláinak cselekményszintjén csupán egyetlen felvillanás erejéig érezhető a narrátori reflexió. A narrátor alapvető feladata az ex-

pozíció felvezetésében és a hősök megszólaltatásában merül ki. A hőssel folytatott dialógusa során a narrátor megteremti a feszültségkeltés alapjait is.

Gozsdu Elek novelláinak narrátora többnyire a keretrészekben reflektál az elhangzottakra. A legkifejettebb ez az *Ultima ratio*, *A veréb*, *Egy falusi mizantróp*, *Az étlen farkas*, *Egy néma apostol*, *Országúton* c. novellákban. A narrátor tehát nem válik a szereplőkre vonatkozóan értékítélet hordozójává, bizonyos távolságból szemlélteti az elhangzottakat. *A veréb* c. novella esetében pl. a narrátori reflexió a következőképpen hangzik: „Nyomorult veréb.”

Gozsdu Elek narrátorának egyes szám első személyű elbeszélőhelyzete az ún. objektív elbeszélői helyzet jegyeit hordozza magán, függetlenül attól, hogy szituációalakító-e vagy sem. Véleményem szerint az első személyű elbeszélő megjelenése azért fontos, mert ezzel kifejettebbé válik forma- és cselekményteremtő feladata, ami korántsem jelenti azt, hogy clótlérbe kell kerülnie.

A narrátor aszerint, hogy szituációalakító-c, két alapvető funkciót láthat el. Ha nem szituációalakító, akkor ún. informátor, tehát kizárólag narrátori funkciót tölt be. Ilyen esetben a narrátor külső helyzetű, csupán külső szemlélő. Ebből kifolyólag a szereplők helyzetükből következőn ismertetik lelki állapotuk hangulatát. Dialógushelyzetbe kerülve kapnak értékelési jogot. Mindez az *Őszi eső*, *Sámson madara*, *Spleen*, *Nirvána*, *Nemes rozsdá*, *A tigris* és *Napraforgó* c. novellákban érhető tetten.

Ha azonban a narrátor „beleavatkozik a történések sorába, onnan bizonyos momentumokat kiragad, máshová helyez, vagy nem is közöl”, akkor a „helyzetsorral szemben dinamikus viszonypólust képez, s szubjektív időben szemlélő külső perspektíva”.¹⁰ Ilyen esetben a narrátor feladatát az egyes epizódok elrendezése képezi, ami azt jelenti, hogy a narrátor egyben formaszervező is. A *Gritti* c. novellában pl. az időben folyamatosan előrehaladó történet helyett bizonyos momentumokkal találkozunk: „Egy beszélgetésük alkalmával...”¹¹, „Alig néhány nap múlva...”¹². Abban az esetben, ha a narrátor szituációalakító helyzetteremtővé, belső perspektívává válik (pl. *A veréb*, *Egy falusi mizantróp*, *Az étlen farkas*, *Egy néma apostol*, *A mártír*, *Márta*, *Ultima ratio*, *A filantróp*, *A nádsíp*, *Una poenitentium*, *Farkasnyomor*, *Ének a zenéről*, *Országúton*, *Mea culpa* c. novellákban). E novellákban a narrátor szituációalakító szerepe cselekményszinten nyilvánul meg. A narrátor utazása során találkozik a hőssel, és tanú-elbeszélőként hallgatja végig élettörténetét. Kivételt képez a *Madárpanasz* c. novella, amelyben narrátori szerepkettőzés történik, valamint a *Farkasnyomor* c. novella, ahol a narrátor első személyű tanú-elbeszélőként találkozik a hőssel (farkas).

A narrátor és a szereplők viszonya sematikusan a következőképpen jeleníthető meg:

1. *Narrátor* → *hős*: A narrátor részt vesz ugyan a cselekményben, feladata a hős előtérbe helyezése, tehát közvetlen kapcsolatról van szó (pl. Országúton, Ének a zenéről, A veréb, Una poenitentium, Az étlen farkas, Egy falusi mizantróp, A nádsíp, A mártír, Ultima ratio, A filantróp, Egy néma apostol).

2. *Narrátor* → *mellékszereplő* → *hős*: Figyelemreméltó az a kompozíciós megoldás, amely a narrátor és a hős közvetett viszonyára utal. A közvetítő egy mellékszereplő (pl. Márta c. novella).

3. Ha a narrátor főhős is egyben, a képlet a következő:
narrátor = *hős* → *mellékszereplő* (pl. Farkasnyomor c. novella.)

4. Egy másik esetben a narrátor nem szituációalakító, csupán az elbeszélés keretét biztosítja a környezetrajz és az elejtett reflexió révén: *narrátor* ✕ *mellékszereplő* → *hős* (pl. Gritti, Spleen, Őszi eső, Napraforgó).

A novellák cselekménye helyzetekre tagolódik. A helyzetsorokat a strukturális pontok alakítják ki. A strukturális pontok irányítója apedig nem más, mint a narrátor. A narrátor helyzetsorokhoz való viszonya a következőképpen ábrázolható:

1. Amennyiben a narrátor informátor, nem alakít ki dinamikus viszonyt a helyzetsorral: A helyzetsorok nem viszonyulnak egy történeten kívül álló személyhez, a narrátor pedig csupán reflektálhat az eseményekre vonatkozóan: *narrátor* → *helyzetsor*.

2. Amennyiben azonban a narrátor szituációalakító, annyiban kölcsönösen dinamikus viszonyt alakít ki a helyzetsorral: *narrátor* ↔ *helyzetsor*.

A szereplő individuumok, ill. a narrátor, valamint a szereplők és a tényként megjelenő helyzetek közötti viszony a novellák belső szerkezeti tagolódásában is megfigyelhető Gozsdunál. Íme három, a novellákra jellemző tipikus példa:

A Nirvána c. novella expozíciójában egy anya és életkörülménye jelenik meg a narrátor bevezetésével. A novella bonyodalmát az anya–fiú viszony képezi. A novella végén az anya és fia egy tényhez – nevezetesen a fiú lcha életmódjához – viszonyul. E sematizálás általánosítva alkalmazható mindazokra a novellákra, melyekben a narrátor nem szituációalakító.

I. egység	$P_1 - T_1$	$P_1 = \text{anya}$ $T_1 = \text{tény (a fiú életmódja)}$
II. egység	$P_1 - P_2$	$P_2 = \text{fiú}$
III. egység	$P_1 - T_1$	$T_2 = \text{újabb helyzet:}$ $\text{felelősségre vonás}$

Abban az esetben, amikor a narrátor szituációalakító, a többi szereplőhöz hasonlóan a szereplő szerepét tölti be. Ez utóbbi általánosítva a következőképpen sematizálható:

I.	$P_1 - T_1$	$P_1 =$ narrátor $T_1 =$ narrátor utazásának ténye
II.	$P_1 - P_2$ $P_1 - T_0$	$P_2 =$ főhős $T_0 =$ találkozás előtti tények, helyzetek
III.	$(P_1 - P_2) - T_0$	

Az expozícióban a narrátor térváltoztatása a főhőssel való érintkezést vezeti le. A novella befejező részében a főhős kifejezetten, a narrátor pedig reflexiószerűen reagál a főhős által megjelölt múltbeli esemény tényére.

A Madárpanasz c. novellában a narrátor azonosul a hőssel. Az előbbihez viszonyítva az alapvető különbség az, hogy nem múltbeli, hanem jelen helyzetek tárulnak elénk a főhős, ill. a narrátor szemszögéből:

I.	$P_1 - T_1$	$P_1 =$ vöröske (fogolymadár)	$T_1 =$ életmód ténye
II.	$(P_1 - P_2)$	$P_2 =$ idősebb (fogolymadár)	$T_2 =$ vadászat ténye
III.	$P_1 - T_3$		$T_3 =$ pusztulás ténye

AZ ÁLTALÁNOS SZERKEZETI ISMÉRVEK KONKRETIZÁLÁSA

A szerkezeti ismérvek konkretizálását az eddigiekben feltüntetett poétikai elemek kombinációja határozza meg.

Dobos István Alaktan és értelmezéstörténet c. tanulmánykötete novella-típusokat különböztet meg, Thomka Beáta A pillanat formái c. munkája pedig elveti a novellák típusokba való sorolását. Véleményem szerint sem végezhető el a novellák merev kategorizálása. Egy-egy novella körvonalai körülírhatók, ám a Dobos István-féle kategorizálás is tartalmaz atipikus jegyeket. Ezek a jellegzetességek csak az egyes novellatípusok keretén belül atipikusak, más típuson belül tipikusak is lehetnek. A különböző novellák között tehát nincs merev határ.

Az elkövetkezőkben csupán azért használom Dobos István kategória-elemzéseit, hogy valamelyest érzékeltetni tudjam a novellák közötti eltéréseket és hasonlóságokat.

ANEKDOTIKUS JEGYEK GOZSDU ELEK NOVELLAPOÉTIKÁJÁBAN

Véleményem szerint Gozdsu Elek novellái közül a Sámson madara, Nemes rozsa, A veréb, Az étlen farkas, Egy falusi mizantróp és A tigris c. novellákban mutathatók ki leginkább az anekdotikus jegyek.

A narrációt illetően anekdotikus, folyamatos történettel találkozunk, melyet narrátori kitérők szakítanak meg reflexiók formájában.

Az Egy falusi mizantróp c. novellát a párbeszéd uralja. A tigris, a Sámson madara, a Nemes rozsa és az Étlen farkas c. novellákban a dialógusok közötti kitérések a szereplők életszerű bemutatását szolgálják. A fabula alkotóelemeit időrendi és ok-okozati összefüggések kötik össze. Az eseményeket tehát nem az autochton szerzői tudat alakítja.

A Nemes rozsa c. novellában a lélekrajz is az anekdota vonását hordozza, ugyanis a gördülékeny leírásnak köszönhetően nem rajzolódik ki leheletfinom pontossággal. Csupán körvonalaiiban jelenik meg a kocsmabeli jelenetben.

Az étlen farkas és az Egy falusi mizantróp c. novellákban a környezetrajz melankóliája, A veréb és A tigris c. novellákban pedig narrátori mondatok utalnak a jellemekre.

Az említett novellák cselekménysíkjaira viszonylagos mozgékonyság jellemző a többi novellához viszonyítva. A dialógusok lényegesen nagyobb arányban szerepelnek a kompozíció felépítésében, s ezért formaszervező erejük is kifejezettebb. A szereplők közötti viszonyok többnyire megjelenítettek. A novellákból megismerhető struktúrális, mellérendelő viszonyuk teljes mértékben nyomon követhető.

A narrátor és a szereplők viszonya mesteri módon vezeti a történetfonalat az anekdotikus zárásig.

BALLADISZTIKUS JEGYEK

A Gritti c. novella tartalmazza leginkább a balladisztikus jegyeket. A Dobos István által balladisztikus novellának nevezett kategória vonását tartalmazza a mű végén megjelenő erkölcsi igazságszolgáltatás. Grittinek egy katona iránti szerelme miatt kell bűnhődnie.

A narráció mindvégig homályos, tragikumot sejtethető. az anekdotikus novellához viszonyítva a fordulat hirtelen kirobbanásával kerülünk szembe.

Az anekdotikus jegyeket tartalmazó novellákban ugyanis a cselekmény csatánoba való torkollását folyamatosan ívelő történetvonulat készíti elő.

A Gritti c. novellában megjelenő pár hónapnyi idő szokatlanul nagy időkeretet foglal magába, és nem határolható be teljes pontossággal. Ezzel szemben a térmeghatározások pontosak.

A dialógusokat narrátori közbevetések szakítják félbe, amelyek a szereplők fizikai és pszichikai jegyeit jelenítik meg. A szereplők viszonyában ezért a megjelenítés és elbeszélés egyaránt hangot kap. A narrátor mégis kívül álló perspektíva. A narrátori elbeszélés és leíró részek váltakozása kivételesen gyakori jelenségnek számít.

AZ ÚN. DRÁMAI NOVELLA JELLEMZŐI

Az *Ultima ratio* c. novellában a tragikus fordulatot önállósult dialógus előzi meg. Általa a történet jelképes értelmet kap, hiszen a narrátor a „véletlenből” formál sorsot; a főhős élete a „véletlen” folytán alakul a leírt módon, ám a főhős nem hisz a „véletlenben”.

A drámai novellát érzelmekkel áthatott narráció jellemzi. Ez az *Ultima ratio* c. novellára kevésbé jellemző, a Gritti c. novellára pedig annál inkább. A Gritti c. novella középpontjában ugyanis „érzelmi felismerésből származó konfliktusos cselekmény áll, a köré rendeződő történetekben viszont nem éleződnek ki sorsdöntő összeütközések”.¹³ Az idézett példa újra bizonyítékul szolgál a merev kategorizálás elvetésére.

Az *Ultima ratio* c. novella középpontjában hosszú párbeszéd áll, amely a Gritti c. novellához képest mérsékeltebb drámai szituációt teremt. Ez jellemző a *Mea culpa* c. novellára is. A drámai szituáció előzményei itt is azok az életkörülmények, amelyek hangulatukkal drámai szituációt eredményeznek. De „a cselekményt nem az elbeszélés aktusa, hanem a konfliktus erőte-re tartja egybe”.¹⁴

A narráció történetközpontú: A főhősök lelki síkon történő átváltozásait fizikai cselekmény váltja ki.

A *Mea culpa* c. novella egyeseményű, míg az *Ultima ratio* c. novellában események sorozata biztosítja a drámai ívet. Mindkét novellában a dialógusok közé környezetrajz ékelődik, amely a konfliktusok ismétlődő motívumait jelzi.

A narrátor szituációalakító ugyan, szerepe viszont a hősök lelki síkjainak kiemelésére korlátozódik. Ennek ellenére kölcsönösen dinamikus viszonyt alakít ki a novellák helyzetsoraival.

AZ ÚN. TÁRGYIAS LÉLEKRAJZ-RÓL
GOZSDU NOVELLAPOÉTIKÁJA KAPCSÁN

Ha tömör tárgyilagossággal kellene bemutatni Gozdsu novelláit, akkor ennek a novellatípusnak a domináns jegyeivel tehetnénk meg. Ezek a jellemzők az Országúton, a Napraforgó, az Uno poenitentium, Őszi eső, Magdolna, A filantróp, s végül a Spleen és a Nirvána c. novellákban érhetőek leginkább tetten.

Az elbeszélői perspektíva teljes egészében háttérbe szorul. Gozdsu „úgy tárja fel az alakok lelkét, hogy az olvasó elejtett szavakból, látszólag véletlen apróságokból, pár soros epizódokból önmaga jön rá a megismerésre és önmaga konstruálja meg annak a lelki folyamatnak a képét, amelyet az író meg akar mutatni.”¹⁵

A tárgyiasság által megjelennek a szereplők tudattartamai. Oly módon éri el ezt a narrátor, hogy nem kommentál és nem értékkel, továbbá „különbféle értékrendszereket tükröztet egymásban”¹⁶, tehát közvetett elbeszélésével az objektív módszerű tárgyiasság lélekábrázoláshoz közelít. Az ellentétes értékrendszereket képviselik a Magdolna c. novellában az erkölcs és erkölcstelenség, a Napraforgó c. novellában a szeretet és önzés, az Una poenitentium c. novellában pedig az értelem és érzelem szembesülései.

Bizonyos értelemben a már említett novellák is számbavehetők e kategóriánál. Ez véleményem szerint a pszichológiai dimenziók figyelembe vételével igazolható, ugyanis mind a környezetrajz, mind a hőst létében bemutató életszerű jelenetek Gozdsu lélekelemző módszerét hivatottak bemutatni.

A LÍRAISÁG JEGYEI

Az Ének a zenéről c. novellában nyelvi szinten stilizáltabb kifejezőmóddal találkozunk, amely a kifejezésformák határtalanságára utal.

Gozdsu Ének a zenéről és Madárpanasz c. novelláinak narrátora saját nézőpontjából mutatja be az eseményeket. A novellák expozíciója idillel kezdődik: látomásos természeti kép teremt alaphelyzetet. A továbbiakban az Ének a zenéről c. novellában látomások sora jelenik meg ismétlődő motívumokkal bezárólag. Az említett novella szerkezete már nem zárt. A kitérő epizódok a nosztalgiával bemutatott hős jellemére emlékeztetnek. Egy szubjektív narrátori beszédmóddal találkozunk, hiszen az elfogultság hangja, a szubjektív létélmény szólal meg. „Az epizodikusan tagolt szerkezetet a hangulat tartja össze.”¹⁷

A líraian megformált képek metaforikus jelentést hordoznak. Lírai jegyeket viselnek magukon a már említett *Spleen*, *Nirvána*, *Őszi eső*, *Napraforgó* c. novellák, melyekben a metaforikus történetbevezetés a külső és a belső terek bemutatásával jut kifejezésre.

ELMÉLKEDŐ, REFLEXIÓS JEGYEK

Gozsdu Elek *Farkasnyomor* c. novellájának középpontjában egy narratori létélmény áll, amely a narratori elmélkedés alapjául szolgál. Az elmélkedő hangnem a narrátor szubjektív tapasztalatának ad hangot.

Ez az egyetlen Gozsdu-novella, amelyben világosan kifejezésre jut a narrátor formszervező ereje. A reflexiós jegyek ezzel szemben minden novellában jelen vannak. A novellák kereteit képezik.

Az elmondottakból világossá válhat számunkra Gozsdu novelláinak impresszionista árnyalata. A vizuális képeken átderengő hangulat révén nem a történet, hanem a helyzet tölt be domináns kompozíciós szerepet, ugyanis a történet csupán az impresszió megragadását szolgálja, a helyzet pedig ennek folyamányaként kibontakoztatja a hős lelki síkon bekövetkező reakcióját.

A primér szemantikai jegyek mellett a metaforikus jelentések is az impresszionista pillanat érzékeltetőjévé válnak, melyben a múlt, jelen és jövő egyetlen hangulatban egyesül. A részletekből összeálló hangulat kerül előtérbe.

Jegyzetek

- ¹ Hankiss Elemér (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1971, 87. old.
- ² Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 185. old.
- ³ Uo., 174. old.
- ⁴ Uo., 174. old.
- ⁵ *Világirodalmi Lexikon II.* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 702. old.
- ⁶ Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 172. old.
- ⁷ Uo., 172. old.
- ⁸ Uo., 173. old.
- ⁹ Gozsdu Elek: *Köd*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 235. old.
- ¹⁰ Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 143. old.

¹¹ Gozsdu Elek: Kőd. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 527. old.

¹² Uo., 530. old.

¹³ Dobos István: Alaktan és értelmezéstörténet. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 71. old.

¹⁴ Uo., 82. old.

¹⁵ Uo., 170. old.

¹⁶ Uo., 171. old.

¹⁷ Uo., 121. old.

Irodalom

Gozsdu Elek: Kőd. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.

Világirodalmi Lexikon II. (szerk.: Király István). Bp., Akadémiai Kiadó, 1970.

Dobos István: Alaktan és értelmezéstörténet. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

Thomka Beáta: A pillanat formái. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1986.

Hankiss Elemér (szerk.): A novellaelemzés új módszerei. Bp., Akadémiai Kiadó, 1971.

Szabó Zoltán (szerk.): Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Bukarest, Kritérium Könyvkiadó, 1976.

VIDA MÁRTA

A MODERN TÁJÉKOZÓDÁS FELÉ

HÁLÓZATI KOMMUNIKÁCIÓS RENDSZEREK FELHASZNÁLÁSA ÉS ALKALMAZÁSA A MAGYAR TANSZÉKEN (INTERNET)

Az ember egyik alapvető szüksége, hogy kapcsolatot teremtsen másokkal, és így új információhoz jusson, illetve információt továbbítson. Ha áttekintjük az emberiség történetét, azt láthatjuk, hogy nagyon sok találmány, újítás szolgálta ezt a célt: üzenetet kapni és küldeni. Ez a törekvés lényegében egyidős az emberrel, ugyanakkor – a technika fejlődésének köszönhetően – legerőteljesebben a XX. században jutott kifejezésre.

Napjainkban a legtöbbit emlegetett információszoigálató rendszer az Internet¹, amely kisebb kiterjedésű számítógépes hálózatokból (LAN²) áll, bolygónk körülbelül 160 országára terjed ki, közel öt millió számítógépet tartalmaz és tizenöt millióra becsült felhasználót köt össze.

Mintegy három évtizeddel ezelőtt Egyesült Államok-beli titkos katonai fejlesztésként jött létre az ARPANET, egy olyan több csomópontból álló hálózat, melynek nincs központja, hanem kis alapegységek formájában létezik, mivel a kutatás célja is decentralizált rendszer kifejlesztése volt. Így a rendszer működékes marad egyes elemeinek esetleges megsemmisülése után is. Felismerve a rendszerben rejlő lehetőségeket, kifejlesztői létrehoztak egy új kommunikációs szabványt, mellyel különböző számítógépes rendszereket lehetett hálózatba kapcsolni, ami az internetting nevet kapta, ebből született az információs szupersztráda: az Internet.

Mivel az Internet – mint látjuk – hatalmas kiterjedésű, központi gép nélküli önszerveződő rendszer, ma már gyakorlatilag nincs lehetőség arra, hogy bármilyen kormány vagy szervezet a rajta folyó tevékenységet korlátozza vagy cenzúrázza (bár volt rá kísérlet). Tehát az adatok gyors és akadálytalan áramlása teszi egyre vonzóbbá az Internetet. Széleskörű elterjedése és bővülő szolgáltatásai egyébként komoly konkurenciát jelentenek a hagyományos postai szolgáltatásoknak is, mint például a levélposta, telefon, telex, telefax. Ma már olyan programok is kaphatók, amelyek segítségével telefonálni lehet az Interneten keresztül, és az adatátviteli sebesség növekedésével lehetővé váló multimédia-alkalmazások hamarosan lehetővé teszik az Interneten keresztüli tévézést is.

Az egyre gyorsuló fejlődés, ami jellemzi korunkat, most már nem is évtizedekben mérhető, hanem években. Emiatt az ezredfordulón már elképzelhetetlen lesz, hogy társadalmunk bármely rétege nélkülözze az Internetet. Amerikában és Európa jelentős részén már most az Internet a helye az üzletkötéseknek, pénzügyi tranzakcióknak, vásárlásoknak, a szórakozásnak, a reklámnak stb. Egy modern kutatócsoport számára pedig elengedhetetlen, hogy kutatásának bizonyos részét az Interneten végezze és publikálja.

Írásomban nem térek ki az Internet szolgáltatásainak (Archie, E-mail, Finger, FTP, Gopher, IRC, Listserver, Usenet, Talk, Telnet, Veronica, WWW stb.) részletes ismertetésére, de egyik-másik használatára példákon keresztül rámutatok. Elsősorban azt szeretném bemutatni, hogy a Magyar Tanszék számára milyen jelentősége van az Internetnek, amely nem a múlt, inkább a jelen, de valójában a jövő kommunikációs rendszere. Itt az ideje foglalkoznunk a gondolattal: mi hogyan válhatunk részévé ennek a mindenkit befogadó rendszernek, amely globális faluvá teszi bolygónkat.

A következőkben felvázolom azokat a lehetőségeket, amelyeket a tanszék munkatársainak, tanárainak és diákjainak nyújt az Internet információs bázisain keresztül. Később pedig azt – és talán ez a fontosabb –, hogy miként veheti ki részét a tanszék mint oktatással és kutatással foglalkozó intézmény e rendszer építésében.

INFORMÁCIÓFORRÁSOK A VILÁGBAN

Intézményünknek, a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének jellegéből fakadóan sajátos szükségletei vannak. A tudományos munkához, a kutatáshoz elengedhetetlenül szükséges a kapcsolattartás más kutatókkal, intézményekkel, információkutatás könyvtárakban, levéltárakban, adatbázisokban. Ha tételesen szeretnénk megvizsgálni, hogy melyek azok a források az Interneten, amelyek e célok elérésében segítségünkre lehetnek, akkor kiemelhetjük az oktatással foglalkozó központokat (egyetemek, főiskolák), tudományos akadémiákat, könyvtárakat, levéltárakat,

Az egyetemek és a kutatóintézetek az elsők között ismerték fel az Internet lehetőségeit. A magyarországi egyetemek és főiskolák (kb. 23 intézmény található a Hálón) is komolyan vették a kihívást, a budapesti ELTE például két nyelven (magyarul és természetesen angolul) mutatja be az intézményt: történetét és általános információkat a karokról, az ott folyó oktatásról, rendezvényekről és mindarról, amit fontosnak tart közölni önmagáról. Az információk mindig naprakészek lehetnek, ugyanis tetszőleges gyakorisággal frissíthetők. Az egyetemek, főiskolák emellett könyvtáraik elektronikus szolgáltatásaival állnak a tanárok, diákok és minden látogató rendelkezésére a nap bármely szakában, és így megkönnyítik mindennapos munkájukat. A legegyszerűbb könyvtári szolgáltatás (az elektronikus katalógusok) mellett megtalálhatjuk az elektronikus könyv- és folyóiratgyűjteményeket, régi könyvek és kéziratok tárárt és a mai kor szellemének megfelelően elektronikus adatbázisokhoz is hozzáférhetünk (pl. Magyar Nemzeti Bibliográfia). Az Interneten azonban nemcsak egyetemi könyvtárak vannak, jelentős honlap például az Országos Széchényi Könyvtáré is, amely többek között Telnet hozzáférést biztosít katalógusához.

Az egyetemek és főiskolák könyvtárainak fontos szolgáltatása az elektronikus könyvgyűjtemény. Ami annyit jelent, hogy könyvek, könyvrészek elektronikus alakban megtalálhatók és természetesen letölthetők a könyvtári adatbázisból. A jelenleg létező magyar elektronikus könyvgyűjtemények közül (léteznek magán könyvgyűjtemények is) legjelentősebb a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) állománya. Igaz ugyan, hogy még csak valamivel több, mint ezer dokumentumot tartalmaz, de folyamatosan bővül napi 2-3 címszóval. Hogy a MEK állománya a lehető leggyorsabban feltöltődjön, lehetősége van mindenkinek, hogy résztvegyen ebben a bővítésben például úgy, hogy kedvenc művét beviszi számítógépébe, majd a MEK rendelkezésére bocsátja. Mielőtt azonban bárki nekifog a gépelésnek, érdemes ellenőriznie, hogy a kiválasztott művet nem vitte-e már be valaki, nincs-e folyamatban e munka. De jó lehetőség ez az íróknak, kutatóknak is, mert saját mű is elküldhető az Internetre, és a szerzői jogok különféle módon való tiszteletben tartása is megvalósítható. Például a szerző csak műve bizonyos részét engedni megtekinteni, a többi csak a megszabott vételár ellenében mutatja be stb. Egyébként a könyvtár illetékesei fenntartják maguknak azt a jogot, hogy egy-egy művet, amennyiben úgy látják jónak, ne helyezzenek el a MEK könyvespolcain.

A MEK együttműködési ajánlata nagy lehetőség nemcsak az itt folyó kutatómunka eredményeinek közzétételére, hanem vajdasági irodalmunk

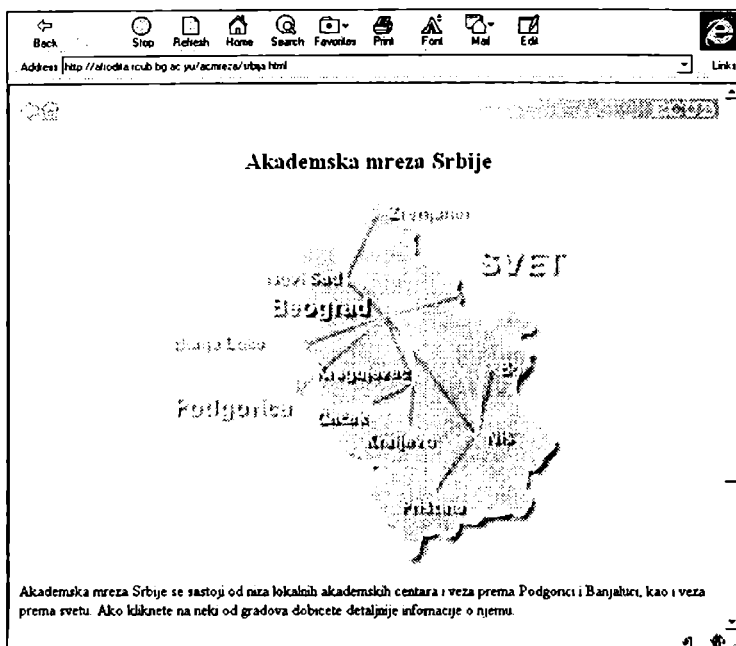
népszerűsítésére is. Az utóbbi években megjelent tanulmánykötetek, szépirodalmi művek nagyrésze már számítógépes előkészítéssel készült, ezek tehát nagyon könnyen alkalmassá tehetők arra, hogy egy elektronikus könyvtár állományába kerüljenek. A MEK állományából bármelyik dokumentumot díjmentesen letölthetjük (az Interneten többnyire minden adat ingyenes). Így például elképzelhető az is, hogy olyan dokumentumhoz jutunk hozzá, ami könyvtárunkban nincs meg vagy éppen foglalt. Az elektronikus dokumentum nagy előnye, hogy felhasználásával sokkal könnyebben, gyorsabban és maximális pontossággal elvégezhető bizonyos elemzések, például különféle keresések, szógyakorisági vizsgálatok, kvantitatív elemzések stb.

A könyvtárak, felsőfokú intézmények mellett különféle intézetek, akadémiák, múzeumok, színházak, könyvkiadók is egyre nagyobb számban vannak jelen az Interneten. Meglévő szolgáltatásaikat így bővítik az elektronikus lehetőségek kihasználásával. Miért jó meglátogatni e honlapokat? A legpontosabb és legfrissebb adatokat önmagáról mindig az adott intézmény adhatja meg, és ennek leggyorsabb és legolcsóbb módja az Internet. Élhetünk az adott honlap szolgáltatásaival, például használhatjuk a könyvtárakat, a Gophert, a Telnetet. Megnézhetjük és letölthetjük az Internetre felhelyezett publikációkat, programokat, folyóiratokat, szótárakat, képeket stb. Könnyen és gyorsan bejelentkezhethetünk különféle rendezvényekre, konferenciákra. Elektronikus posta útján levelezésünk lebonyolítása egyszerűbb és összehasonlíthatatlanul gyorsabb lesz, kiadványokat rendelhetünk meg, bejelentkezhethetünk érdeklődési körünknek megfelelő levelezési listákra. Megtudhatjuk, hogy hol milyen kutatások folynak, így közös téma esetén első kézből kaphatjuk meg a legújabb eredményekre vonatkozó információkat.

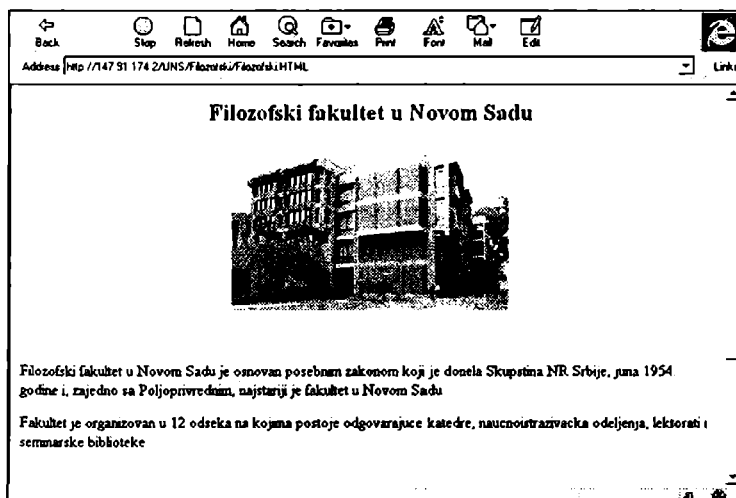
Ahhoz azonban, hogy az Interneten bármit is elérjünk, nekünk is a hálózat részévé kell válnunk, vagyis csatlakoznunk kell a rendszerhez. Ennek a csatlakozásnak számunkra legegyszerűbb formája egy, az Internethez közvetlenül kapcsolódó helyi hálózat használójává válni. Az Internet erőforrásaihoz való hozzáférésnek vannak feltételei. Rendelkeznünk kell megfelelő hálózati kapcsolattal (számítógép modemmel, telefonkapcsolattal illetve hálózati kártyával a rákapcsolódás módjától függően) és megfelelő szoftverrel.

Az újvidéki felsőoktatási intézmények számára hozzáférhető helyi hálózat az Akadémiai Hálózat (1. ábra), amelynek közvetlen Internet-kapcsolata van. Mint nevéből is kiderül, szolgáltatását kifejezetten főiskoláknak és egyetemeknek nyújtja. Ez a hálózat a felhasználók száma miatt igencsak megterhelt, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy nehezebb feljutni az Internetre, és lassabban lehet dolgozni (pl. letölteni egy oldalt vagy fájlt stb).

Előnye viszont, hogy ingyenes, és hogy az Újvidéki Egyetem is erre kapcsolódott rá.



1. ábra: A Szerb Akadémiai Hálózat térképe a Hálón



2. ábra: A Bölcsészettudományi Kar honlapja

Az Újvidéki Egyetem többi karához hasonlóan a Bölcsészettudományi Kar is része az Akadémiai Hálózatnak. Ily módon kapcsolatot teremthet a világ bármelyik Interneten lévő egyetemével, főiskolájával, kutatóintézetével, és vele is kapcsolatba lehet lépni. Meg kell jegyezni azonban, hogy az Újvidéki Egyetem többi karához viszonyítva a Bölcsészettudományi Kar egyelőre csak szerényen él az adott lehetőségekkel, mindössze egy oldalnyi információt nyújt önmagáról (2. ábra). Amennyiben tehát a Magyar Tanszék felhelyezné honlapját az Internetre az Akadémiai Hálózaton keresztül, ez jelentős esemény lenne az egész Bölcsészettudományi Karra nézve.

TANSZÉKÜNK HONLAP-TERVEZETE

Hogy a Magyar Tanszék ne csak passzív felhasználója legyen az Internetnek, hanem, ami még fontosabb, maga is jelen legyen a Hálón, szüksége van egy honlapra³, amely a tallózás logikai és vizuális kiindulási pontja. Én elkészítettem egy honlap-tervezetet, amely természetesen csak egy a lehetséges változatok közül. Előnye, hogy már elkészült és továbbfejleszthető, bővíthető. Egyébként egy honlap akkor igazán értékes és használható, ha gyakran frissítik és így a rajta található információ mindig naprakész. A honlapot ajánlatos időnként újratevezni, hogy ne csak tartalmában legyen aktuális, hanem külsejét tekintve is mindig vonzó és dekoratív legyen.

Mivel a honlap az információforrás szerepét tölti be, igyekeztem sok értékes információt jól szervezeten elhelyezni rajta. A honlap elkészítésében döntő szerepet játszott, hogy kik lehetnek potenciális látogatói, vagyis annak feltárása, hogy kinek milyen információra lehet szüksége. Így a következő csoportokat különböztettem meg:

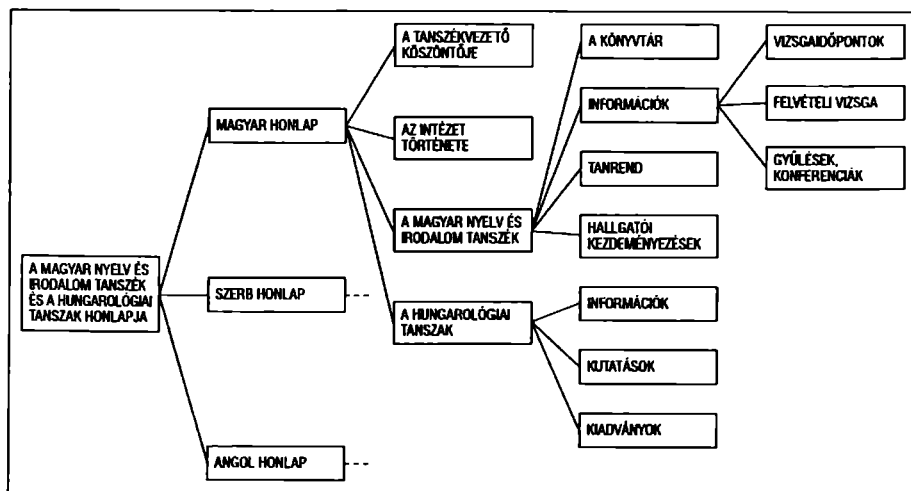
- a) a tanszék tanárai és kutatói,
- b) a tanszék hallgatói,
- c) más tanszékek tanárai, kutatói és hallgatói
- d) és mások.

Ebből a felsorolásból kiindulva próbáltam meg megszervezni a honlapot. Így például az a) csoportot (vagyis a tanárokat és kutatókat) érinti a gyűlések és a konferenciák időpontja és témája. A b) csoportot a tanrenddel kapcsolatos információk, a vizsgabejelentés és a vizsgaidőpontok. A c) csoportot (más tanszékek tanárait és hallgatóit) a kutatási területek és eredmények, a kiadványok, konferenciák és alapinformációk a tanszékről. A d) csoportot feltételezhetően érdekli a könyvtár, a tanszék története stb. Ebbe a csoportba

tartoznak a tanszék leendő diákjai is, így érdekelheti őket a tanrend és a felvételi vizsga. Természetesen a csoportok érdeklődési körei között lehetnek átfedések.

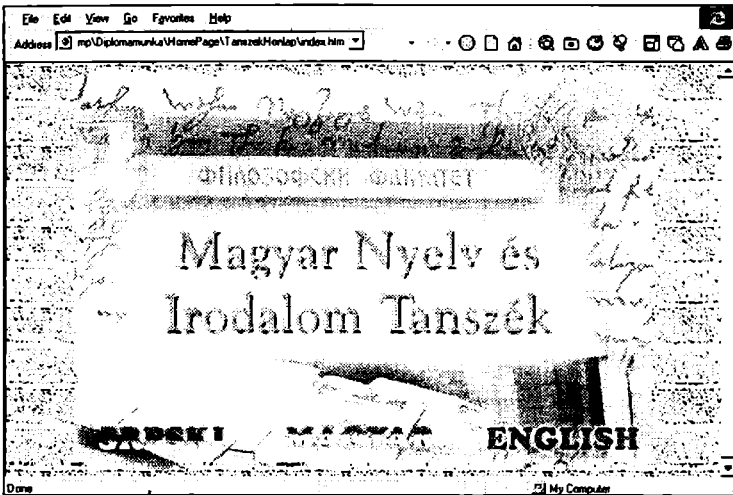
Mivel egy honlap az egész világ számára készül, így nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy angol nyelven és az Újvidéki Egyetem hivatalos nyelvén, szerbül is el kell készíteni az oldalakat. A 3. ábrán látható, hogy a szerb és az angol nyelvű ágakat nem rajzoltam be, ez a két ág egyébként is majdnem teljesen megegyezik a magyar nyelvű ág felépítésével. Fontos megjegyezni azt is, hogy az idegen nyelvű változatok elkészítésekor nem szükséges a teljes magyar felépítést átültetni e két nyelvre. Például a vizsgaidőpontok időpontjainak megadása elegendő magyar nyelven is.

A magyar honlap szerkezetén jól megfigyelhető, hogy a nagyobb, bevezetőjellel rendelkező oldalokról hogyan és hová lehet eljutni. Azt azonban nem tükrözi az ábra, hogy nemcsak ezek az útvonalak léteznek, ugyanis az oldalakon linkek vannak elhelyezve, amelyek segítségével más, tartalmilag összetartozó információkhoz férhetünk hozzá. Így egy-egy honlap oldalain – esetünkben a tanszékén – a látogató tetszése szerint barangolhat. Az ábrán látható mezők mindegyike egy-egy oldalt jelöl, ami annyit jelent, hogy jelenleg a magyar nyelvű változat több mint húsz oldalból áll (az ábrán csak 15 mező van, ugyanis a negyedik és ötödik szintnek csak a legfontosabb oldalai vannak feltüntetve). Ezeket a színes oldalakat jelenleg szöveg és képek alkotják, de kiegészíthetők mozgóképpel és hanganyaggal is. Amennyiben



3. ábra: A honlap szerkezete

ez a honlap az Internetre kerülne, a valóban nagy mennyiségű, folyamatosan frissíthető és bővíthető adatmennyiség a világ bármely pontjáról bármikor elérhetővé válna. Annak is könnyen utána lehet járni, hogy milyen a látogatottsága a honlapnak, elegendő egy számlálót elhelyezni rajta, amely számotart minden látogatót.



4. ábra: A honlap

A honlap első oldala (a szűkebb értelemben vett honlap) vonzó és színes kollázs, melyen csak három leágazási pont (link) található a magyar, a szerb és az angol kezdőoldalra. Ennek az oldalnak a célja azon kívül, hogy a látogatók kiválasszák a nyelvet, elsősorban figyelemfelkeltő. Ha a lehetőségek megengedik, akkor valamilyen magyar zenemű is szólhat a háttérben.

Az az oldal, ahová innen kerülünk, veszi fel a valódi honlap szerepét. Természetesen három ilyen oldal van, minden nyelven egy-egy. Most a legösszetettebbet, a magyart mutatom be, mivel a többiek ennek részhalmozatát képezik.

A magyar honlapon az alapvető információkat olvashatják a látogatók, hogy megtudhassák, hová is érkeztek (Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék stb.). Innen nyílik a tanszékvezető oldala, ahol ő néhány szót szól a tanszékéről és az ott folyó munkáról. Ezt a szöveget alkalmanként (történesek a karon, évzáró stb.) cserélni kell. Ennek az oldalnak a célja, hogy a látogató átfogó képet kapjon a tanszékéről.

A másik fontos leágazási pont az intézet történetéről szóló oldalhoz vezet. Erről az oldalról továbbléphetünk az alapítót (Sinkó Ervint) bemutató ol-

dalra. Mivel személye hagyatéka miatt is fontos, link segítségével a könyvtár oldaláról is elérhető.

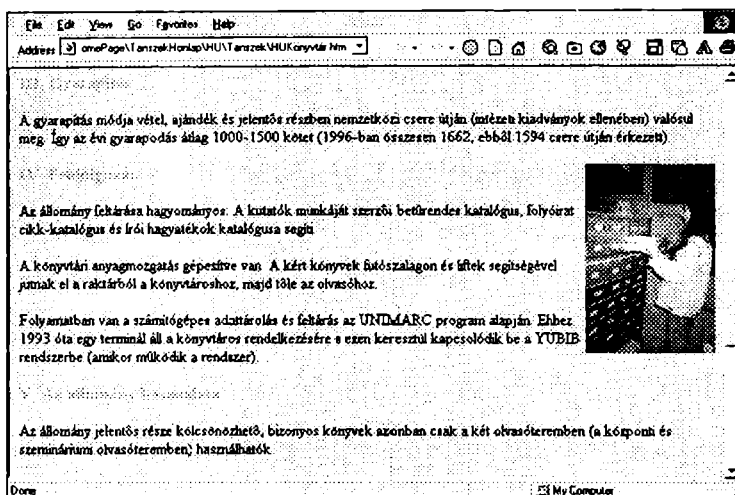
A harmadik és a negyedik leágazás a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék és a Hungarológiai Tanszak adataihoz vezet.

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék első oldalán a könyvtárat mutatom be: történetét, állományát és katalógusát. A honlap a könyvtárról is több oldalt tartalmaz. Ezek az állományra, a gyarapításra és adatfeldolgozásra vonatkozó szövegekből állnak. Könyvtárunk több hagyatéka őrzője is, így a hagyatékozókra is készült néhány oldal. Amennyiben a honlap felkerülne az Internetre, a könyvtárra vonatkozó részt tovább lehetne bővíteni katalógusának elektronizálásával, amivel nemcsak az Interneten keresztül hozzánk látogatók nyernének, hanem elsősorban a tanszék munkatársai és diákjai. A könyvtár oldala kibővíthető olyan kapcsolódási pontokkal, amelyek segítségével könnyedén elérhetők a világ nagy könyvtárai és adatbázisai.



5. ábra: A Sinkó Ervinről szóló oldal kezdete

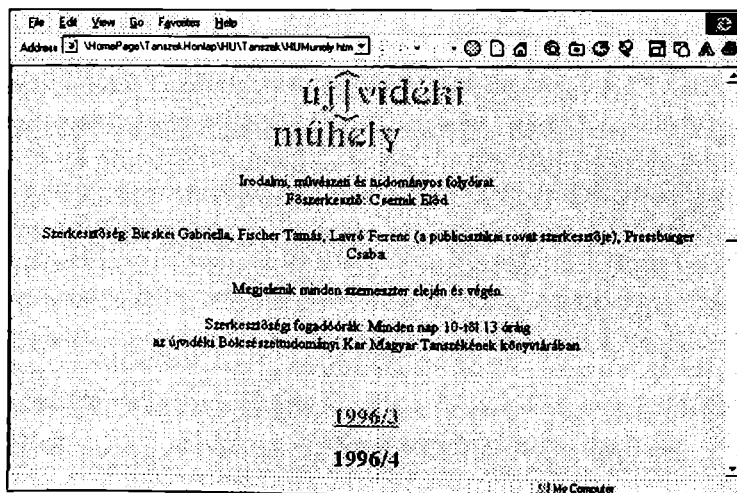
A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék második oldala a tanrend és a tantárgyak ismertetése valamint a tanárok és a diákok bemutatkozási helye, de itt lehet közölni a konzultációk idejét is stb. A harmadik oldalon friss információkat tartalmazó hirdetőtábla van, aminek része a vizsgabejelentésekről, a vizsgaidőpontokról és a felvételi vizsgáról szóló oldal is. Ezen a hirdetőtáblán megjelethetők a vizsgák eredményei, apróhirdetések, meghívók, plakátok, a frissen megjelent folyóiratok tartalomjegyzéke (pl. Híd), sőt



6. ábra: Részlet a könyvtár kezdőoldaláról

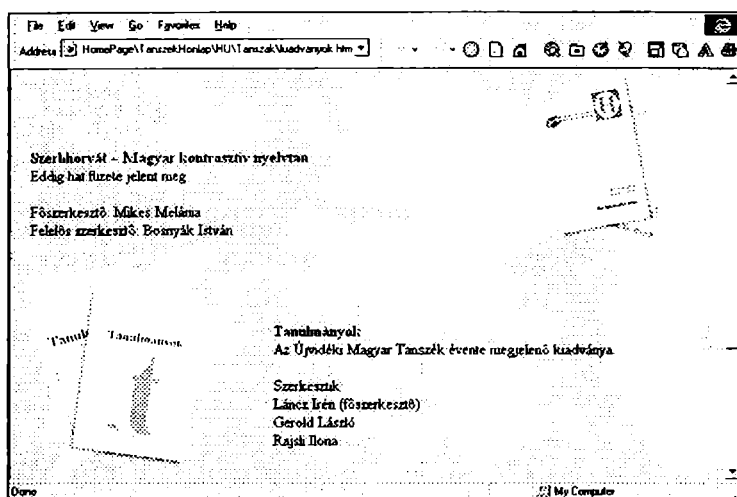
tartalma is részben vagy teljesen stb. A negyedik oldal a hallgatói kezdeményezések helye, ide kerülhet az Újvidéki Műhely elektronikus változata is.

A Hungarológiai Tanszak honlapjának első oldala a kutatási területekről, módszerekről és eredményekről informál. Itt jelenhetnek meg a dolgozatok rövid leírásai is, szükség szerint a teljes mű is. A Hungarológiai Tanszak második oldala a kiadványokkal foglalkozik, ahol egyelőre csak egy-egy kiadvány története, szerepe és tartalomjegyzéke szerepel. Később termé-



7. ábra: Az Újvidéki Műhely impresszuma

szetesen teljes számok is megjelenhetnének. A harmadik lap a tanszakot érintő friss információkat tartalmazza.



8. ábra: Intézeti kiadványok

A honlap szerkezete szükség szerint módosítható, bővíthető. Az információk értékét növelné, ha az adatokat hétről hétre felülvizsgálni és frissíteni lehetne. Ebben a munkában akár a tanszék hallgatóit is be lehetne vonni megfelelő tanári irányítással. Ily módon is növelhető lenne számítógépes kultúránk, amelyre vonatkozóan a 9. ábrán látható kérdőív alapján a következőkre jutottam.

Összesen 46 hallgató töltötte ki a kérdőívet, ebből 31 lány, 15 pedig fiú. A nemek szerinti megoszlást azért vettem figyelembe, mert a statisztikai adatok szerint a számítástechnika inkább a férfiakat érdekli. Ez beigazolódtott most is. A fiúk 66 százaléka felismer egy elektronikus postacímet, a lányoknak mindössze 20 százaléka tudja, mi az e-mail. A nemek és évfolyamok szerinti összesítést csak ebben (a számomra leglényegesebb) kérdésben végeztem el. Ugyanis aki nem tudja, mi az e-mail, az gyakorlatilag azt sem tudja, mi az Internet.

A felmérés szerint az első- és másodéves lányok közül egy sem tudja, mi az e-mail, míg legjobban a másod- és harmadéves fiúk a tájékozottak: a fiúknak pontosan fele adott jó választ.

A kérdezett hallgatók 98 százaléka használt már számítógépet, de jelenleg csak 32 százalékuk használ. Ebből a 32 százalékból

játékra	16 hallgató,
szövegszerkesztésre	13 hallgató,
információgyűjtésre	9 hallgató,
tanulásra	7 hallgató,
adattárolásra	7 hallgató,
programozásra	5 hallgató,
és rajzolásra	1 hallgató használja a számítógépet.

Az Internetről minden hallgató hallott már, de csak 15 százalékuk próbálta ki. Ha azonban lehetősége lenne rá, a hallgatók 93 százaléka élne vele, azaz használná az Internetet.

Nagyon fontosnak tartom azt, hogy a hallgatók nem idegenkednek az Internettől, és kipróbálnák, ha módjukban állna. Az is jó jel, hogy legalább már egyszer (egy kivétellel) mindannyian ültek már számítógép előtt.

A pozitívumok után még néhány szót hadd szóljak a negatívumokról. A hallgatók meghatározásaiból az derült ki, hogy még azok is, akik valamilyen mértékben használnak számítógépet, sokszor keverik az Internettel kapcsolatos alapvető fogalmakat.

ÖSSZEGZÉS

Ebben az írásban az Internet számunkra fontos szolgáltatásai és a tanszék honlap-tervezetének bemutatása mellett céлом volt az is, hogy rámutassak, az Internet nemcsak egy múltó divatirányzat, nemcsak műszaki érdeklődésű emberek igényeihez mért rendszer, hanem olyan hálózat, amelyre hűmán beállítottágú embereknek is szükségük van.

Nagyon fontosnak tartom, hogy a már meglévő lehetőségeket kihasználjuk, a hallgatók érdeklődését és nyitottságát ne hagyjuk veszendőbe menni, hanem építsünk rá. Ugyanakkor elengedhetetlen annak tudomásulvétele is, hogy a Magyar Tanszék nem ismeri még mindenki. Gyakran hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy megmaradhatunk jól bevált módszereinknél, hogy aki fontos, az tud rólunk, s mi is tudunk azokról, akikre szükségünk van. De ahhoz, hogy a tanszék eleget tegyen küldetésének, amely egyedülálló nemcsak a Vajdaságban, nemcsak a magyarságra nézve, hanem egész Európa kultúráját tekintve, szükséges élnie azokkal a modern módszerekkel, amelyek egyébként módjában is állnak. Ezek a lehetőségek olyan feladatok felvállalására teszik alkalmassá a tanszékot, mint például elektronikus könyvállomány létrehozása és gondozása legalább addig, amíg meg nem ala-

kul a Vajdajági Elektronikus Könyvtár, vagy például szerb-magyar és magyar-szerb szótár elektronikus változatának elkészítése stb.

Mindehhez az első lépés azonban egy honlap, amely akkor teljes értékű, ha felkerülve az Internetre bekapcsolja a tanszékét a modern tájékozódás vérkeringésébe, hogy ne teljesebben rajta a lassan szállóigévé váló mondat: Aki nincs az Interneten, az nem létezik.

Jegyzetek

- ¹ Internet Kis i-vel: TCP/IP protokollra épülő, azt a technológiát használó számítógép-hálózatok kapcsolata.
Nagy I-vel: Az Internet – metahálózat (hálózatokon túli hálózat). Egymással összekötött hálózatok óriási halmaza (amelyek mind a TCP/IP protokollt használják).
- ² LAN (Local Area Network) helyi számítógép-hálózat
Összekötött számítógépek csoportja, amelyek rendszerint egymáshoz igen közel helyezkednek el.
- ³ Honlap (vagy ottlap, home page) egy WWW szerver vagy felhasználó kezdőlapja, címlapja, a tallózás kiindulópontja. A honlap többfunkciós: kezdő információs oldalként figyelemfelhívó, sokszor a legdekoratívabb, közli a szerver- (program-) gazda címét, adatait, bemutatja a többi információs oldal struktúráját, eligazítja a felhasználót a szerver vagy program használatában.

Irodalom

Hargittai Péter – Kaszanyiczki László: Internet haladóknak. Budapest, LSI Oktatóközpont A Mikroelektronika Alkalmazásának Kultúrájáért Alapítvány, 1996.

Hoffman, Ellen – Krol, Ed 1993, FYI on „*What is the Internet?*”

E-mail: e-krol@uiuc.edu

E-mail: ellen@merit.edu

Kövegy Anna (szerk.): Internet kisszótár. Budapest, Kossuth Kiadó, 1997.

Kovács Magda: Első lépés a mikroszámítógépek világához. Budapest LSI Oktatóközpont A Mikroelektronika Alkalmazásának Kultúrájáért Alapítvány, 1995.

Móricz Attila: Internet a gyakorlatban. Budapest, LSI Oktatóközpont A Mikroelektronika Alkalmazásának Kultúrájáért Alapítvány, 1996.

Renkin, Bob 1995. július, 4. kiadás, *Az Internet elérése e-mail segítségével*, <http://csbh.mhv.net/~bobrankin>

Válas György: Szakirodalmi hivatkozás Internet-forrásokra. Tudományos Műszaki Tájékoztató, 1996, 6. szám, 213-256.

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

1. Dr. Bányai János, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Irodalomelmélet, Esztétikatörténet)
2. Dr. Bosnyák István, egyetemi rendes tanár
(Régi magyar irodalom)
3. Csáky S. Piroska, egyetemi rendes tanár
(Szakirodalmi tájékoztató, Könyvtárтан)
4. Dr. Gerold László, egyetemi rendes tanár
(A XIX. század magyar irodalma, Dramaturgia)
5. Dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pszichológia, Pszicholingvisztika)
6. Dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia)
7. Dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár
(A magyar nép története, Művelődéstörténet)
8. Dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendes tanár
(Fonetika, Mondattan)
9. Dr. Utasi Csaba, egyetemi rendes tanár
(A XX. század magyar irodalma)
10. Dr. Lánosz Irén, egyetemi rendkívüli tanár
(Bevezetés az általános és magyar nyelvészetbe)
11. Dr. Papp György, egyetemi rendkívüli tanár
(Nyelvművelés és helyesírás, Kontrasztív nyelvészet)
12. Dr. Bagi Ferenc, docens
(Mai magyar nyelv, A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
13. Dr. Csányi Erzsébet, docens
(Világirodalom)
14. Dr. Cseh Márta, docens
(Szókészlettan és alaktan, Mai magyar nyelv)
15. Dr. Danyi Magdolna, docens
(A nyelvvizsgálat mai módszerei)
16. Dr. Juhász Erzsébet, docens
(A jugoszláviai magyar irodalom története, A délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok története)
17. Dr. Losoncz Alpár, docens
(Filozófia)

18. Dr. Rajsli Ilona, docens
(A magyar nyelv története, Dialektológia)
19. Dr. Andrić Edit, asszisztens
(Mai magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
20. Faragó Kornélia mgr., asszisztens
(Irodalomelmélet)
21. Harkai Vass Éva mgr., asszisztens
(A XX. század magyar irodalma)
22. Katona Edit mgr., asszisztens
(Nyelvművelés és helyesírás, Mondattan)
23. Bence Erika, asszisztens-gyakornok
(A XIX. század magyar irodalma)
24. Csapó Julianna, asszisztens-gyakornok
(Szakirodalmi tájékoztató)
25. Pásztor Kicsi Mária, asszisztens-gyakornok
(Fonetika, Mai magyar nyelv)
26. Szikora Judit, asszisztens-gyakornok
(A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
27. Csorba Béla, lektor
(Mai magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
28. Móricz Tünde, könyvtáros
29. Brindza Ildikó, segédkönyvtáros
30. Milánovics Valéria, titkárnő

A TANSZÉK HALLGATÓI az 1997/98-as tanévben

I. év

- | | |
|----------------------|-----------------------|
| 1. Ábrahám Livia | 16. Kuruc Márta |
| 2. Apró Anikó | 17. Lódi Gabriella |
| 3. Berényi Gabriella | 18. Lukács Angéla |
| 4. Boros László | 19. Micsik Andrea |
| 5. Borsos Brigitta | 20. Miklós Melánia |
| 6. Burány Ágota | 21. Ökrös Edit |
| 7. Csemik Árpád | 22. Pető Szidónia |
| 8. Dobó Krisztina | 23. Pirmajer Kornélia |

9. Drobnyik Aranka
10. Hajas Gabriella
11. Hegyi Erika
12. Huszta Rózsa
13. Kapornyai Szilvia
14. Klemm Anna
15. Krizsán Károly

24. Smit Edit
25. Sőregi Melinda
26. Szabó Palócz Attila
27. Tóth Andor
28. Varga Éva
29. Zombori Gábor

II. év

1. Almásy Csilla
2. Bálind Teodóra
3. Burján Anikó
4. Cigura Mónika
5. Csákvári Hajnalka
6. Detki Gyöngyi
7. Dupák Orsolya
8. Faragó Karolina
9. Farkas Zsolt
10. Fehér Tamás
11. Ferenc Edvin
12. Fodor Judit
13. Huzsvár Attila
14. Kalmár Zsuzsanna
15. Kéri Andrea

16. Kollár László
17. Kovács Karolina
18. Kökény Katalin
19. Krajcsik Angéla
20. Lakatos János
21. Mackó Zsuzsanna
22. Móra Regina
23. Muci Attila
24. Pálfi Attila
25. Pesti Tamara
26. Sütő Erika
27. Szabó Dóra
28. Szakmány György
29. Török Anikó
30. Virág Ildikó

III. év

1. Bagi Tímea
2. Bartus Angéla
3. Bata Mária
4. Bicskei Gabriella
5. Bózsó Ildikó
6. Crnkovity Gábor
7. Csernik Előd
8. Csincsik Zsolt
9. Dávidházi Judit
10. Dékány Ildikó

21. Mihók Hilda
22. Mihók Zsolt
23. Németh András
24. Pandurcsek Bettina
25. Pesitz Mónika
26. Petrás Teodóra
27. Pressburger Csaba
28. Rác Eleonóra
29. Rajsli Tünde
30. Raj Kinga

- | | |
|-------------------------------|---------------------------|
| 11. Domján Andrea | 31. Rekecki Angéla |
| 12. Faragó Lehel | 32. Šimunović Rozália |
| 13. Halász Gyula | 33. Szalma Ildikó |
| 14. Harmath Mária | 34. Szűcs Budai Engelbert |
| 15. Irsai Andrea | 35. Szügyi Róbert |
| 16. Kopunovity Legetin Andrea | 36. Tóth Andrea |
| 17. Lavró Ferenc | 37. Tóth Gábor |
| 18. Lestár Anikó | 38. Túri Angelika |
| 19. Majlát Zita | 39. Vajda Annamária |
| 20. Márkus Johanna | 40. Zsoldos Zsaklina |

IV. év

- | | |
|---------------------|------------------------|
| 1. Bartusz Karolina | 7. Klinec Klára |
| 2. Bene Annamária | 8. Kopilovity Hajnalka |
| 3. Fischer Tamás | 9. Kormányos Gyöngyi |
| 4. Futó Hargita | 10. Pintér Annamária |
| 5. Kántor Erika | 11. Tolnai Csaba |
| 6. Kiss Piroska | 12. Virág Emese |

Abszolvensek

- | | |
|----------------------|---------------------|
| 1. Apró Lea | 6. Görög Andrea |
| 2. Csehák Zsuzsanna | 7. Huszár Izabella |
| 3. Danyi Zoltán | 8. Kovács Alexandra |
| 4. Dömötör Krisztina | 9. Lassú Kornélia |
| 5. Figura Terézia | 10. Varga Judit |

Diplomáltak

1. Lippai Edit (Jókai Mór: Az arany ember – a regény és a dráma összehasonlítása)
2. Vida Márta (A modern tájékoztatás felé – Hálózati kommunikációs rendszerek felhasználása és alkalmazása a Magyar Tanszéken [Internet])

Versenyek

Kiss Piroska 1996 decemberében részt vett az Egerben tartott országos helyesírási versenyen.

A tanszék márciusban rendezte meg a magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók *Szép magyar beszéd* elnevezésű prózamondó versenyt. Az első helyezett ebben az évben is Kormányos Gyöngyi lett, s ő vett részt a Győrben tartott magyar területi versenyen, ahol különdíjban részesült.

Kormányos Gyöngyi részt vett az Erdőkertesen megtartott *Anyám fekete rózsá* versmondó versenyen. Különdíjat kapott.

Március 15-e

Március 14-én a tanszék megemlékezett az 1848-as szabadságharcról. Bányai János tanszékvezető alkalmi beszéde után Kalapis Zoltán helytörténész, nyugdíjas újságíró tartott előadást *1848-as emlékek a Vajdaságban* címmel. A tanszék elsőéves hallgatói, Faragó Karolina, Kovács Karolina és Szabó Dóra Jékely Zoltán verseket szavalt, Fehér Tamás, Ferenc Edvin, Huzsvár Attila, Lakatos János, Muci Attila és Szakmány György pedig részleteket olvasott fel Haynau és Leningen-Westerburg Károly leveléből, Schweidel József naplójából, Karl Ernst cs. kir. törzshadbíró jelentéséből, Vörös Márton visszaemlékezéséből, továbbá újsághírekből, jegyzőkönyvekből.

Kálmány Lajos Emléknap

Március 22-én Egyházaskéren (Verbica) megemlékeztek Kálmány Lajos papról és néprajzkutatóról. Munkásságáról Bányai János, Bori Imre és Jung Károly tartottak előadást.

A műsor keretében fellépett Panducsek Bettina, Pressburger Csaba és Szalma Ildikó.

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Juhász Ágnes *Népi gyermekjátékok Csantavéren* c. tanulmányával, Bene Annamária *A -nek névrag* c. tanulmányával, Vida Márta pedig *Ács Károly Félsz-e* c. versének szövegelemzésével részt vett a március 25-e és 27-e között Miskolcon megtartott Országos Tudományos Diákköri Konferencián.

Juhász Ágnes 3. helyezést ért el.

Tudományos Diákköri Konferencia

A tanszéken május 6-án tartottuk meg a tudományos diákköri tanácskozást. A résztvevők:

Bene Annamária: Danilo Kiš: A holtak enciklopédiája (3. helyezett)

Huzsvár Attila: Buzz Off!

Kopilovity Hajnalka: Shakespeare bolondjai
Lakatos János: Így írna Micimackó
Pálfi Attila: A valóság dematerializációja Podmaniczky Szilárd prózá-
jában

Rácz Eleonóra: Gozdsu Elek novellapoétikája

Szokmány György: A posztmodern befogadó tudata (első helyezett)

Virág Emese: A korai Kosztolányi és Rilke

Virág Gábor: Testvériség, egyenlőség, szabadság! (Madách Imre: Az ember tragédiája, IX. szín) (2. helyezett)

Zsoldos Zsoklina: A deákepika jellegzetességei Ilosvai Selymes Péter regényes történetében (3. helyezett)

Az elhangzott előadásokat Utasi Csaba, Gerold László és Cseh Márta értékelte.

Magyartanárok szeminárium

Május 15-én volt a tanszéken a magyar szakos általános és középiskolai magyartanárok szeminárium.

Az általános iskolai magyartanárok szemináriumának programja:

– Bence Erika: Laták István: Kültelek – verselemzési gyakorlatok

– Harkai Vass Éva: Nagy László: Himnusz minden időben

– Csányi Erzsébet: Dickens: Copperfield Dávid

– Molnár Csikós László: Mondatelemzés a 8. osztályban

A középiskolai magyartanárok szemináriumának programja:

– Bányai János: Nagy Lajos novelláiról

– Bori Imre: Ivo Andrić: Ex ponto

– Juhász Erzsébet: Bohumil Hrabal művészetéről

– Lánosz Irén: Az összetett mondat stilisztikai értéke

A tanárok közösen meghallgatták Csáky S. Piroska előadását a szabadpolcos könyvtárról.

Szociolingvisztikai és néprajzi előadások

Május 15-én dr. Kiss Jenő, a budapesti ELTE tanszékvezető tanára előadást tartott a szociolingvisztikáról.

Október 28-án és 29-én dr. Verebélyi Kincső, az ELTE Folklór tanszékének tanára tartott előadást a népszokások kutatásáról.

Hallgatóink nyelvjárási-néprajzi táborban

A *Veszendő értékeink nyomában* c. kanizsai nyelvjárási-néprajzi tábor munkájában részt vettek: Anderla Mária, Bálint Teodóra, Bózsó Ildikó, Burány Ágota, Csehák Zsuzsanna, Csincsik Zsolt, Mihók Hilda, Mihók Zsolt, Petrás Teodóra, Szücs Budai Engelbert, Szügyi Róbert, Tolnai Csaba és Tóth Gábor.

Publicisztikai kollokvium

A Nyílt Társadalomért Alapítvány támogatásával több előadás-sorozatból álló, társadalomelméleti és politikatörténeti, valamint a sajtónyelv kérdéseivel és a sajtó műfajaival foglalkozó publicisztikai kollokvium indul harmad- és negyedéves hallgatók számára.

Tanszéknap

A tanszék október 21-én nyilvános értekezletet tartott. Gerold László beszámolt a tanszék tanárainak és hallgatóinak idej tevékenységéről. Bosnyák István megemlékezett Sinkó Ervinről halálának 30. évfordulója alkalmából.

Dr. Csáky S. Piroska és dr. Molnár Csikós László egyetemi rendes tanárok bemutatkozó előadást tartottak.

Az idej Sinkó Ervin Irodalmi díjat a Danyi Magdolna, Csányi Erzsébet és Bence Erika összetételű bizottság Horváth Györgynek ítélte. Az indoklást Danyi Magdolna ismertette.

Az Új-Vidéki Műhely munkatársai bemutatták a folyóirat legújabb számát, melyből Szalma Ildikó és Almásy Csilla olvasott fel egy-egy szöveget.

Csáky S. Piroska bemutatta a Folyóirataink nyomában c. kiállítást, melyet az *Értékeink* c. sorozat részeként Mórincz Tünde állított össze.

Bosnyák István

SINKÓ ERVIN

(1898–1967–1997)

Tisztelt közönség, engedjék meg, hogy ünnepélyes jubileumi emlékezés helyett röpké prózai, praktikus-pragmatikus emlékeztetőt tartsak tanszékalapító tanárunk halálának harmincadik évfordulója alkalmából. Prózai, gyakorlatias emlékeztetőt arról és arra, hogy Sinkó Ervin életműve a maga

filológiai valóságában – tehát extenzitásában, kiterjedésében – a XX. századi magyar irodalomtörténet első két harmadának egyik legnagyobb, legterjedelmesebb opusa, amely a hatalmas levelezésanyagával mintegy félszáz vas-kos kötetre rüg.

E filológiai hagyaték legszembeötlőbb felszíni jellemzője a sokműfajúság: a sinkói életmű a szépirodalom mindhárom műnemétől kezdve a filozófiai, esztétikai, iradalomkritikai és irodalomtörténeti értékező prózán át az irodalmi és politikai publicisztikáig, a napló- és emlékirat-irodalomig bő másfél tucatnyi műfajból épült föl, állt össze monumentális egészé.

A sinkói műfaji produkció legnagyobb része értékesnek, időállónak, ha akarjuk: antologikusnak bizonyult máris a magyar irodalom e századi történetében. A sinkói novella, esszé, filozófiai traktátus és iradalomkritika például máris képviselve van egy-egy magyar nemzeti és nemzetközi antológiában, s erre vár méltán az ifjú sinkói metafizikai líra és a kisregény-termés is, míg írónk nagyregényei közül – a közhiedelemmel ellentétben – ha nem is az *Optimistáknak*, de a *Tizennégy napnak* mindenképpen ott a helye a XX. század első felének legjobb magyar műfaji megvalósulásai között.

Írónk haláláig, 1967-ig e hatalmas és jórészt időtálló életműnek csak egyik – alighanem a kisebbik – része látott napvilágot könyvek formájában is, és jutott el egyedi vagy gyűjteményes kötetekbe rendezve a magyar, a délszláv és részben a német olvasókhöz.

A Sinkó Ervin halálát követő első két évtizedben, a hetvenes-nyolcvanas években nehézkesen bár, de beindult, a közelmúlti balkáni háborúval és a magyarországi rendszerváltással azonban sajnálatosan megtört az életmű még kiadatlan, illetve könyv formában évtizedek óta hozzáférhetetlen részének kiadása és újrakiadása.

Az említett két évtized folyamán Újvidéken, Budapesten, Zágrábban, Belgrádban, Bukarestben és Münchenben tucatnyi Sinkó-könyv látott napvilágot, ekranizálták az *Optimistákat*, s egy ilyen jelentős filológiai vállalkozásra is sor került eközben: a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a zágrábi Tudományos és Művészeti Akadémia és a mi néhai Intézetünk – A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete – szerződéses megállapodással látott hozzá a hatalmas levelezésanyag begyűjtéséhez és kiadásra való előkészítéséhez. A balkáni háború kitörésével és a magyarországi rendszerváltással azonban ez a vállalkozás is dugába dőlt; a vállalkozás egyik legfőbb tartópillérében, az MTA Irodalomtudományi Intézetében is sietősen főszámolta az első új magyar kormányzat a XX. századi magyar baloldali irodalom osztályát, s ezzel a Sinkó-korrespondencia ügye is ad acta lett – remélhetőleg nem véglegesen.

Jövőre, 1998-ban lesz írónk születésének 100. évfordulója; e nagyjubiläum produktív – nem pedig csinadrattás – megülésének viszont nyilván egy egész sor „prózai” teendő elvégzése lenne a legadekvátabb és leghasznosabb formája.

Engedtessek meg, hogy e „prózai” teendők közül ez alkalommal csupán néhányat emeljek ki:

1. Sürgősen ki kellene dolgozni a nyolcvanas évek legvégén elakadt életmű-kiadás folytatásának koncepciózus munkatervét.

2. Mielőbb fel kellene újítani az említett intézményközi együttműködést néhány intézetünk mai utódja, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Hungarológiai Tanszaka és az MTA Irodalomtudományi Intézete, valamint a Sinkó-korrespondencia ügyét időközben részben felvállalt Petőfi Irodalmi Múzeum között.

3. Tanszakunk kezdeményezésével létre kellene hozni egy operatív, gyakorlatias, „prózai” teendőket vállaló jubileumi munkabizottságot mindazon hazai és magyarországi tudományos, könyvkiadói, alapítványi, civil szervezeti és állami-minisztériumi intézmények képviselőiből, amelyek/akik közvetve vagy közvetlenül is érdekeltek lehetnének abban, hogy a XXI. század első évtizedének végéig a magyar és a délszláv irodalom- és eszmetörténet végre a maga filológiai teljességében vehesse számba, s legértékesebb, szelektált megvalósulásával a XX. század első két harmadának időálló örökség-állományába építse be a sinkói életművet.

Tisztelt hallgatóság, ezzel a pár ajánlattal meg is szakítanám e praktikus-pragmatikus filológiai emlékeztető „prózai” indítványainak további sorjázását; s teszem azt azzal az intim szakmai meggyőződéssel, hogy amennyiben Sinkó Ervin születésének 100. évfordulója nem indítja el az életmű teljes publikálásának gyakorlatias folyamatát, akkor az egyetemes magyar irodalom s azon belül a vajdasági magyar irodalom, a délszlávok közül pedig főként a horvát irodalom fogja szegényebbé tenni – önmagát. Nevezetesen: önnön történelme XX. századi első kétharmadát.

Danyi Magdolna

INDOKLÁS

A Sinkó-díj bírálóbizottsága (Danyi Magdolna, Csányi Erzsébet és Bence Erika) egyhangúlag úgy döntött, hogy 1997-ben Horváth György fiatal írónak ítéli oda a Sinkó-díjat huzamosabb ideje folytatott, értékelmúató írói és szerkesztői tevékenységéért.

Horváth György több műfajú fiatal író, aki egyes írásaiért már elismerésben részesült, így 1995-ben a Bábel-esszépályázaton az első, 1997-ben a második díjat kapta sajátos hangú értekező prózájáért; 1996-ban pedig a Majtényi Mihály novellapályázatán prózájával a harmadik díjat érdemelte ki.

E korábbi díjakat a Sinkó-díj bírálóbizottsága figyelemfelhívó erejükben értékelte, amelyek még inkább alátámaszthatták azt a véleményünket, hogy az elmúlt években a fiatal íróink által létrehozott, összehangolt írói-szellemi műhelyben Horváth György tevékenységét külön elismerés illeti, elsősorban az értekező prózában megmutatkozó markáns kritikai-szellemi magatartásáért. Horváth György sokoldalúan, szakmai elmélyültséggel és tudással vértzetten taglalja kisebbségi irodalmunk és művelődésünk értékforduló jegyeit és torzulásait, kultúrszociológiai vonatkozásaiban jellemezve létünk és szellemiségünk csapdáit. Esszéprózái, esszé tanulmányai, kritikai kommentárjai azzal emelik ki őt nemzedéke legkiforrottabb írói közül, hogy a közéletiségi érzékenységet mint szellemi magatartást az írói, a gondolkodói létforma nélkülözhetetlen elemeként, fiatalos lendülettel s bizonyító erejűen mutatja fel.

Csáky S. Piroska

FOLYÓIRATAINK NYOMÁBAN

Már hagyományossá vált, hogy a Tanszéknapi ünnepség kísérendezvénye a kiállítás, melynek anyagát a tudás műhelyében, könyvtárunk állományában lappangó ÉRTÉKEINK közül válogatunk össze. Ezúttal a kutatómunka eszköztárából folyóirataink közül mutatunk be válogatást a könyvtárunkban felbukkanó közel 400 cím közül. Olyan időszak kiadványok is vannak közöttük, amelyek szinte hiánytalanul megvannak a legelső évfolyamtól kezdve. Ezek között található már befejezett címszó (Nyugat, Magyar Csillag), vagy még napjainkban is megjelenő, de nagy múltra visszatekintő folyóirat (pl. Magyar Nyelvőr 1872-től, Egyetemes Philológiai Közöny, Budapesti Szemle, ugyancsak a 19. századból stb.). Olyanokat is bemutatunk, amelyek csak töredékesen találhatók meg, mégis értéket képviselnek. (Csupán néhány címet említenék: Vachot Sándor Pesti Divatlapjának 25 száma, Arany János Koszorújának egy kötete, néhány szám a Szerda és a Jövendő c. folyóiratból, vagy József Attila Szép Szó-jából, de megemlíthetnénk a Kallangya és a háború előtti Híd – ma már ritkaságnak tekinthető – számaint és még egész sor címet.)

Időszaki kiadványaink közül főleg folyóiratokat mutatunk be, hiszen ezeknek tartósabb információs értéke van, mint a napilapoknak vagy hetilapoknak. Ez utóbbiak ugyan tükrözik korukat, de rövidebb életűek a hírközlési. Sok közlést ma már alig vagy csak nehezen érthetünk meg, ha nem ismerjük a kort, a gazdasági, politikai és művelődési körülményeket, amikor létrejöttek. Mindemellett egy évszázad távlatából is érdekesnek találtuk bemutatni a Vasárnapi Újság köteteit, amelyek nemcsak szerkezeti, tartalmi szempontból érdemelnek figyelmet, hanem nyomdatechnikai szempontból is magas színvonalúak.

Érdekesekek műfajilag is, kivitelezésükben is a múlt század végén megjelent élcsepok, amelyek nagyban elősegítik a kor megismerését, hiszen a karikatúrákon keresztül sok szóval ki nem mondható dologról tájékoztatnak, de egészen másként ismerhetjük meg Jókai Mórt is, ha belelapozunk az Üstökös vagy a Borsszem Jankó számaiba.

Időszakosság jellemzi az almanachokat is. Ezek közül Mikszáth almanachja érdemel nagyobb figyelmet.

Tematikailag nézve folyóiratállományunk tárgyköre a következő: nyelvészet, irodalom, művelődéstörténet. Főleg magyarországi és hazai kiadványok kerültek a tárlatra. A folyóiratok használatát a tartalmukat feltáró repertóriumok könnyítik meg. Ezeknek a meglétére (és később használatára is) szeretnénk felhívni a figyelmet, azért mutatjuk be őket (Nyugat, Híd, Nagyvilág, Tiszatáj, Magyar Nyelv stb.).

Fontos szerepe van a tudományos tájékoztatásban a Magyar Nemzeti Bibliográfiának és a bibliográfiáknak általában. Mi csupán a Nemzeti bibliográfiából mutatunk be évfolyamokat, hagyományos és nem hagyományos formában – CD-n, mintegy jelezve, a más formájú dokumentumok létezését és jelentőségét. (Mikrofilmen tárolt folyóirat állománnyal nem rendelkezik a Tanszék.) A többi bemutatott időszaki kiadvány mind nyomtatott formában jelent meg.

Miért esett választásunk éppen erre a dokumentumtípusra? Talán azért, mert az időszaki kiadványok a kutató és az egyetemi hallgató számára is nélkülözhetetlen információ forrásnak tekinthetők. A kutatók itt adják közre résztanulmányaikat abból a témakörből, amellyel éppen foglalkoznak, közlik eredményeiket, kételyeiket. Egy tanulmánykötet megírása hosszú évekig eltarthat, a folyóirat hasábjain azonban sokkal rövidebb idő után ismerhetjük meg a szerző munkáját, nézeteit. Rohanó világunkban nagyon fontos a gyors és pontos tájékozódás. S ha már rohanó világot említünk, felmerülhet az a kérdés is, hogy miért foglalkozunk a folyamatosan megjelenő újabb periodikumok

mellett a 19. századi kiadványokkal, most a 21. század küszöbén? Hiszen információs társadalomban élünk, egy elgépiesedett világban, ahol az Internet, a Világhálózat elérhető szinte valamennyiünk számára – csupán eszköz és némi felhasználói ismeret szükséges (és persze pénz), hogy bekapcsolódjunk a Hálózatba, s máris asztalunkra varázsoljuk a világ bármely könyvtárában megtalálható kiadvány tetszőlegesen kiválasztott példányát. Mit tartunk érdekesnek, értékesnek ezeken az – esetenként – elsárgult lapokon? Nem akarunk bizonygatni semmit a kétkedőknek, megtették azt helyettünk már mások. Talán csak annyit: természetesen mi is fontosnak tartjuk a tájékozódás lehetőségét a technika modern eszközei révén. Időnként mi is szívesen szörfölünk a Hálózaton, mégis hiszem azt, hogy nem vagyok egyedül, aki még szívesen böngészik a régi és hagyományosan nyomtatott kiadványok között. Hiszen sokszor böngészés közben bukkanunk rá nagyon értékes és hasznos információkra. (Nem beszélve arról, hogy ezek a folyóiratok még nem kerültek fel a Hálózatra, és ki tudja, mikor kerülnek fel.)

Talán még nem mint műtárgyakat mutatjuk be a kiállított folyóiratokat, s nem adja még át a helyét az írott forma a CD-ROM-oknak, bár tudjuk, hogy az új formában megjelenített folyóiratok valóságot jelentenek a világban, s mind gyakrabban találkozunk olyan esettel, hogy párhuzamos formában, esetleg csak CD-n adnak ki egy-egy folyóiratot. Mi még nem tartunk itt. Szerencsére vagy sajnós? Mindenesetre tudomásul vesszük, hogy a könyv, folyóirat nyomtatott formában lassan muzeális érték lesz, de ha tért hódít is majd az elektronikus könyvtár, s elterjednek a digitális adathordozók és nekünk is lesz már annyi számítógépünk, hogy mindannyian eszközként használhassuk az információ keresésben, a hagyományos nyomtatott formák használata, az olvasás öröme, a kutatás élménye továbbra is megmarad számunkra. Én legalábbis hiszek még ebben. Szeretném, ha mások is hasonlóan vélekednének. Ebben a reményben kérem kedves vendégeinket, hogy tekintsek meg tárlatunkat a könyvtár félemeletén levő kiállító termében.

Bárczi Géza Egyetemi Nyelvészeti Napok

A nov. 19-én tartott tudományos tanácskozáson a nyelvtörténet, a leíró nyelvészet és nyelvművelés, a nyelvhasználat és stílus, a szociolingvisztika, a nyelvi összevetés és tipológia köréből hangzottak el előadások. A tanácskozáson a tanszék tanárai mellett részt vettek a szegedi nyelvészeti műhely képviselői is. Békési F. Katalin, a szegedi JATE tanára *Adalékok a szintaxis stílisztikájáról*, Békési Imre, a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanára *A grammatika szemantikai vetületéről*, Sándor Klára, a JGYTF tanára pe-

dig *Nyelvcseré a keleti végeken* címmel tartott előadást. Előadást tartott Hovány Lajos is, a szabadkai Építészeti Kar tanára *A palicsi Böge nevének eredetéről* címmel.

A tanácskozás második napján a nyelv és a nyelvészet oktatásáról hangzottak el előadások, s ekkor került sor a középiskolai nyelvészeti, nyelvtani oktatás kérdéseinek megvitatására is.

A Nyelvészeti Napokon egyetemi hallgatóink is ismertették nyelvészeti kutatásaik eredményeit. A résztvevők:

Bene Annamária (A Krisztina-legenda ATTE-s birtokos szerkezeteinek és latin megfelelőinek vizsgálata)

Bózsó Ildikó (Keresztnévadási divatok Martonoson)

Mihók Hilda (Hagymatermesztés Hódegyházán)

Mihók Zsolt (A japán nevek átírása)

Petrás Teodóra (Helyi jellegű szólások Tornyoson).

Kisebbségékért Díj a tanszéknek

A vajdasági magyar irodalomtörténet, nyelvtudomány, néprajz és művelődéstörténet terén végzett eredményes kutatásokért, az általános- és középiskolai magyar szakos tanárok, fordítók és könyvtárosok képzésében betöltött szerepéért 1997-ben a tanszék Kisebbségékért Díjban részesült. A díjat a Magyar Köztársaság Miniszterelnöke alapította és adta át december 17-én a Parlamentben.

A tanszék dolgozói 1997-ben

a következő tudományos tanácskozásokon tartottak előadásokat

– Szigetek és hidak. A HUNRA első Magyar Olvasáskongresszusa. Szeged, ápr. 2–5.

Csáky S. Piroska: Bemutatom a Magyar Tanszék könyvtárát

– Európa kapujában – Kultúrák találkozása, Bp., ápr. 3–5.

Bagi Ferenc: A magyar és szerb köznyelv egyszótagú szavai szóeleji mássalhangzóinak kontrasztív vizsgálata

– A nők a populáris kultúrában. Bp., ápr. 11–13.

Jung Károly: Adatok a pénteki mosástilalom kérdéséhez

– A fordítás és a szövegköziség alakzatai. Miskolc, ápr. 24–26.

Bányai János: Palinódia: a szövegköziség alakzata

– Lőrincze-napok. Nyelvtudományunk a XX. század elején. Kecskemét, május 7.

Molnár Csikós László: Neologizmusaink nyelvhelyességi és stilisztikai kérdései

– Gyök(er)eink. Gödöllő, május 22.

Papp György: A magyar nyelv változási tendenciái

– A Határon Túli Magyar Könyvtárosok III. Nemzetközi Tanácskozása.

Sáros-patak, május 23–25.

Csáky S. Piroska: Könyvtárak, könyvek a Vajdaságban

– VII. Néprajzi Tanácskozás. Aratás. Zenta, június 28.

Csorba Béla: Az aratás és cséplés metamorfózisa századunk második felében

– A Vajdasági Magyar Pedagógusszövetség Nyári Akadémiája, Szabadka, aug. 11–16.

Papp György: A nyelvtan tanításának szövegtani megközelítése az általános iskolában

– A szociolingvisztika problematikája. Bp., szept. 26.

Papp György: A szociolingvisztika vajdasági kutatástörténete

– Kisebbségek Közép-Európában. Szekszárd, szept. 26.

Juhász Erzsébet: Közép-Európa – vajdasági szögből

– Anyanyelvünk jövője. Bp., okt. 8.

Papp György: A kisebbségi nyelvvédelem stratégiája a Vajdaságban

– Nemzetközi szaktanácskozás Jocza Savitsról születésének 150. évfordulója alkalmából. Újvidék, okt. 8–10.

Káich Katalin: Jocza Savits a közép-európai kommerciális műsorrend összefüggésében

– Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. Nyelvünk mai helyzete. Ada, okt. 11.

Molnár Csikós László: A magyar nyelvű iskoláztatás Jugoszláviában

Papp György: Kiút vagy kiúttalanság? (Nyelvünket, nyelvhasználatunkat, köznyelvűsödésünket befolyásoló pozitív és negatív tényezőkről)

– Tandori Dezső munkássága. Bp., okt. 15–16.

Bányai János: A versfeledés költészete

– Stilisztika és gyakorlat. Bp., okt. 15.

Danyi Magdolna: Metaforatípusok Pilinszky János költészetében

– Bárczi Géza Egyetemi Nyelvészeti Napok, Újvidék, nov. 19–20.

Andrić Edit: Az instrumentalisszal, azaz eszközhatározóval kifejezett objektum a szerb és a magyar nyelvben

Bagi Ferenc: Bél Mátyás nyelvkönyvének olvasmányairól

Cseh Márta: Igenevek Ács Károly verseiben

Csorba Béla: Egy olvasó töprengései a feltételes módú igealakok idővo-
natkozásairól Zaj Ferenc emlékiratában

Danyi Magdolna: A beszédszerűség mondat- és gondolatalakzatai Pi-
linszky János költeményeiben

Katona Edit: Az igenemek szerb–magyar viszonylatú kontrasztív vizs-
gálata

Láncz Irén: Rendszerbeli vétségeink

Molnár Csikós László: Az etimológus Bárczi

Pásztor Kicsi Mária: Metodológiai előmunkálatok élőnyelvi szövegek
fonológiai feldolgozásához

Papp György: A nyelvi összevetés, a tipológia elemei Bárczi nyelvésze-
ti munkásságában

Rajslí Ilona: Antropomorf típusú jelentésátvittelek Pázmány Péter korá-
ban

Szikora Judit: A középiskolai nyelvtan- és nyelvészetoktatás jellemzé-
sének felmérési módszereiről

– Nyelvpolitika és anyanyelvhasználat. Bp., dec. 3–4.

Papp György: A magyar nyelv nyelvpolitikai helyzete 1990 után

– Bodor Ádám munkássága a mai magyar prózairodalomban. Bp., dec.

4–5.

Bányai János: (Nép)mesei források Bodor Ádám novellairásában

Faragó Kornélia: A jelentés térvilága

Gerold László: Utazás (Weiss Gizellával) az időben

Harkai Vass Éva: „Kezdetben hányni fogsz tőle, de aztán megszokod.”

Groteszk és irónia Bodor Ádám *Sinistra körzet* című regényében

Juhász Erzsébet: A megfosztottság tablója (Bodor Ádám: *Sinistra
körzet*)

Utasi Csaba: A Zangezurtól az Eufráteszig. (A Bodor-novellák vál-
tozatainak néhány tanulsága)

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Bagi Ferenc

A szerb és a magyar köznyelv egyszótagú szavai fonémaszerkezetének
kontrasztív vizsgálata. In: Székely Gábor–Cs. Jónás Erzsébet (szerk.): Nyel-
vek és nyelvtanítás a Kárpát-medencében II. Nyíregyháza, Bessenyei
György Könyvkiadó, 1996, 248–255. (1997-ben jelent meg)

Az ősi népi gyermeknevelés elemei mondókáinkban. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 290–299.

Bence Erika

Könyvkereskedés. Tanulmányok, esszék, kritikák. Szabadka, Szabadegyetem, 1997, 196 old. (Életjel könyvek 70.)

Bosnyák István

Pörök, táborok, emberek II. Kor- és kórtörténeti variációk az ezredvégéről. Újvidék, JMMT, 1997, 210 old.

A honfoglalás apológiája három középkori történeti művünkben. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 212–220.

Csáky S. Piroska

Könyv, könyvtár, olvasó. Újvidék, JMMT, Magyar Tanszék, 1997, 337 old.

Csányi Erzsébet

Romantikus szépségvágy groteszk diszletek között. In: (Sub)cultura interrupta. Töredékek a nagy buli után. Kritikák, tanulmányok Fenyvesi Ottó költészetéről. Veszprém, Vár Ucca Tizenhét, 7–11.

Csapó Julianna

A jugoszláviai magyar irodalom 1993. évi bibliográfiája. Újvidék, Magyar Tanszék, Forum Könyvkiadó, 1997, 154 old.

Cseh Márta

A *manó* szó szótárainkban. In: Székely Gábor–Cs. Jónás Erzsébet (szerk.): Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében II. Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó, 1996, 504–513.

Egy nyelvész a magyar honfoglalásról. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 188–194.

Csorba Béla

Még azt mondják, Temerinben... Kanizsa, Cnesa, 1997, 205 old.

Csorba Béla (szerk.): „Affelett sokszor harcolást töttek...” Források a Délvidék történetéhez I. (Bölcs Leótól Nagy Szulejmán századáig). Bp., Hatodik Síp, 1997, 256 old.

Csorba Béla (szerk.): Oktatás és autonómia. Bp., Hatodik Síp, 1997, 80 old.

A felvirágzástól az elsorvadásig. In: Csorba Béla (szerk.): Oktatás és autonómia. Bp., Hatodik Síp, 1997, 9–31.

Danyi Magdolna

Mondat- és gondolatalakzatok Pilinszky János költői nyelvében. In: Tasi József (szerk.): Merre? Hogyan? Tanulmányok Pilinszky Jánosról. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997, 217–236.

Metaforatípusok Pilinszky János költészetében. In: Szathmári István (szerk.): Stilisztika és gyakorlat. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 139–150.

„Verecke híres útján jöttem én...” In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 247–253.

Gerold László

Legendák és konfliktusok. Tanulmányok, esszék a 20. századi magyar irodalomból. Újvidék, Forum, 1997, 140 old.

Harkai Vass Éva: Így éltünk. Revoltpróza. Újvidék, Forum, 1997

Keserű létmetaforák. In: (Sub)cultura interrupta. Töredékek a nagy buli után. Kritikák, tanulmányok Fenyvesi Ottó költészetéről. Veszprém, Vác Ucca Tizenhét, 1997, 84–90.

Jung Károly

„emleekewzzeunk reegiekreul...” In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 262–275.

Káich Katalin

Bács-Bodrog vármegyei monográfia 1896. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 327–338.

Láncz Irén

A nyelvi rendszerteremtés útjain. Becse, Rubicon, 1997., 151 old.

A X. századi magyarokról – Kodolányi János *Pogány tüzek* című regénye alapján. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 255–261.

Molnár Csikós László

Mennyire vált európaivá a magyar nyelv? In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 171–180.

Kontarastivna analiza leksike sa pridevom koji označava boju. In: V Simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja (Zbornik radova). Novi Sad, Filozofski fakultet i Društvo za primenjenu lingvistiku Vojvodine, 1997

Papp György

A magyar honfoglalás emlékei szólásainkban. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 276–289.

Rajšli Iona

A honfoglaló magyarok nyelve és írásbelisége. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. 1100 godina doseljenja Mađara i Vojvodina. Bg., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997, 180–187.

Utasi Csaba

Túl a naivitáson. In: (Sub)cultura interrupta. Töredékek a nagy buli után. Kritikák, tanulmányok Fenyvesi Ottó költészetéről. Veszprém, Vác Ucca Tizenhét, 1997, 20–22.



TARTALOM

TANULMÁNYOK

- BAGI Ferenc: Előzetes megjegyzések a szerb és a magyar köznyelv egyszótagú szavai fonémaszerkezetének kontrasztív vizsgálatához [4]
CSÁKY S. Piroska: Sajtó- és művelődéstörténet – A Reggeli Újság szerepe művelődési életünkben [13]
KÁICH Katalin: A pályakezdő Gózon Gyula [24]
LÁNCZ Irén: Bácskai beszélt nyelvi szövegek néhány mondattani és szövegtani sajátossága [40]
MOLNÁR CSIKÓS László: Az egyszerű mondat korlátai [53]
PAPP György: Egy metaforikus jelentésátviteli mód szerb–magyar viszonylatú kontrasztív vizsgálata [60]

PENAVIN OLGA TISZTELETÉRE

– EGYETEMI NYELVÉSZETI NAPOK, 1996. X. 23–24.

(Kerekasztal-beszélgetés az egyetemi nyelvészeti oktatás tapasztalatairól)

- PAPP György: Egyetemi nyelvészeti oktatásunk és tudományosságunk jelenlegi állapotáról [67]
ANDRIĆ Edit: A mai magyar nyelv oktatása a délszláv nyelvészeti szakon [75]
BAGI Ferenc: Oktatási gyakorlatunk és elméletünk helyzetéről és időszerű teendőiről [77]
CSEH Márta: A szótan egyetemi tárgyként való oktatása [81]
DANYI Magdolna: A nyelvvizsgálat mai módszereinek oktatásáról [82]
GÖNCZ Lajos: A pszicholingvisztika oktatási programjáról [84]
KATONA Edit: Keresetlen gondolatok a nyelvművelésről [87]
LÁNCZ Irén: Az általános nyelvészet oktatásáról [91]
MOLNÁR CSIKÓS László: A hangtani ismeretek szerepe a szép beszédre való nevelésben [94]
RAJSLI Ilona: A magyar nyelv története és a Nyelvjárásban tárgyak oktatásáról [96]

SZAKDOLGOZATOK

BENE Annamária: A *-nak, -nek* viszonyrag [100]

PÁSZTOR KICSI Mária: Mondattani stílusesszközök [115]

RÁCZ Eleonóra: Gozdsdu Elek novellapoétikája [129]

VIDA Márta: A modern tájékozódás felé – Hálózati kommunikációs rendszerek felhasználása és alkalmazása a Magyar Tanszéken (Internet) [144]

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [158]

CONTENTS

BAGI, Ferenc: Preliminary Notes to the Contrastive Analysis of the Phonemic Structures of One Syllable Words in Standard Hungarian and Standard Serbian [4]

CSÁKY S., Piroska. History of Press and Culture: the Role of *Reggeli Újság* in Our Cultural Life [13]

KÁICH, Katalin: Gyula Gózon at the Start of His Career [24]

LÁNCZ, Irén: Textual and Syntactic Features of Extracts of Spoken Language Texts from the Bácska Region [40]

MOLNÁR CSIKÓS, László: The Bounds of the Simple Sentence [53]

PAPP, György: Contrastive Analysis: a Metaphorical Way of Transferring Meaning Between Serbian and Hungarian [60]

TO THE HONOUR OF OLGA PENAVIN

– LINGUISTIC DAY AT THE FACULTY, 23–24 October 1996.

Round-table Talks on the Teaching of Linguistics at the Faculty

PAP, György: Linguistics – Present State of Teaching and Scholarship at the Faculty [67]

ANDRIĆ, Edit: The Teaching of Modern Hungarian to Students of South-Slav Languages [75]

BAGI, Ferenc: The Practice and Theory of Teaching – Current Issues and Tasks [77]

CSEH, Márta: The Teaching of Lexicology as a University Discipline [81]

DANYI, Magdolna: The Teaching of Current Methods in Linguistic Analysis [82]

GÖNCZ, Lajos: The Teaching Programme of Psycholinguistics [84]

KATONA, Edit: Unrehearsed Thoughts on the Cultivation of the Language [87]

LÁNCZ, Irén: On the Teaching of General Linguistics [91]

MOLNÁR CSIKÓS, László: The Role of Understanding Phonetics in the Teaching of Good Articulation [94]

RAJSLI, Ilona: The Teaching of Two Disciplines, the History of the Hungarian Language and Dialectology [96]

RESEARCH

BENE, Annamária: The *-nak, -nek* Suffix [100]

PÁSZTOR KICSI, Mária: Stylistic Devices in Syntax [115]

RÁCZ, Eleonóra: The Poetics of Elek Gozdsdu's Novellas [129]

VIDA, Márta: Towards Modern Communication: the use of the Internet in the Hungarian Department [144]

FROM THE LIFE OF THE DEPARTMENT [158]